

74.900

К-72

Володимир Костів

Народно-педагогічні
ідеї минулого
у формуванні сучасного сім'янина

Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет імені В. Стефаника
Науково-методичний центр
“Українська етнопедagogіка і народознавство”

Володимир Костів

*Народно-педагогічні ідеї минулого
у формуванні сучасного сім'янина*

Книга для вчителя

НБ ПНУС

616918

Івано-Франківськ
1996

Рецензенти:

доктор педагогічних наук **М.Стельмахович**,
кандидат педагогічних наук **А.Конончук**

Вступ

Пропонований посібник є першою спробою систематизувати народно-педагогічні ідеї минулого, показати їх можливості у різноаспектній підготовці сучасного сім'янина. Особливу увагу відведено дослідницьким методикам для визначення готовності молоді до сімейного життя, що допоможе вчителям активізувати навчальні заняття з україно- (народо-) знавства, "Етики і психології сімейного життя".

Книга адресована вчителям, батькам, широкому колу читачів.

Серед важливих проблем зміцнення Української держави важливе місце займає вивчення ролі традиційного педагогічного досвіду українського народу у формуванні сім'янина. Як найбільш чисельний динамічний первинний осередок суспільних відносин сім'я постійно розвивалася зі всією складністю своїх багатогранних взаємозв'язків, взаємозалежностей. Звернення до прогресивних народно-педагогічних ідей минулого, уроків історії дозволяє не тільки об'єктивно і правдиво висвітлювати становлення шлюбно-сімейних відносин з найдавніших часів і до сьогодення, найбільш прогресивною формою яких стала сучасна моногамна сім'я, але й творити інформаційну базу прогнозування і розвитку наступних сімейних процесів.

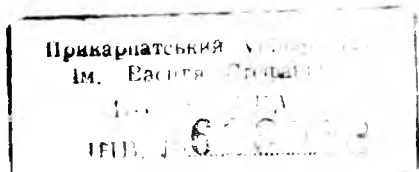
Сучасна родина (з її нуклеаризацією, малодітністю, відривом батьків і дітей від спільної життєдіяльності, негативним впливом розлучень та інших асоціальних явищ) перестала служити монополістом у передачі досвіду старших поколінь. Нинішні юнаки і дівчата поняття не мають про ту складну культуру взаємовідносин, якої вимагає шлюбне життя. "Ім ніхто не говорив, і вони не знають, що жити в шлюбі, жити день у день разом в одній кімнаті, не в щасливі години побачень, а все життя - це не стільки черпати воду з

К 72 **Костів В.І.**

Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. - Івано-Франківськ, 1996. - 194 с.

ББК 74.900+88.58

© В.Костів, 1996

криниці щастя, скільки відкривати нові джерела - це великий ні з чим не порівняний труд, напруження... Для цього потрібна величезна культура, моральна підготовка, школа мудрості¹.

Виділення зазначених у книзі інтегральних аспектів формування сім'янина здійснено нами умовно. Підготовка підростаючого покоління до сімейного життя повинна здійснюватися повсякденно і систематично, цілісно і гармонійно на всіх вікових етапах розвитку особи. Не можна формувати сім'янина "частинками", готувати окремо до виробничої, трудової, педагогічної чи будь-якої іншої діяльності. Але кожна окрема сфера людського життя має свою специфіку, усвідомлення якої допоможе не тільки інтенсифікувати зусилля педагогічної громадськості у зазначеному напрямі, але й значно поліпшити їх результативність.

Розділ I

Подолання негативних тенденцій у формуванні сім'янина - нагальна потреба часу

¹ Сухомлинський В. Батьківська педагогіка.- К.: Радянська школа, 1978.- С. 185.

Національне відродження і дальший розвиток духовної культури українського народу зумовили гостру потребу актуалізації проблеми формування особи українця багатограними знаннями, глибокою національною свідомістю, високими інтелектуально-творчими, духовно-моральними й естетичними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю. Провідну роль у цьому відіграє цілеспрямована підготовка підростаючого покоління до сімейного життя, до засвоєння родинних, економічних, духовно-культурних й історичних традицій своєї сім'ї, народу, нації.

Від моральної підготовки молоді до майбутнього сімейного життя, від культури відносин між юнаками і дівчатами залежить культура нашого суспільства, щастя й благополуччя майбутніх сімей. Емоційне безкультур'я у людських стосунках породжує егоїзм, що виступає головною причиною байдужості, аморальних вчинків, злочинів. Цинізм, бездуховність, неробство, підліткова наркоманія, проституція, що все більше проявляються у нашому суспільстві, мають згубний вплив на суспільство взагалі і на окремі особи та відносини між ними зокрема. Відійшли назад народні традиції природнього засвоєння та передачі наступним поколінням соціально-правової, громадянської, морально-психологічної, господарсько-економічної, емоційно-інтимної, педагогічної, дозвільно-оздоровчої культури сім'янина.

У процесі практичної життєдіяльності колишньої сім'ї діти переймали від старших поколінь (сім'я, як правило, була багатопокілінна, складна, розширена, багатодітна, із спільністю всієї господарсько-економічної, комунікативної, дозвільно-оздоровчої діяльності) немало знань про взаємовідносини статей, старших і молодших, про сімейні обов'язки, рольові функції члена сім'ї, засвоювали відповідні норми поведінки. У них природньо розвивалися почуття емпатії, товариськості, дружби, честі, гідності. Це сприяло правильному формуванню уявлень

про кохання як найвище людське почуття, про взаємну відповідальність у шлюбно-сімейних стосунках.

Сім'я виступає для людини першим і найбільш довготривало діючим прикладом міжособових стосунків, закладає основи виконання у майбутньому всіх її сімейних ролей. У зв'язку з цим за глибиною, безперервністю, силою впливу безпосередній досвід життя у батьківській сім'ї набуває особливо важливого значення.

Про вплив отчого дому на подружні взаємини дітей свідчать численні дослідження у нашій країні і за кордоном. Так, співробітники лабораторії досліджень проблем сім'ї Тартуського університету довели, що існує сильна кореляція (+0,72) між задоволенням атмосферою власної сім'ї та сім'ї батьків у дитинстві¹. В.Куц встановив, що найбільші відмінності між соціальними установками чоловіків і жінок у сімейно-побутовій сфері спостерігаються у невдалих шлюбах та в розлучених, що свідчить про вплив батьківської сім'ї на характер цих установок².

Сучасна нуклеарна (одноядерна) сім'я (за деякими підрахунками, таких сімей - не менше восьмидесяти відсотків) зумовлює певні труднощі у передачі соціального досвіду старших поколінь. Звичайно, окреме проживання молоді сім'ї від своїх батьків часто сприяє швидкій адаптації молоді подружньої пари, зміцненню їх почуттів, підвищенню відповідальності за сім'ю. Але, в умовах нуклеарної сім'ї нинішня дитина не бачить, а відповідно й не переймає, позитивного прикладу взаємовідносин бабусі та дідуся з татом і мамою, як батьків із дітьми. З втратою складних (розширених) сімей втрачаються і певні звичаї, традиції родини, передача нагромадженого величезного сімейного досвіду, які безперечно мають велике виховне значення. У багатопокілінній сім'ї діти відчувають на собі вплив старших,

¹ Кутсар Д.,Тийт Е. Некоторые закономерности формирования семьи // Проблемы стабильности брака.- Тарту, 1980.- С.22.

² Семья и личность: психолого-педагогические, социологические и медико-психологические проблемы.- М., 1981.- С.114.

переймають їх звички, спостерігають їх взаємини, вчаться розуміти, співпереживати іншим людям тощо.

В умовах неповноти сучасної сім'ї (приблизно половина дітей до повноліття переходить через певний етап життєдіяльності неповної сім'ї: позашлюбної, осиротілої, сім'ї, що розпалась), фемінізованої подвійним сімейним та шкільним впливом, ускладнюється процес ідентифікації дітей з батьківським (чоловічим) та материнським (жіночим) прикладом. Це, насамперед, позбавляє їх можливості переймати різноманітні моделі сімейних взаємостосунків. І дійсно, якщо в повній нуклеарній сім'ї утворюється сім внутрісімейних співвідносин (Я (чоловік) і сім'я, Я (дружина) і сім'я, Ми (чоловік і дружина), Я (мати) і дитина, Я (батько) і дитина, Я (дитина) і сім'я, Ми (батьки і дитина)), то в неповній сім'ї таких спільностей тільки три (Я (один із батьків) та сім'я, Я (дитина) і сім'я, Ми (один із батьків та дитина)). Отже, в умовах неповної сім'ї відбувається обмеження тих різноманітних стосунків, які складаються у сім'ях повних. Вірогідно, що даний вакуум негативно відбивається на підготовці юнаків та дівчат до майбутнього сімейного життя¹. Ситуація, що характеризується відсутністю наочного зразка взаємин між чоловіком і дружиною, батьком і сином (дочкою), матір'ю і дочкою (сином), ставлення кожного з них до сім'ї як до групи, породжує ризик того, що у дітей сформується викривлені погляди на шлюб та сім'ю, що перешкодить у майбутньому становленню їх власної сім'ї.

Часто згубно це впливає на хлопчиків, які не формують істинно чоловічих рис характеру, не набувають чоловічого відповідального ставлення до сім'ї, не можуть себе уявити у ролі глави сім'ї, батька. Нерідко негативно фемінізація відбувається і на дівчатках, у яких не формується ідеал чоловіка, копіюється у

майбутніх відносинах маскулінний вплив своєї матері. Статистика свідчить: частіше розпадаються сім'ї тих, хто виховувався в умовах неповноти сім'ї. В умовах спонтанного проходження даних процесів отримуємо замкнуте коло, спосередній цикл: неповна сім'я - повна сім'я - неповна сім'я.

Не сприяє позитивному становленню сім'янина і малочислість сучасних сімей, приблизно половина яких - одnodітна. Звичайно, одnodітна сім'я має можливість більше уваги приділяти освіті дитини, зростанню її поінформованості, але як відзначають спеціалісти, у вихованні єдиної дитини більше негативних, ніж позитивних факторів. Єдині діти - вимогливі до інших і поблажливі до себе; як правило, більш егоїстичні, заманіжені, розбещені. Виростаючи, швидко гублять психологічний контакт з батьками, не мають достатніх навиків у спілкуванні. Проявляється тенденція до більш швидкого розлучення шлюбів із одnodітних сімей. Відсутні в умовах сучасної одnodітної сім'ї і обставини для формування власного педагогічного досвіду вихователя у батьківській сім'ї. А звідси, в кінцевому результаті і низький рівень педагогічної культури батьків: тільки 25 відсотків із них намагається, але не завжди уміє застосовувати свої педагогічні знання та навички вихователя.

Цілеспрямована підготовка сім'янина нерідко залишається поза впливом не тільки батьків, але й суспільства в цілому, особливо сучасної школи. Цікаві результати порівняльного дослідження, проведеного вчителькою Л.Ігнатюк з м.Верховини. Опитування старшокласників Верховинської загальноосвітньої школи та Верховинського ліцею-інтернату показало, звідки учні отримують інформацію про інтимні сторони взаємин чоловіка і жінки¹. Ось порівняльна таблиця (у відсотках):

¹ Ковальчук Л., Костів В., Максимович О. Особливості становлення майбутнього сім'янина в умовах неповної сім'ї // Обрії: Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. - 1995. - С.4-7.

¹ Костів В. Формування сім'янина в умовах гуцульської школи // Гуцульська школа. - 1995. - № 2. - С.25.

Таблиця

Джерело інформації	Загально-освітня школа	Ліцей-інтернат
Телебачення, кіно, відео	40 %	36 %
Товариші, друзі, однолітки	30 %	44 %
Художня література	8 %	10 %
Учителі, батьки	18 %	4 %
Особисті спостереження	4 %	6 %

Отже, сім'я і школа знаходяться на задвірках щодо отримання старшокласниками достовірної, наукової, довірливої інформації про взаємини статей, першість з якої надійно займає вулиця та засоби масової інформації. У цьому немає, на перший погляд, нічого загрозливого, адже споконвіків, за народними звичаями, чим більше хлопчики і дівчатка, юнаки і дівчата спілкуються між собою, тим краще. Але колись особливих хвилювань у батьків за поведінку своїх дітей не було - хлопці і дівчата спілкувалися на людях, тобто перебували під певним соціальним контролем. Так, за звичаєм, на Прикарпатті на забавах були присутні батьки або старші родичі. Традиційні норми тих дошлюбних форм і обрядів, важливим компонентом яких була певна ритуалістика молодіжного спілкування, у значній мірі сприяли передачі кращих правил комунікації статей, формували справжню культуру сім'янина.

Отже, до створення своєї сім'ї, до виконання подружніх і батьківських обов'язків готувати підрастаюче покоління повинна не тільки сім'я, але й спеціально підготовлені до цієї справи педагоги. Головними педагогічними принципами у формуванні сім'янина виступають: народність, природовідповідність, гуманність, етнічна соціалізація, збереження духовної єдності, наступності і сладкоємності поколінь, культуровідповідність, демокра-

тизм, родинно-громадсько-шкільна гармонія, систематичність педагогічного впливу, утвердження життєвого оптимізму, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини. Не менш важливе значення мають і дидактичні принципи: науковість, доступність, очність, єдність різних форм, методів і засобів навчання (Стельмахович М.).

Аналіз досліджень історико-педагогічної науки у вказаному напрямі свідчить, що позитивний досвід українського народу у дошлюбних взаєминах юнаків та дівчат вивчений ще недостатньо.

Майже до останнього часу ця тема або залишалась поза увагою науковців, або ж описувалась ними досить однобічно. Ставлення до вивчення родинних стосунків та до сімейного виховання в українців було переважно негативним, як до пережиткових явищ культури.

А між тим, ще в дорадянський час з'являється ряд досліджень, в яких вітчизняні дослідники, такі як В.Милорадович, М.Маркевич, М.Грушевський та інші піднімають тему відображення у нашому фольклорі та літературних творах родинних стосунків та сімейного виховання дітей на Україні.

Оригінальними у своєму роді є збірки "Українські приказки, прислів'я і таке інше", "Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми"¹ тощо. У них відбилися народний дотел і мудрість родинних стосунків. Взагалі джерельний матеріал з цієї проблеми досить обширний.

Не можна обминути увагою всього того чисельного джерельного матеріалу, що містить народний фольклор: пісні, думи,

¹ Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М.Пазяк.- К.:Наукова думка,1991.- 440 с.

Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М.Пазяк.- К.:Наукова думка,1990.- 528 с. та ін.

перекази, казки, легенди, твори давніх та нових українських письменників, з яких ми черпаємо такий необхідний нам матеріал про дошлюбні відносини та підготовку до сімейного життя молоді в Україні. Важливими в цьому плані є збірки пісень, збірники дум “Народні думи”, літописи, твори морально-виховного характеру з найдавніших часів¹. Чисельні твори фольклорного походження та твори стародавньої української літератури з питань обрядових дій, подружніх, родинних взаємин містились у багатотомній “Історії української літератури” М.Грушевського².

Історичними джерелами постають: полемічна література, твори письменників і поетів різних часів. Так, моральні аспекти подружнього життя були в центрі уваги викладача і ректора Києво-Могилянської колегії І.Галаятовського, творчість якого припадає на другу половину XVII ст. У своєму знаменитому “Ключі розуміння” він торкається таких моральних проблем “стану малженського”, як вірність, життя у злагоді й мирі, основане на взаємній повазі й любові. У своїх проповідях він наголошує на необхідності вдумливого й відповідального виховання дітей в сім’ї, духовно чистих і багатих³.

Неоціненним джерелом для вивчення народного життя XVII ст. виступає творчий доробок українського поета і етнографа Климентія Зіновієва. У його циклі віршів на соціально-побутові теми, присвяченому різним аспектам сімейних відносин (внутрісімейним стосункам, вихованню дітей, опіці, морально-етичним проблемам сімейного життя) порушуються такі

питання, як одруження, місце жінки і чоловіка в сім’ї, їхня роль у вихованні дітей, висловлюється ставлення до національно-емігрантських шлюбів, морально-етичні проблеми чоловічої та жіночої пошрпності, розлучення, нерівні шлюби, проституція¹. У його віршах відображені і такі негативні сторони сімейного побуту, як спиртське життя дітей, насильне одруження, сімейні чвари, цеснотизм деяких чоловіків, свідчення про практику одруження впрете і вчетверте, наявність розлучень серед подружніх пар XVII ст., про життєвість таких пережитків давнини, як “мовини”, одруження малолітніх тощо. Твори К.Зіновієва - не тільки емоційне, але й історичне джерело для вивчення української сім’ї періоду феодалізму.

Проблеми сімейних взаємин піднімає і Г.Сковорода. Цій темі він присвятив такі твори, як “Фабула” та різні байки.

Значний внесок у зображення родинних стосунків зробив І.Шевченко (“Хустина”, “Тополя”, “Причинна” та інші). Знаходимо відображення ця проблема у творах І.Нечуя-Левицького “Кайдашева сім’я”, М.Старицького “Руїна”, В.Милорадовича, М.Коцюбинського, І.Франка, В.Стефаника та інших українських істориків, які правдиво відображали народне життя.

Торкався проблеми родинних стосунків і практики сімейного виховання такий відомий народознавець, як О.Воропай.

У своєму дослідженні, видаьому вперше у Мюнхені, О.Воропай писав: “Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом

¹ Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості.- К.,1989.- 606 с.:

Пісні родинного життя.- К.,1988.- 359 с. та ін.

² Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т. / Упоряд. В.Яременко.- К.,1993.- Т.1.- С.227-318.

³ Галаятовський І. Ключ розуміння.- К.,1985.- С.95-96,108-110, 113-114.

¹ Зіновієв К. Вірші. Приповісті посполиті.- К.,1971.- С.70, 97, 100, 103, 111, 114, 118, 119, 125.

багатьох століть і освячені віками... Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя»¹.

Великої уваги заслуговують і розвідки інших дослідників. Цікава в цьому плані є праця митрополита Іларіона (І.Огієнка)².

Питання відновлення елементів позитивного досвіду взаємовідносин закоханих минулого на сучасному етапі в тій чи іншій мірі розглядали такі дослідники як В.Борисенко, М.Влад Н.Здоровега, Ю.Климець, О.Кравець, О.Курочкін, Г.Маковій В.Мицик, О.Пономарьов, В.Скуратівський, М.Стельмахович Ю.Ступак та ін. Аналізуючи результати вказаних досліджень слід визнати, що позитивний досвід українського народу дошлюбних взаєминах нареченого і нареченої, зокрема, педагогічному плані, вивчений ще недостатньо.

Необхідне спеціальне дослідження даної проблеми з метою наступного унагодження прогресивних елементів народних звичаїв і традицій у дошлюбних взаєминах сучасних юнаків і дівчат.

¹ Вороний О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис.- К.:Оберіг, 1993.- С.9-10.

² Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.- К.: Оберіг 1992.- 422 с.

Розділ II

Основні народно-педагогічні традиції у формуванні сім'янина

Традиції дошлюбного спілкування українців

Проблема взаємин юнаків і дівчат у період їх дошлюбного спілкування набуває в наш час особливого змісту.

Суспільство насамперед зацікавлене у міцній, духовно і морально здоровій сім'ї. Саме тут формуються основи характеру людини, її ставлення до інших людей, до праці, до моральних і культурних цінностей.

Дестабілізація нинішніх сімейних відносин у значній мірі викликана низькою культурою дошлюбного спілкування. Відійшли назад народні традиції тих дошлюбних форм і обрядів, важливим компонентом яких була певна ритуалістика молодіжного спілкування.

З давніх часів момент вибору судженого був дуже відповідальним і торкався інтересів як майбутнього молодого подружжя, так і громади, суспільства в цілому. Безперечно, ми не можемо ідеалізувати давні дошлюбні відносини повністю, у всіх їх різноманітних проявах і зв'язках. Бо ж будувались вони, проходили відповідну еволюцію насамперед у тих соціально-громадських, господарсько-економічних умовах, які склалися саме в ті часи, у тому чи іншому регіоні, природньо пов'язуючись з системою суспільного буття того чи іншого періоду. Але в значній мірі людство дуже багато втрачає, створюючи такі умови й обставини дошлюбного спілкування молоді, які далеко не ведуть до прогресивного розвитку як самого суспільства, так і забезпечення повного особистісного благополуччя свого конкретного індивіда.

Тому особливо гостро ми відчуваємо тепер, що без відродження перевіреної століттями народної виховної практики

молодіжного спілкування аж ніяк не можемо обійтись. Тільки покоління, сформоване на духовних надбаннях предків, зможе утверджувати наступну духовність, творити культуру, продовжувати і розвивати культурно-історичні традиції, забезпечувати спадкоємність поколінь.

За народними поглядами, чим більше хлопчики і дівчатка, юнаки і дівчата спілкуються між собою, тим краще.

Традиційними формами їх спілкування були: пасовиська, курені, курища, вогнища, ковганки; забави, вулиці, годинки, вечорниці, досвітки, посиденьки, супрядки, толоки, ярмарки тощо.

Неабияке виховне значення для виховання в майбутньому подружніх ролей: хлопцям - господарювати, а дівчатам - бути матерями й господинями - мало спілкування дітей-пастухів, які одночасно виконували важливу господарську місію і проходили найрізноманітнішу школу ознайомлення з природою, із засвоєнням різних трудових, комунікативних, дозвільно-оздоровчих умінь і навичок.

Особливих хвилювань у батьків за поведінку своїх дітей не було, адже хлопці і дівчата спілкувалися на людях, тобто перебували під певним соціальним контролем. За звичаєм, дівчина наодинці з хлопцем могла бути лише до заходу сонця, а, наприклад, на Прикарпатті на забавах були присутні батьки або старші родичі.

Так, на вечорницях, які проводилися, як правило, у хаті самотньої вдовиці чи бездітного подружжя, дівчата працювали (пряли, шили сорочки, вишивали, готували придане), хлопці залицялися до дівчат, розповідали їм різні бувальщини, небиліці. Разом співали пісень, танцювали, влаштовували різні розваги. Тут спалахувало кохання, формувалися майбутні подружні пари. Господиня (господарі) дому слідкували за порядком ("тримати лад" - обов'язок паніматки) З цього приводу існувала і приповідка: "Паніматка - як сова, а очі - шудічані!" Але як

стверджує О.Воропай, на вечорницях і досвітках великою мірою виникали найкраща народна музика, танці, народні пісні, перекази, легенди, жартівливі оповідання, приповідки, прислів'я, загадки та інші види народної творчості¹, що у значній мірі сприяли передачі кращих традиційних норм і правил спілкування молоді, формували справжню культуру сім'янина.

Ми зовсім не можемо погодитись з думкою деяких дослідників, які вважають, наприклад, вечорниці відголоском первісних групових шлюбів, що в процесі еволюції сім'ї збереглись лише як магічний ритуал, одна із форм молодіжного дозвілля². Їх мотив - ритуальне поїдання смаженого півня на вечорницях ("півень" - символ чоловічої сили, мужності, "півник" - геніталії хлопчика), що ніби-то мало на меті помножити чоловічу силу та сексуальну енергію парубків.

Звичайно, українські вечорниці є важливим матеріалом для реконструкції поглядів наших предків на сім'ю і шлюб. І в процесі суспільного розвитку разом з еволюцією відносин чоловічої і жіночої статі, видозмінювались і форми їх дошлюбного спілкування, і сама сім'я. Але саме, коли людство прийшло до найоптимальнішої форми взаємовідносин чоловіка і жінки - моногамної сім'ї, вечорниці, особливо в українських зразках рубежа ХІХ-ХХ століть, були не відголоском чогось, а справжньою школою дошлюбного спілкування молоді.

Це стосується і такої форми дошлюбного спілкування молоді, як досвітки. Саме тут молодь набувала певного досвіду і культури сексуальних взаємин. Звичаєм дозволялося милуватись, цілуватись, різні форми любовних пестощів, за винятком тих, які ведуть до втрати дівочої цноти. Колись уся громада зневажала дівчину, яка давала волю нестримному коханню. Пару, яка порушила заборону, на досвітки більше не

допускали, на подвір'ї, де проживала дівчина, парубки бешкетували, вимащували дьогтем ворота тощо. У західних регіонах України майже до ХХ ст. побутував звичай фізично карати хлопця і дівчину за перелюбство.

Але такі випадки траплялись рідко. Бо вся система дошлюбного спілкування українців вела до дбайливого, лицарського ставлення хлопців до дівчат і наречених, до романтизації почуттів.

В українській етнопедагогіці значні зусилля спрямовані на виховання лицарського ставлення хлопчиків до дівчаток ще з малих літ: захист їх від усяких небезпек і незгод, відсутність приниження їх гідності, виконання даних їм обіцянок, формування чоловічої відповідальності і справедливості. Вірність у коханні за народним віруванням цінувалась нарівні з військовою доблестю. А головними джерелами подружнього кохання, вірності було формування здатності любити взагалі, шанобливе ставлення хлопця, юнака до матері, бабусі, сестри, яка переростала в повагу до дівчини, коханої, дружини.

Для того, щоб частіше бути разом ще з давніх часів юнаки і дівчата створювали свої молодіжні об'єднання - парубочі та дівочі громади, кожна з яких умовно поділялась на старшу і молодшу (див. додаток №2). Таким чином виконувалось важливе правило: не закріплювати відразу у юності виключного товариства з однією особою, але товаришувати з багатьма, щоб пізнати різні людські характери та й себе самих у відносинах з ними¹.

Так, прийняття до парубоцтва розтягувалось на тривалий час (відповідно до змін у зовнішньому вигляді хлопця, в його поведінці на святкових розвагах, у суспільній праці). Вирішальними були фізична зрілість (борода, вуса, міцна статура), внутрішнє змушнення, наявність певних рис вдачі (щоб не було лихої слави, був жвавим, товариським; вміти грати на

¹ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К.: Оберіг, 1993. - С.35.

² Див.: Бондаренко Г. Від хлопчика до мужа... // Наш край. Хроніка 2000. 1993. - №3-4. - С.247.

¹ Шевців І. Святі тайни в українськiм обряді. - Мельбурн: Прісвіта, 1982. - С.139.

музичних інструментах, співати, цікаво розповідати). Залучення до парубочтва відбувалось з певним обрядом (коронуванням), як правило, під час проведення якихось спільних робіт чи в час свят. Наприклад, у Карпатах цей обряд мав назву визволки на доброго косаря або фрицування (випробовування проходило без відпочинку, косити треба було між кращими косарями). Обряд супроводжувався певними діями аж до отримання нового статусу, найбільшим привілеєм якого було право на одруження і ведення самостійного господарства.

Аналогічно складалися стосунки і в дівочих громадах.

В процесі інтенсивної підготовки до укладення шлюбу існували найрізноманітніші форми перевірки правильності вибору нареченого (нареченої), що засвідчували відповідальність за майбутню долю обранців, за майбутнє родини (сватання, умовини, заручини, бгання короваю, дівич-вечір тощо).

Так, головною метою умовин (оглядин, розглядин, обзорин, печеглядин) було не тільки ознайомлення з господарством молодого, батьки якого старалися якомога краще показати міцність господарства свого сина, а часто уособлювалось з результатом - шлюбною угодою, в чому проглядається серйозність ставлення до утворення сім'ї: молодший, котрий не мав свого господарства, не мав права і на створення родини.

Умовинам передувало дійство сватання (сватанки, змовини, брання рушників, згоди, слово тощо), під час якого укладалася попередня угода про шлюб, відбувалось благословення батька й матері (див. додаток № 1). Траплялись випадки, коли дівчина не давала згоди на одруження, що було соромом для родини парубка.

Крім класичного варіанту - сватання парубка до дівчини, на території України існувала і нетрадиційна форма: "Прийміть мене, мамо, я ваша невістка". У 17-19 ст. це не суперечило традиційним шлюбним ритуалам українців, що було винятковим від інших народів і тому досить детально описане чужинцями,

які відвідували ці краї. Без сумніву цей звичай - яскравий вияв пережитків матріархальної форми укладення шлюбу, але якщо проаналізувати становище української жінки-матері в усі часи, то навіть на рівні спостережень можна зазначити активність жінки у громадському житті. Практично в багатьох питаннях української родини ефективна влада належить матері, яка до того ж повністю бере на себе виховання дітей. Це пояснюється також загальновизнаною дослідниками (Б.Цимбалістий та ін.) "геміцентричністю" української вдачі, її емоційно-почуттєвим характером. Ці риси головним чином у дитини ідентифікуються з матір'ю, наслідуючи типові для жіночої свідомості норми поведінки, характер моралі, настанови до життя.¹

Ось як майстерно описує француз Г.Боллан цю делікатну активність дівчини під час сватання, звертаючись спочатку до нареченого, а потім і до батьків: "Я помітила, дивлячись на твоє обличчя, певну доброзичливість, яка свідчить, що ти зможеш добродібно опікати і любити свою жінку; твої чесноти дозволяють сподіватись, що ти станеш добрим господарем. Ці твої хороші риси схилили мене уклінно просити, аби ти взяв мене за жінку". "Чи вона каже те саме батькові й матері, покірно просячи їхньої згоди на шлюб".²

Подібний звичай описує Г.Маковій з життя молоді на Буковині.³

Із зростанням ролі чоловіка у суспільній сфері такі звичаї стали забуватись. В кінці XIX ст. ініціатива у сватанні повністю перейшла до парубків, а роль дівчини звелася до сором'язливого колування печі та подавання старостям весільних рушників.

¹ Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа.- К., 1992.- С.81, 85-87.

² Боллан Г. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від сходу до Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і виховання воєн.- К., 1990.- С.74-75.

³ Маковій Г. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки.- К.: Український письменник, 1993.- С.152-153.

Короткий опис деяких моментів дошлюбного спілкування українців, їх зіставлення з сучасними формами і змістом такого спілкування свідчить, що багато прогресивних елементів нами не збережено чи безжалюно загублено. Зараз настав час повертатись до зразкових прикладів відносин колишньої батьківської сім'ї, до істинних зразків лицарських відносин парубочих і дівочих товариств, до відродження берегині роду людського. Це примножить сучасному і наступним поколінням народні сімейні цінності, родинні і суспільні традиції спілкування.

Становлення культури міжстатевих взаємин юнаків і дівчат

Родинні стосунки взагалі і сім'я зокрема починаються з шлюбу.

Початковою формою суспільного регулювання статевих взаємин вважається дуально-родовий, або груповий, шлюб, характерний для ранньої стадії первісних відносин. Груповий шлюб був відношенням між родами, а не між особами; будь-які статеві зв'язки в межах роду суворо заборонялися, тобто були вони екзогамними. В подальшому груповий шлюб між членами різних родів звузився до осіб, які належали до одного покоління, і поступово перетворився на парний шлюб. На першому етапі його розвитку члени подружжя мешкали окремо (кожен у своєму роду), в подальшому чоловік переходив у рід дружини (матрілокальний шлюб), а на більш

пізньому етапі дружина у свою чергу стала оселятися в роду чоловіка (патрілокальний шлюб)¹.

Перехідний період до землеробства та скотарства сприяв піднесенню господарської ролі чоловіка та зміцненню парного шлюбу, що дає початок моногамії (єдиношлюбності), в основі якої лежить одвічний союз одного чоловіка з однією жінкою. З ким вінчатись, з тим і кінчатись - побутувала приповідка. А сорочку, яку шили на весілля, тримали і на смерть - вона одягалася лише двічі. Вже це, зазначає Г.Маковій, наворотало на усвідомлення: шлюб - надто серйозно, відповідально, на все життя.

Чи не найосновнішими завданнями було для батьків підготувати дитину до самостійного життя, навчити необхідного ремесла, сформувані найвизначніші моральні принципи. А також дивитися з ким одружеш свою дитину, бо "женитися - не води папитися..."

Перші письмові згадки про шлюб у русів-українців зустрічаємо у "Повісті временних літ": "Поляне своїх отець обичай імяху тих і кроток, і стидініє к снохам своїм, і к сестрам, і к матерем своїм, і снوخу к свекровам своим, і к деверем велико стидініє імуще; і брачне обичай іміху: не хожаше жених по невісту, но прихожаху вечер, а заутра приношаху, что на ней вдадуче."²

А деревляне живяху звірським образомъ, живуще скотьски; і убиваху друг друга, ядуче все нечисто, і браченья в них не биша, но умикаху у води дівнца. А радимичі... і срамословье в них пред отці і пред снохами; і браці не биваху в них, но ігрища межю сели; і схожахуся на ігрища, на плясанья, і

¹ Культура і побут населення України.- 2-е вид., доп. і перероб.- К.: Либідь, 1993.- С.176.

² Грушевський М. Історія України - Руси. - К., 1991. - Т.1. - С.339.

на вся бісовська пісні, і ту умикаху жени собі, с нею же хто свіщевашся. Імяхуть же по дві і по три жени”¹.

Коментуючи цей уривок з “Повісті временних літ” професор М.Грушевський зазначає, що в цьому оповіданні деякі дослідники, під впливом теорії про примітивні форми пожиття, добачали у руських слов’ян ще на початках історичного життя існування неунормованих шлюбних відносин - стадне життя і хапання жінок. Але цей висновок невірний. Літописець монах признавав шлюбом тільки віддавання молоді її родичами нареченому, із свого погляду хвалив собі рідні полянські звичаї, а деревлянської або сіверської умички за шлюб не признавав. І з його ж власного оповідання виходить, веде далі М.Грушевський, що тим способом чоловіки брали собі жінок, отже шлюб існував; брак “стида” проявляється в “срамословію”, тільки всього, і що найбільше літописець може закинути сіверянам та іншим - що вони мали по декілька жінок, а ще те, що вони не мали унормованих подружніх відносин. Правда покликаються ще на варіант оповідання “Повісті” в Переяславськiм літописі, де представлено так, що ці відносили на “ігрищах” не вели до “трівких супружеств”, але варіанти цього літопису, завершує свою думку М.Грушевський, мають на меті прикмети пізніших моралістичних вставок - міркувань аскета-книжника, і не мають значення такого, аби могли направляти або доповнювати оповідання “Повісті”.²

Митрополит Іларіон (І.Огієнко) коментує вищезгадане місце “Повісті временних літ” таким чином, що в “полян було вже відоме добровільне побрання, а в інших наших племен було т. зв. умикання, цебто хапання собі жінок. Умикання жінок було того часу відоме багатьом європейським народам, але в нас воно було тільки обрядове, і реального характеру не мало, коли

випали на жінок тих, “с нею же хто свіщевашся”, цебто вперше вмикалися, а вже потім відбувалася умичка по згоді”.¹

М.Грушевський до цього додає, що в сучасному українському обряді заховалися тільки досить слабкі відголоси того у вигляді оборони молодої її родом від роду молодого, в піснях весільних пісень про оружну боротьбу між ними і похвалою матері і роду молодої за забраною боярами нареченою, ш. от:

Будемо бити та воевати, Марієчки не давати,

або: Припадъ, припадъ, Марисуню, до столу,

Обступили болярчики довкола -

Кіньми грають, двір рубають,

*Шабельками витинають, Марисуні шукають*².

Досить часто в стародавній українській поезії, легендах, переказах, дослідженнях вчених (О.Потебня, М.Костомаров, М.Грушевський) вибір, завоювання (здобуття) дівчини, шлюб з нею зв’язується з військовою перемогою, здобуттям міста, і пливачки - здобуття володіння описується у формі сватання. Така логіка (зафіксована у весільних ритуалах багатьох народів світу навіть і в пізніші часи, коли подружжя стало актом добровільного порозуміння, вільного і невимушеного вибору) підкреслює ідею первісного насильного заволодіння, здобуття цілою чоловіком жінки.

Ідеалом сім’ї в українській народній педагогіці віддавна стала моногамна (одношлюбна) сім’я, в якій складаються теплі родинні взаємини, побудовані на основі шлюбу і кровної спорідненості (в окремих випадках, усиновлення, опіки, чи свовітства), скріплені на засадах рівноправності чоловіка й жінки, племенного почуття кохання й поваги, духовної спільності,

¹ Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу - К., 1992. - С.357.

² Грушевський М. Історія України-Руси, - К. 1991. - Т.1. - С.340.

¹ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу.- К., 1992. - С.358.

² Грушевський М. Історія України-Руси.- Т.1.- С.340-341.

трудового співробітництва та взаємодопомоги у вихованні, як правило, декількох дітей.

Ідеалом юнака, чоловіка для жінки став мудрий, сильний, добрий, красивий, ширий, працьовитий, вправний господар, дбаючий про сім'ю, дітей, щоб міг її шанувати, поважати і захищати ("На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко"; "Коли ти мені муж, будь мені дуж"; "Чоловік як ворона, а все жінці оборона"; "Я за мужа затулюсь, та нікого не боюсь"; "За ледачим чоловіком жінка марніє, за хоршим - молодіє").

Ідеал дівчини, дружини для чоловіка - гарна, ніжна, чепурна, роботяща, весела, розумна господиня, ласкава матір для дітей ("Як з красною жінкою оженився, то є на кого дивитися"; "Жона ладна всюди зарадна"; "Жінка-ледащо в хаті ненащо"; "Краще чорта тримати, ніж ледачу жінку мати"; "Краще жінка сварлива, ніж дурна"; "Добра жінка мужеві своєму - вінець, а зла - кінець").

Підготовка до сімейного життя у середовищі українців ніколи не сприймалась лише як особиста справа тих, хто укладав шлюб, їхніх батьків та родичів; це була і справа громадськості, що здійснювалося через мережу добре зорганізованих інституцій: сільську громаду, молодіжні парубоцькі та дівочі товариства. Важливу роль у цьому відіграла також і громадська думка, котра, як правило, реалізувалась через систему звичаєвих норм.

Досить чіткими і вимогливими були звичаї взаємостосунків між хлопцем і дівчиною. Здавен вважалося: юнак, котрий навіщає оселю дівчини, має з нею одружуватися. Хоч і кажуть, що на козаку немає знаку, але батьки неодмінно застерігали сина: "Якщо думаєш брати, то ходи, якщо ж ні - не сором нас і дівчини". Одним з найважливіших мірил людської гідності і порядності ставала честь людини. І тим, хто одружується, хочеться мати супутника свого життя з чесного

роду. Парубок, який звів одну й одружувався з іншою, кляв прокляття. Доброго слова не вартувала й дівчина, яка не вміє берегти свої честі. Народ каже про таких дівчат так: "Цілувала, а кого, й сама не знала". Тому дотримуючись ustalених норм поведінки, дівчата коли виходили до хлопців на зустріч, а коли й ні. Коли парубок до дівки ближче, а вона від нього далше.

У традиційному народному розумінні дівчина тільки цнотлива. Це приносить радість батькам. Втрата дівчиною вінка до шлюбу сприймалася як щось найстрашніше. Щоб зберегти символ дівочої коси, тобто дівочу цнотливість, дівчині дозволялось бути з хлопцем наодинці до заходу сонця. Якщо ж хтось порушував цей етикет, неодмінно селом проходила чутка, що дівчина гуляша. За відомостями І.Франка, на Бойківщині дівчат-покриток, били шнурами від церковних дзвонів, котрі перед тим на кілька днів були намочені у соляній ропі. Був час на Україні, коли цнотливість молоді підлягала перевірці "через комору", куди клали вверше спати молодих. І горе було цій дівчині, якщо виявилось, що вона втаїла втрачену невинність. Над нею та її рідними міг глумитися кожний, як тільки міг і хотів. Рідні і гості молодого могли демонстративно покинути весілля, а молодий - назавжди відректися від молоді. Цей звичай мав велику виховну дію, бо застерігав дівчат та юнаків від дошлюбної розпусти.

На вечорницях (досвітках) молодь набувала певного досвіду і культури сексуальних взаємин. На вечорницях дівчина не дозволяла поводитися з нею негідно, але парубок міг її легенько штовхнути, ущипнути за щічку чи й нагородити невинним поцілунком. Однак бувало по всякому. Не завжди вечірні ідилії завершувались шлюбом. Інколи на досвітках розігрувалися справжні трагедії, як мовиться, наприклад, у пісні "Ой, не ходи, Грицю". На щастя такі події траплялися дуже рідко. Дівчата швидко підмічали, котрий парубок на них оком накидає, та не

липли до нього зразу, бо знали, що походить трохи і покине. Раз подивляться привітненько, а двічі - нелюбо. А як добре вивірить, що він її не дурить, отоді каже йому правду, та й то не всю. Закохана дівчина каже: "Нехай мене той голубить, хто вірно любить. Нехай мене той займає, хто кохання в серці має". Основою для шлюбу все більше поставала не якась майнова чи інша вигода для когось, а щире кохання подружжя: "Хоч в одній льолі, аби до любові", "Не з багатством жить, а з людиною". Епітети й метафори, що містяться в українських піснях про кохання, свідчать про глибину й ніжність проявів почуття кохання ("голубонько сиза, "орел сизокрилий", "рибонька", "квіточка" і т. інше).

Підкріплене християнськими нормами дотримання чистоти у взаєминах юнака і дівчини дозволяло українцям в минулому відокремлювати права кохання від подружніх прав, особливо у середовищі рівного собі стану.

Особливо підкреслюється чистота почуття кохання в українській пісні. Український народ кінця XIX - поч. XX ст. не знає сороміцьких пісень. Неодмінна риса справжньої української дівчини - скромність і стриманість у коханні. У пісні "Ой, у полі нивка" співається: про дівчину "слава на все село стала" за те, що вона на привітання незнайомого козака назвала його "серденьком".

Українська пісня постійно характеризує вірність у коханні і родинному житті, суворо засуджує зраду й "джигунство". Ось приклади.

Свідома своєї дівочої честі й гідності дівчина виганяє зі своєї хати хлопця- "баламута", що хоче її закохати та й забути.

Сестра намовляє брата покинути бідну дівчину-сироту. На що той відповідає: "лучше мені гіркий полин їсти, ніж мені сиротину з ума звести".

У дослідженні В.Охримовича¹ проаналізовано чимало приповідок, які славлять дівчат, що чесно виходять заміж, не ганьблять свою родину та входять в жіноче товариство села без намісного поговору чи відкритого скандалу.

На ґрунті скромності, стриманості й вірності створюється щирою родина, і в першу чергу сердечні відношення між чоловіком і жінкою:

*Батько милий, мати мила,
Дружина милиша.*

Свідомість гідності виявляється у коханні дівчини чи парубка:

*Коли хочеш, то ходи,
Коли любиш, то люби,
Не завдавай серцю муки,
Не візьмеш ти, візьме другий...*

значить дівчина парубкові, який без пошани ставиться до неї й хоче кохання обернути в гру.

Чистота відносин української молоді, наповнена щирими емоціями, стриманість насамперед мужчини виплила від нього великої творчості, великого напруження, спрямованого на те, щоб вільно володіти і керувати своїм тілом, підпорядковувати це зусилля більш високим цінностям. Якщо кохати, то дбаєш насамперед про добро для іншої людини, стримуєш себе, доставляючи одночасно більше задоволення і часті обидвом. Не випадково у стародавньому Китаї мистецтво чистоті (управління еякуляцією, значення задоволення жінки) у сексуальних відносинах статей цінувалося так високо, було першочисною кохання.

Це, природньо, через покоління передавалося молодим і реалізація дошлюбного кохання відбувалася іншими виявами, ніж сексуальними. Ніжність, як основний прояв закоханих,

¹ Охримович В. Українсько-руські приповідки... С.52-55.

спрямована насамперед на іншу людину, визнавала її як велику цінність (потяг ставить у центрі себе, а ніжність - іншого). Ніжність українських дівчат і юнаків передавалась завдяки багатому мовному і пісенному фольклору (словами ніжності), невимовній красі природи і людини (поглядами ніжності), безмежній довірі (можна показати коханій справжнього себе, висловити свої найпотаємніші думки і прагнення), ніжним жестам тіла (від звичайного дотику рукою - погладити лишню красу-косу, потримати за руку - до спокійної певності близькості тіл).

Якщо перед шлюбом юнаки і дівчата вчилися бути разом у радості, в гармонії, з почуттям безпеки і взаємообдарування - то вже потім вміли бути разом ціле життя і доповнювали цю гармонію гарячим тілесним контактом.

Соціалізаційні форми становлення сім'янина у календарних звичаях та обрядах українців

Протягом віків в українському селі складався узвичаєний порядок соціалізації особи - прилучення її до життєвих норм і цінностей громади. Так, улітку молодь вечорами збиралася у загальноприйнятих місцях на розваги і танці (вулиці, колодки, пляс, динцище), а в холодний час - у спеціально найнятих хатах на вечорниці (досвітки, супрядки, годенки). Ця своєрідна форма дозвілля молоді передбачала певний церемоніал відносин між парубками і дівчатами. Батьки дозволяли своїм дітям відвідувати громади, були певними, що "на людях", тобто в колективі. Їхня дитина дотримуватиметься усталених етикетів.

Вислів "вийти на вулицю" означав "з'явитися на люди", "показатися людям". Вулиця не тільки обнародувала суспільне життя кожного, вона дисциплінувала, зобов'язувала не бути "на людських язиках", тобто заручитися гарною славою про себе. Дівчата, виходячи на вулицю, неодмінно переодягалися, чепурилися. Проходячи повз гуртки, кожен намагався "виявити себе" - чемно вітатися, розпитувати про життя-буття, здоров'я і неодмінно складалася думка про людину. Вулиця була колективним, об'єднуючим началом, родоначальницею певних звичаїв, модою і формою окремих елементів взаємостосунків.

Починалась "вулиця" від Великодних свят і тривала все літо. До початку польових робіт молодь збиралася щовечора, а потім лише в неділю і в святкові дні.

Відбувалася "вулиця" весело й жваво: з піснями, музиками, танцями. Спочатку сходились дівчата, а вже пізніше хлопці. Останні не брали участі в дівочих співах, а ставали і спостерігали збоку. Співали дівчата на "вулиці" багато пісень, які висловлювали побажання одружитися й бути в парі з учасниками саме цієї вулиці, називаючи їх іменами. Тут же на вулиці дівчата виводили хороводи. Крім пісень, хороводів і танців виконувались ще й інші веселі забави, що їх так багато знала наша молодь.

Наведемо мальовничий опис української "вулиці", зроблений дослідником В.Скуратівським: "Коли надходить вечір на українське село, припоравши домашнє господарство, молодь збирається на вулиці. Справжнісіньке свято - рябіють вишиванками дівочі блузи, пелехтять, немов різнокольорові пелюстки маку, хустини. поблискують зіжмакані в гармошку хлопчачі хромові чоботи. То там, то там перегукуються співочі гуртки, немов змагаючись між собою, сміх, жарти, а на колоді, погордо розсівшись, виграє у вправних руках музик скрипка, бобухкає бубон, і враз, настроївшись на лад, спалахує на всю вулицю весела мелодія. Коло розповзається, ширшає, набирає чіткої пропорції і ритму, і вже двигтить, одлунує земля від дрібних дівочих перестуків,

розмашистих парубоцьких притупків. А бубон зі скрилкою все більше входять в охоту, запалюють молодецьку невосидливість”¹.

Існувала певна ієрархія, згідно з якою у центрі майданчика танцювали старші парубки, а на периферії – молодші. За неписаними правилами дівчина не могла відмовитись від танцю, навіть якщо парубок їй не подобався. У протилежному випадку її виставляли на загальний осуд і виганяли з танцю.

По закінченні забави хлопець мав право провести свою дівчину додому, або й трошки погуляти з нею.

У Великий піст, як розтане сніг, стане тепло, дівчата і хлопці починають ходити на “вулицю”. Дівчата, вперше збираючись на веснянкові хороводи, варили кашу в горщику, виносили її на вулицю, закопували в землю і прибивали кілком. Такий обряд супроводжувався піснею:

*Закопали горщик каші,
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулицю
Парубки ходили.*

При організації “вулиці” та при започатках веснянок, закопаний горщик каші, символізував місце постійних зібрань, щоб у такий спосіб “прив’язати” парубків, аби ті не ходили гуляти на інші кутки.

Після обряду закопування каші, хлопці і дівчата щовечора після роботи збиралися в гуртки, дівчата співали веснянок. Хлопці тільки прислухалися до співу і час від часу, спровоковані насмішками та дотепами дівчат, вбігали поміж юрбу і на хвилину перебивали хороводи.

Аналізуючи родинне значення одне з перших свят весни, торжества на честь Лада, воскресіння чи повернення сонця, виділімо деякі моменти. Тут відбувалося уявлюване кохання

сонця з водою як нареченого з нареченою; наслідком цього кохання було повсюдне розквітання, радість, свіжість. Кохання світлоносного чоловічого й водяного жіночого божеств було протобразом статевого поєднання на землі; тому в хороводі, зібраному для богослужіння, юнаки і дівчата мусили поєднатися у щось наприкінці свята, а до того часу у своїх іграх та піснях виражали взаємну любов задля прославлення любові верховної Дівчини цього, як підкреслює М.Костомаров¹, є пісні, в яких нерідко любов чоловіка до жінки; але в жодному разі не однієї особи до іншої, а завжди кількох осіб разом, так що, трое-четверо юнаків зображаються, скажімо, у вигляді зірочок або півників, рослин тощо. І самі весняні ігри символізують часто кохання і пошлюблення, наприклад, царевич і царівна або сіяне пророк, де розігрується викрадення дівчат і т.д. Ці ігри, напевно були початком та релігійним освяченням тих ігрищ, котрі відтоді вчені підбувалися щовечора між дворами і на яких молоді люди знайомилися поміж собою та готувалися до шлюбу.

У найкращому одязі збиралася молодь біля церкви на Печнильськ. Дівчата обов’язково завітчані вінками.

Дуже багатий був репертуар традиційних великодних ігор. Парубочі ігри (бити дупака, кашу варити, довгої лозн) носили обов’язкового характер змагання у спритності, швидкості і силі. Натомість у дівочих іграх (шум, мак, кривий танець, вербова лощечка) випробовувались художні здібності учасниць - вміння співати, танцювати, перевтілюватись у певний образ. Недарма веснянські ігрища вважались у народі справжніми ярмарками наречених. Наступного дня хлопці обливали вподобаних ними шпелю водою, а ті дарували їм крашанки чи писанки.

Основна мета ігор та дівочого гаївкування - вибрати коханого, дочекатися весільного короваю, щоб потім жити з ним щастя та взаємній любові. У змаганні до свого щастя

¹ Скуратівський В. Берегиня: Художні оповіді, новели.- К.: Рад.письменник, 1988.- С.86.

² Богданов М. Слов’янська міфологія // Наш край. Хроніка 2000.- 1993.- № 1-2.- С.46.

дівчина може покладатися на себе саму - на свою вроду, цноту, добропорядність, на свої здібності, уміння і працьовитість:

*Яка весна красна і сонечко світить,
А наші дівчата, як рожеві цвіти:
Самі коротенькі, а коси довгенькі -
За того їх люблять хлопці молоденькі.
А в нас кожда дівчинонька в личко рум'яненька,
Сорочічка вишивана, фустка шовковенька.
Сорочічка вишивана, заплітки шовкові,
Запасочки чорнобриві, сухозолотові.
Ой нема то дівчиноньки, як в нашого віта:
Хорошая ще й прибрана, лишень не робітна.*

Та найкраща та дівчина, котра ошаснена коханням. Але як дійти-діждатись того кохання? Декотрій довго доводиться чекати, або й самій їти його шукати - на перевідунки ходити:¹

*Ой на ставу, на ставочку
Там пливало сім качечок.
Одна одну здоганяє
Кожна свою пару має.
Лиш я бідна сиротонька
Свою пару загубила.
Обізвався Господь з неба:
"Тобі пари ще не треба.
Я за тебе пам'ятаю,
Я для тебе пару маю".
Ішли дівки горами, горами,
Та все парами, парами.
"Що я, бідна, гадаю, гадаю,
Що я пари не маю, не маю.
Піду в гори Карпати, Карпати
Собі пари шукати, шукати.
Усі гори обійшла, обійшла -
Собі пари не найшла, не найшла:
Вернулася додому, додому
Д своєму милому, милому.*

У піснях літнього свята слов'ян - Семика - парубки уже не шукають дівиць, не змальовується перше знайомство закоханих, і виражається передчуття незабарного шлюбу. Так, наприклад, в одній пісні дівчина розмірковує, що їй скоро доведеться бути вміжньою, в іншій висловлюється жаль за скороминучими днями дівочтва, днями забав і пісень, після яких настане опшоманітне сімейне життя. Тому у весняних піснях батько, шряджаючи дочку на гуляння, говорить: "Гуляй, дочко моя, скільки хочеш! Два рази не будеш молодою". А в піснях лугицьких мати посилає дочку подівувати. На завершення цього тривалого свята справлялося велике торжество Купала. Жодне з народних свят не збереглося у слов'ян з його очевидними чарівницькими ознаками настільки, після прийняття християнства, як купальське свято.

Це воістину свято юності, кохання, спілкування парубка і дівчини. Свято, яке дозволяло переступати певні канони побуту, поважані ї батьками, і суспільством. Свято тривало цілу ніч. Суворі матері не кликали дочок додому, мудрі батьки не навчали снів, з котрою гуляти на Купала. Це заохочуване суспільством побачення, узаконене народною турботою про чистоту і радість спілкування.

З давніх-давен хлопці і дівчата на Івана Купала виходять з села до річки. На березі дівчата, коли з'являлися перші зорі, надягали вінки і повільно кружляли у хороводі, співали купальських пісень.

Купальський вогонь вважали стихією, що має особливий вплив на майбутнє одруження наречених. Народна повірка так казала: хто з ким на Купайла водиться, через вогонь стрибає, чий вінок із води дістане, на осінь чи зиму до шлюбу стане. У багатьох народів був поширений весільний ритуал розпалювання багаття перед брамою нареченого і перехід через нього одруженої пари з метою очищення. Крім цього, згідно зі світоглядними уявленнями східних слов'ян, наречена, що

¹ Шпак Д. На Великдень ранесенько закувала зозуленька, А як вона закувала - всіх дівчат позбирала...// Гуцульська школа.- 1996.- № 1.- С.57.

втратила цноту до одруження, не могла переступити через багаття, за що вона і її батьки піддавалися осуду і своєрідним покаранням¹.

Купальський вогонь вшановувався також як стихія, що здатна не тільки очистити молодь перед вступом до шлюбу, а й передбачити цей шлюб. Д.Бантиш-Каменський вказував, що ще за часів Б.Хмельницького парубки й дівчата стрибали парами через вогонь, узявшись за руки, і ворожили про майбутню долю. Якщо їх руки при цьому не розмикалися, вважалося, що пара одружиться і все життя буде разом.

Про зв'язок ритуалу перестрибування через купальське вогнище із подружнім життям нагадують також пісні. В одній із гумористичних пісень купальського циклу є такі слова:

*Ой на Купала огонь горить,
А в Семена серце болить.
Нехай болить, нехай знає,
Нехай іншої не займає,
Нехай одну Мотрю має².*

В іншій купальській пісні згадується про “собітку”, яка “запалала, дівкам долю віщувала”³. На свято Купала виготовляють чучело, яке називається Морена, перестрибують з ним через вогонь і топлять у воді. Як вважає М.Костомаров, це означає пошлюблення світла з водою. Шлюбне поєднання світла з водою було праобразом творіння, любові у Всесвіті, житті в природі і статевого з'єднання тварин⁴.

Святкують Купала цілу ніч. Гуртами сідають на запашній траві - закінчують свято купальською вечерею. Дехто вирушав на пошуки цвіту папороті, щоб потім зійтись зустрічати схід сонця.

Важливою структурною ланкою купальського святкування було шпачі ворожіння на вінках, пущених на воду, яка, за народним віруванням, визначала напрям руху купальських вінчиків аж до того, і той напрям, звідки можна чекати майбутнього нареченого. Покажемо для прикладу ворожіння дівчат на Гуцульщині.

Дівчина-гуцулка йшла вдосвіта на Івана Купала до джерела водоспаду, підставляла висушений пшеничний корж, примовляючи при цьому: “Добрий день, водичко-ярданичко, ти старна царичко! Обмиваєш гори, корінне, камінне, обмий мене, порожену, хрещену від вської мерзн, від пагуби, аби була така чиста та велична, як весна! Аби-м була така красна, як весняна; ййк сі радують сій весні, так аби мені сі радували; аби-м була сита, ййк осінь, а багата, ййк земля”. Проказавши так тричі дівчина приносила корж додому, висушувала його, а тоді ганяла на дрібні крихти і крадькома підсипала їх до стравни чоловікові, якого хотіла причарувати, щоб вийти за нього заміж. А ще таким чином відбувалось примовляння матері, зафіксоване етнографами у с. Космач: “Ййк вода борзо йде, так аби моя донька борзо віддала си, ййк сонцем всі люде радують си, так аби то моєї доньки шпарко свати їхали, ййк любить маціцька дитини свою мамку і за нев гине, так аби легіні гинули за моєв доньков”. Тричі примовляючи, зачерпувала купальську воду, у якій варила зілля тирлич. Умившись цим відваром, дівчина мала наполю вийти впродовж року заміж¹.

У піснях купальських уже мало співано про любов, а якщо й співано, то про любов подружню; дівчина втрачає батька, брата, сестру і натомість дістає свекра, свекруху, дівера, свинцю. Як купання, так і перескакування лід час свята через вогонь - обряди шлюбні. Це своєрідне язичницьке вінчання. М.Костомаров стверджує, що Купало означав шлюбну

¹ Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні.- К.: Наукова думка, 1990.- С.34.

² Там таки.- С.34-35.

³ Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року.- К., 1963.- С.386.

⁴ Костомаров М. Слов'янська міфологія // Наш край. Хроніка 2000.- 1992.- № 1.- С.49.

¹ Шуклич В. Гуцульщина.- Ч. 4.- С.259, 262.

урочистість, пояснюючи це тим, що по закінченні всієї церемонії дівчата кидають вінки у воду, а кинутий у воду вінок означав в поезії символ завершення дівочтва. Тому-то й на весіллі молода ходить у вінку, і знімає його, коли стає дружиною¹.

Осінньої пори, коли закінчувався час важкої та послішної праці і наставав час відпочинку й перебування по хатах, з дня 14 вересня, свята святого Семеона, починалися осінньо-зимові “вечорниці” та “досвітки”. Для неодружених молодих людей - можливість ближче познайомитись один з одним та вибрати собі пару до вподоби.

Організаторами вечорниць та досвіток були дівчата. В будні дні вони працюють: прядуть починки, шують сорочки або вишивають рушники собі на придане, бувало луцять насіння стручкових рослин, дуть пір'я. Пізніше з'являлися хлопці, всі спільно співали, жартували та танцювали, якщо не був піст, і зичайно залицялися до дівчат, заважали їм працювати.

Приміщення для вечорниць наймали дівчата, вони ж і платили за нього. Здебільшого це була хата самотньої вдовиці, бездітного подружжя. Наймали у біднішого, бо багатші на вечірки не пускали. За хату платили печеним хлібом, пшоном, борошном, полотном - але ніколи грішми. Також нафта і дрова, які залишались, то вже господині, бо ж хлопці добре хату вириплюють.

Кожен хлопець несе горілку і музику хлопці наймають, платять як згодяться.

Вечорниці проходили під доглядом дорослих, “досвіткиного батька чи матері”, “паніматки” як ще називали господарів дому. Звертались всі до господарів з пошаною, величально. Обов'язком паніматки було тримати лад на вечорницях. Вона і показувала як краще мережу зробити, який узір для вишивання підібрати. Знала вона, хто вперше на гулі приходять. Слідкувала за поведінкою

молоді. Кожна частина села, а то й кожна вулиця, мала свою хату для вечорниць. Навіть на маленьких хуторах було не менше, як дві хати для вечорниць, бо вважалось, що ходити на ті самі вечорниці рідним братам чи рідним сестрам не годиться.

Коли дівчина перший раз на вечорниці йде, то батьки благословляють її на дівування. Дають настанови, щоб до людей була привітна і до роботи не лінива. “Довгого віку, доброго розуму та щасливої долі!” - пророчать вони. Прийшовши до хати, дівчата бралися за роботу і якийсь час мовчки працювали. Пізніше починали співати, перебиваючи пісню розмовою, сміхом, знову стихали та ще енергійніше бралися за працю.

Хлопці завжди з'являлися пізніше дівчат. Підійшовши до хати, парубок, бувало, стукне кулаком у вікно і гукає: “Пу-гу, дівчата, до хати пустіть, бо з дороги збився!”¹. Якщо дівчата пізнають по голосу або, заглянувши у вікно, побачать, що це свій, відчиняють двері. Якщо ж “чужий” - до хати не впускають. Чужий парубок мусить чекати надворі, поки придуть “свої” хлопці. Він може увійти до хати тільки тоді, коли “свої” хлопці йому дозволять.

Увійшовши до хати, парубки віталися до присутніх: “Добрий вечір всім у хаті!” Але це в тому випадку, якщо дівчата вже не працюють. Якщо ж парубок застав дівчат за роботою, то говорив: “Боже помагай!”

Коли зійдуться хлопці, то дівчатам, звичайно, уже не до роботи. Починають розмови про новини дня, головні події на селі. Обговорюють найдивовижніші чутки, яких у наших селах завжди було багато. Все це перемішується сміхом, дотепними жартами, піснями.

Крім звичайних вечорниць влаштовували забаву з вечерею, музикою і танцями, так звану складчину. Назва

¹ Костомаров М. Вказ. праця. - С.52.

¹ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К.: Оберіг, 1993. - С.40.

походить від того, що дівчата і хлопці “складались”. Дівчата зносили продукти на вечерю, а хлопці складались грішми.

Інколи на складчини запрошувалися хлопці з іншого села або інших кутів того самого села. Але чужі дівчата не запрошувалися ніколи. Запрошені хлопці брали участь у складчині як повноправні члени, і з ними поводитись чемно, гостинно. Відступали їм перші місця за столом, дбали, щоб їх добре почастували.

Завдання дівчат було приготувати вечерю, а для цього із знесених продуктів обов’язково робили вареники, запікали цілим півня, начиненого печінкою, убраного квітами з тіста. Вся робота відбувалась під наглядом “вечорничої матері”.

Обов’язково на вечорницях була каша. Інколи її приносила зварену в горщику дівчина, котра вперше з’явилася на забаві. Дівчина сама пригощала всіх кашею. При цьому вона мала за звичаєм кожного, кого пригощає, поцілувати в щок. Після частування отаман ставив спорожнілий горщик на стіл і спускав його по дошці додолу. Горщик падав і розбивався. За звичаєм горщик розбивали, щоб вечорниці водилися. Якщо дрібно розбивається, то будуть вечорниці часті і веселі, хлопці з усіх кутків приходитимуть.

Увійшовши до хати, музиканти, спершу питали хлопців, що їм зарати. Переважно першим заказували “козачка”. Музики грали гучно, хоч було їх переважно трое. Потім грали дівчатам “метелицю”. Опісля хлопці замовляли для всіх “польку у два боки”. І так танцювали донізна. Довго не змовкала співуча скрипка або ж задумливо-мрійна бандура.

Як натанцювались та наспівались, сідали за стіл. Кожна дівка сідала зі своїм парубком. Не сідали за стіл тільки старша дівка і старший парубок. Отаман брав пляшку і чарку в руки, а отаманша - тарілку з печивом. Першими частували господарів хати, потім музик.

Коли вже всіх почастували, то клали горілку на стіл і погашли вечерю. Горілки випивали тільки по дві чарки, щоб вечорниці мав пару. Більше не пили, щоб не повпивались.

Іа граплялися під час вечері і курйози: “У нас в селі трое вечорнок (три молодіжні гурти збирається), то наші хлопці з інших украдут та до нас принесут. І кашу, і півня добуваюця верстаті (таким чином інші вечорниці позбавляються свого офіційного статусу) і поедят” (Записано в с.Христинівка Антомирської обл., 1926р.)¹.

Обов’язковою стравою на вечорницях був смажений півень. За уявленнями наших предків, півень був особливим, священним птахом. Півня приносили в жертву, вирушаючи в бойовий похід, закладаючи нову хату; його спів віщував день і щоразів нечисту силу (тільки до третіх півнів їй воля). В українському фольклорі півень був також символом чоловічої сили, мужності. “Півником” називали в народі геніталії хлопчика “Дивись, який півень!” - казали про молодцюватого, незного до жіноцтва чоловіка.

Кожна дівчина мріяла, щоб її якнайскоріше засватали. За українською традицією вважалось, що осінь - найблагодатніша пора весільних гулянь пора, а тому дівка, якій вже надокучило шукати, молилися на Покрову, просячи: “Свята мати, Покровонько, накрій мою головоньку, хоч ганчіркою, аби не обтачалася дівкою”.

Свята святих Катерини та Андрія - це свята дівчат та хлопців. Звичайно поєднують їх в одні “андріївські вечорниці”. Вони є логічним продовженням молодіжних гулянь, де юнаки і дівчата шукали собі пару для майбутнього подружнього життя. З часом давен у святкову ніч дівчата ворожили. Ворожба мала значенням вгадати, чи буде подружжя молодих людей і яке. На Катерини зранку до сходу сонця дівчата йшли в садок, зрізали

¹ Українські звичаї та обряди, пов’язані з соціалізацією молоді: Архів ІМПЕ // Хроніка ІМПЕ - 1993.- № 1-2.- С. 247.

гілочку вишні, клали у пляшку з водою і чекали свята Меланки. Якщо до “Меланки” вишня розвіється і зацвіте - добрий знак, бо й доля дівоча вісти буде. Засохне гілочка без цвіту - келська ознака.

Опівночі, перед півнями “дівчата беруть горня з вечерю”, обгортають його новим рушником і йдуть “закликати долю”. Простують до воріт. Кожна з дівчат вилазить по черзі на ворота, тримаючи в руках горня з кашею та борщем, і тричі гукає: “Доле, доле йди до мене вечеряти!”. Якщо в цей час заспіває півень, “доля обізвалася”; якщо ж ні “Доля оглухла, не чує мого голосу”, журиться дівчина і проклинає долю: “Щоб ти зозулі не чула, блуднице моя!”. Але не біда, якщо доля оглухла. Гірше, коли зірка з неба впаде. “Погасне доля!” - залякано шепочуть дівчата. У житті здебільшого, як підкреслює О.Воропай, буває так, що гарні жінки не завжди мають “добру” долю¹. А хлопці напередодні Катерини постили, щоб Бог послав їм добру жінку.

У ніч “під Андрія” дівчата ворожать, щоб пізнати свою долю, таким чином. Печуть балабушки, позначають їх, а потім пускають до хати пса, що перед тим був цілий день зачинений і не діставав ніякої поживи. Голодний пес “вирішує долю”. Дівчата з притишеним диханням стежать за найменшим рухом пса. Чию балабушку пес проковтне першою, та дівчина і заміж вийде, а чию не зачепить, та сидітиме в дівках, якщо ж надкусить і викине...

Але для дівчини мало знати, чи вийде вона заміж. Вона хоче дізнатися, чи буде в парі зі своїм судженням. Пізно ввечері, коли все стемніє, дівчина набирає в пелену насіння коноплів, виходить за хату, сіє на снігу і приспівує:

*Андрію, Андрію,
Конопельку сію,*

*Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.*

Потім набирає жменю сніга там, де сіяла коноплі, вносить до хати і, коли сніг розтане, лічить насіння: якщо кожна зернина має пару - добре, якщо ні - поганий знак. Цікавиться дівчина ще і тим, хто буде її чоловік, якої вдачі, фаху. Щоб це вгадати, вона поспіває на долівку пшениці, наливає мисочку води і ставить люстерко. Коли все готово, впускає півня і стежить за ним: якщо півень нап'ється води - чоловік буде п'яницею, клюне пшениці - господарем, а як гляне в люстерко - паничем і паничем.

Ввечері на “Андрія” сходяться разом і хлопці, і дівчата. Сходяться до просторої хати - щоб було де розбігтися для калити калити. В час калитинської вечір дівчина наливає в мисочку вина, горілки або меду, розведеного водою, кладе на дно перстень і примушує свого хлопця дістати той перстень губами. Якщо той дістане і носа не вмочить, то одружаться і буде щасливим.

На Галичині розповсюджений парубоцький звичай знімати на Андрія брами там, де є дівчата. У давнину це було патяком на швидке весілля. Якщо парубок сердитий на батька своєї дівчини, який не пускає дочку на цілу ніч гуляти, або заперечує зустрічатися з ним, то такого батька проучували. То віз на хату вносять, то пліт розберуть.

Найзнаменніші і найвеличніші - Різдвяні свята. Дійства, які відбувалися під час них, створювали неповторний колорит і особливу святковість.

Різдвяні колядницькі гурти споряджали переважно парубки. Вони заздалегідь обирали “березу”, міхенушу та інших ликових осіб. Необхідним атрибутом всіх колядницьких розваг була рухома зізда, яку носив “береза”. Заходячи на подвір'я, колядники просили дозволу, і коли господар зголошувався, починали виставу. Господарі щедро віддячували хлопцям. Якщо в

¹ Воропай О. Звичаї нашого народу: В 2-х т.- К.: Оберіг, 1991.- Т.1.- С. 18-21.

оселі була дівчина, то вона обдаровувала кожного колядника яблуком чи горіхами. У деяких місцевостях ходили й дівочі ватаги. Отримані продукти молодь віддавала на "великі вечорниці", які справляли на Богородицю (8 січня).

У колядницьких піснях більше зображується приготування до любовців закоханих. Колядниці, що ходять попід вікнами, співають обрядові пісні юнакам і дівчатам, завжди зображаючи їх такими, які ще не зазнали кохання, та провіщають їм незабарне знайомство із цим почуттям. Так, юнак зображається із атрибутами молодця на коні, на ловах чи на війні; несподівано він знаходить собі дівчину і дістає її чи то геройською відвагою, чи то зваблюючи красою. Дівчатам розхваляють їхні убори, їхню вроду і говорять, що скоро зберуться до неї князі та бояри (тобто парубки), будуть запобігати її любові і врешті візьме її щонайдоблесніший та щонайгарніший з усіх юнаків.

Здебільшого суттєва частина свята - ворожіння - належала до сімейних стосунків. Дівчина хоче дізнатися про свого нареченого, юнак про свою майбутню дружину. З численних ворожінь, що стосуються язичницького світу М.Костомаров виділяє тут: ворожіння, здійснюване конем: дівчина виводить коня і проводить його через колоду, - якщо кінь не зачепиться, то чоловік у тієї, котра ворожить на себе, буде добрий, в противному разі - сердитий; ворожіння з обручкою; ворожіння через курей, яких змушують пити воду, їсти хліб, брати каблучки тощо; ворожіння за допомогою накритого в лазні столу; ворожіння зі скіпкою, яку вмочують у воді, а потім запалюють і по швидкості запалювання роблять висновок про вигідний чи не вигідний шлюб. Тому, як вважає М.Костомаров, в язичництві на свято Коляди - народження сонця - добирався та освячувався хоровод, учасники якого (юнаки і дівчата) мали наступної весни своїм коханням прославляти всезагальну любов,

що виражається у природі - життям, а в язичницькому богослів'ї - священним пошлюбунням царя-вогню з царицею-водою¹.

На Василя парубки і дівчата водять Меланку з козою. На Меланку перебирається хтось з хлопців. Щедрувальники співають, а Меланка хазяйнує в хаті. Природнім сміхом супроводжуються її витівки, різноманітні жарти. Бувало ще парубки висміюють кепських господиць, їх безпорядність.

Парубоча Меланка до кожної хати не заходить - йде туди, де граються дівчата. Дозвіл щедрувати парубки випрошують лише під вікном. Запрошена ватага заходить до хати, а дівчата шкартвують над ними. Після щедрування на запрошення інших хлопці сідають до столу.

На другий свят-вечір дівчата щедрувати не ходять: сидять вдома і чекають на щедрівників-хлопців. А хлопці щедрувати приходять лише під вікно тієї хати, де є доросла дівчина. Якщо вони зайдуть у хату дівчини, щедрувати до неї не заходять, то цим показують, що дівці дівувати рано - "мусить ще на запічку кашу поїсти".

На Йордан молодь збиралась на забави: дівчата співали вичаки, хлопці катали їх на санчатах, що ковзались по кругу на льоду. Веселий настрій скрашував стосунки молоді.

За тиждень перед початком Великого посту починали святкувати Масниці або Пущення - проводи зими і зустріч весни. Це свято яке тривало тиждень, щовечора збирало молодь на вечорниці, які тривали аж до третіх півнів, називалося "досвітками".

Одним з найпоширеніших звичаїв було справляти "королду" на Пущення. Зберуться хлопці і дівчата на вечорниці, кружком посідають. Дівчата починали веснянку і називали імена, сто до кого горнеться.

¹ Костомаров М. Вказ. праця. - С.56.

*Колесом , колесом
Сонечко вгору іде.
Послухай, Іване,
Де голуб гуде.*

Парубок прислухався. Коли ж пісня долинала до душі дівочої, голубка летіла до голуба. Брала дівчина мережану хустинку, як квітку паперову з стрічками і пришпилювала її коло серця милого - "чіпляла колодку". Зближувала хустинка молоді серця, пов'язувала їх. Парубки платили викуп за "колодку" грішми або подарунком: намистом, стрічками, шовковою хусткою. Коли ж пісня покличе до любування всіх хлопців і дівчат, відтоді увесь вечір сидять парами.

Розквітали дівчата у співі веснянок. Від того душевного виконання, здавалось, відходила зима. На прощання з нею всі разом їли вареники з сиром, та ще й у маслі обкупані.

На Пущення вечорниці були святковими, тобто із празниковим столом, на цьому вони припинялись і починалась вулиця, тобто забави і ігри на вулиці, яка тривала до Семена.

Безцінний досвід українського народу у взаємовідносинах молоді. Хлопці і дівчата у спілкуванні дотримувались тих неписаних традицій і звичаїв свого народу. Бо ж хто не дотримувався їх, виставлявся на загальний осуд.

Вечорниці та вулиці були своєрідною формою дозвілля молоді. Вони передбачали певний церемоніал відносин між парубками і дівчатами. Уся система етикету тут регламентувалась звичаями і обрядами. Стержневою основою у них проходить формування позитивного ставлення до представників іншої статі, правильних взаємин закоханих (нареченого і нареченої), відповідального ставлення до створення сім'ї, народження дітей, як до подій, що завжди у кожного народу є великим святом. Відродити у цьому плані прогресивні елементи, втрачені позиції - значить зберегти духовність, культуру минулого і майбутнього українського народу.

Розділ III

Характеристика елементів різноаспектної підготовки сім'янина

Розвиток психічно-інтелектуальної сфери особи-сім'янина

Формування інтелектуальної культури нації, відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, вихід вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень - першочергове завдання реформування сучасної освіти в Україні. Серед пріоритетних напрямів і принципів реалізації цього завдання Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття) відзначає: забезпечення інтелектуальної готовності всіх громадян до здобуття освіти; досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів; випереджальний характер розвитку освіти, нове ставлення до знань та інтелекту; невіддільність освіти від національного ґрунту, гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення; поєднання, підпорядкування змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості; диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу, запровадження варіантного компоненту змісту освіти; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації.

Основними шляхами збагачення духовного та інтелектуального розвитку особи-сім'янина виступають: озброєння молоді знаннями закономірностей розвитку природи і суспільства, народного світорозуміння та світосприймання, національної психології і характеру; розуміння ролі наукових знань і народної дидактики в інтелектуальному розвитку особистості; виховання любові до істини, розширення політехнічного світогляду, розвиток творчих здібностей школярів;

формування цілісних уявлень про історію розвитку суспільства і національної культури; розвиток творчого мислення та національного інтересу до ідейно-моральної спадщини, культурно-історичних традицій, міфології, фольклору, вірувань, прикмет української нації; розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці; вироблення готовності і здатності до самошкони, до застосування знань у своїй практичній діяльності.

Багатогранний людський досвід пізнання і здобуття необхідних знань, умінь і навичок передається, передусім, через навчання. Навчання виступає основним чинником становлення особистості - формування розуму й світогляду дитини, її почуттів, пам'яті, уяви, мовлення і мислення, уваги й спостережливості, ставлення до життя, знань і праці, інтелектуальних і творчих здібностей та інтересів. На основі узагальнення багатовікової практики навчання, відкриття його найвищих об'єктивних закономірностей поставили основні народно-дидактичні принципи навчання: природовідповідності (*"Чого Івась не навчиться, то Іван не знатиме"*), наочності (*"Краще раз побачити, ніж сто раз почути"*), свідомості й активності (*"Хто думає, той і розум має"*, *"Гарно того вчити, хто хоче все знати"*), послідовності й систематичності (*"Хто хоче знати, тому треба менше спати"*), навчання в настанові, спонуканні, заохоченні (*"Учи дітей не страшкою, а шкою"*, *"Жорстокість породжує тупість і дурість"*, *"Скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина"*) та інші.

Народно-дидактичні знання створювались, шліфувались, перевірялись досвідом багатьох поколінь, тому безперечно виправдані є застосування найважливіших елементів цих знань і сьогодні. Розглянемо коротко основні народно-педагогічні методи дидактики: народну дидактичну гру, переконання особами народного мовлення, усні оповідальні жанри фольклору, народно-пісенний вплив на свідомість і сприйняття

дитиною навчального матеріалу, народну навчальну творчість, практичні методи засвоєння нового матеріалу.

Народно-дидактичні ігри викликають інтерес до знань, розвивають допитливість і кмітливість, сприяють сенсорному вихованню. У грі нудне й нецікаве стає легким і захоплюючим. Розрізняють творчі ігри (серед яких виділяють сюжетно-рольові, ігри-драматизації тощо) та ігри з правилами (велику групу яких складають народні ігри). Ігри з готовим змістом і правилами поділяють умовно на дидактичні, рухливі, ігри-розваги, ігри-забави і т.п. Крім того, виділяють словесні ігри, до яких включають народні загадки й скоромовки, задачі, головоломки, небилиці, лічилки, колискові пісні та забавлянки, примовки, дражнилки тощо.

Величезну значимість подібних забавлянок для емоційно-інтелектуального розвитку дитини засвідчують видержки із книжечки "Забавлянки мами Мар'янки"¹, фрагменти якої ми наводимо.

Основу таких забавлянок складають дотики до пальчиків, ручок, ніжок, животика, головки, пестливе водіння, поколювання, пощипування яких значно збагачує емоційно-інтелектуальну сферу розвитку дитини. І не дивно. Адже на кінцівках рук, ніг, тіла, голівки знаходяться закінчення розгалуженої центральної нервової системи, імпульси від яких ідуть у кору головного мозку, сприяючи тим самим різнобічному розвитку, і, насамперед, в емоційно-інтелектуальній сфері.

Народні знахідки цього феномену найрізноманітніші:

1) Даринка лежить в колисочці, мати водить по її ручках, ніжках, животику своїми долонями, примовляючи:

*Мишечко-шкреботушечко,
Не йди в поле -
Ведмідь сколе.*

*Мишечка не послухала,
Пішла в поле,
Ведмідь сколов:
Кіль, кіль, кіль, кіль, кіль!*

Відбувається поколювання Даринки по животику, яка знає, що це не ведмідь коле, і не боїться. Інший варіант - пестливе водіння долонями по ручках дитини:

- Мишко, Мишко, Торохтушко, А де була? - У бабусі. - Що робила? - Полотно ткала. - Що заткала?	- Кусок сала. - Куди поклала? - На мисничку. - Куди впало? - В помийничку. - Тут пеня, там криниця. - Тут холодна водиця.
--	---

Гільки-но Даринка забуває про мишку-торохтушку, мати швиденько торкається своїми долонями до її лобика й каже:

- Летіла бджола коло чола - бумц!

А потім те саме - до носика, до вушок, до оченят:

*- Летіла оса коло носа - бумц!
- Летіла мушка коло вушки - бумц!
- Летів жук, в оцьо - бух!*

Промовляє мати і водночас показує своїми руками, наче ловить біля лобика бджілку, біля носика - осу, біля вушок - мушку, а біля оченят - жука. Даринка уважно стежить за маминими руками, радіє з тих веселих комах, намагається й собі їх "ловити".

2) Мати бере Даринку на коліна. Обіймає її голівку своїми руками, похитує, ніби перекидаючи з однієї руки на другу, і промовляє, ритмічно й чітко проказуючи кожне слово:

*Печу, печу хлібчик,
Дітям на обідчик.
Меншичкому - менший,
Більшичкому - більший.*

¹ Забавлянки мами Мар'янки / Упорядник Г.Довженок.- К., 1992.- 24 с.

Після цього, нахилиючи Даринчину голівку то наперед, то назад, вигукує:

*Шусть у ніч! Шусть у ніч!
Сажай - виймай,
Сажай - виймай!
Ріжу, ріжу
Я, куштую, - Гам!*

Кладе донечку на спинку, тягне за ніжки до себе, ніби справді хоче "згамати".

3) А тепер, Даринко, повлескаємо. Ось так: долоньками! Ти плескай, а я приспівуватиму:

<i>Тосі, тосі! Свині в горосі Наробили шкоди, Нема кому вигнати, Тільки Дариночі.</i>	<i>Тосі, тосі, Кони в горосі, Телята в капусті, Даринка на грушці.</i>
---	--

4) Дай-но ще раз свою долоньку, Дариночко, про сороку-ворону поговоримо. А де твій найкращий пальчик? Ага, оцей, на правій ручці - вказівний. Ану стук-стук ним по лівій долоньці. От-так! Це сорока-ворона клює, а мати промовляє:

*Сорока-ворона:
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила.*

(перелічуючи, торкаючись кожного Даринчиного пальчика)

*Цьому дам, цьому дам
Цьому дам, цьому дам,*

А великий пальчик тримає довше

<i>А цьому не дам: Цей води не носив, Дров не рубав, Пічку не топив.</i>	<i>Гулі налетіли, Кашку поїли, Знялися, полетіли Та й на Даринчину голівку сіли.</i>
--	--

5) Мати бере Даринчину долоньку, перебирає пальчик за пальчиком, починаючи від мізинного, і питає у донечки:

А як ті пальчики називаються, знаєш? Ану поспівай:

*Горошок,
Бобошок,
Гусочка,
Курочка,
Кі-кі-рі-кі!*

І в кі-кі - то найстарший, найбільший палець. Мати ним трясє мізинчик, а Даринка дзвінко сміється.

6) Мати бере Даринчину ніжку і пучкою постукує по цівочці, начебто кує, примовляючи:

<i>Куй, куй, чобіток, Подай молоток, Не побаси молотка - Не підкую чобітка. Молоток золотенький, Чобіток дороженький.</i>	<i>Куєм, куєм ніжку, Поїдем в доріжку, Треба коня підкусати, Будем в баби ночувати.</i>
---	---

Тоді пучкою лоскоче ніжку і приказує: ш-ш-ш!

7) Мати підіймає Даринку за ручки і ставить її в коліноці. Бере її за вушка, повертає голівку то ліворуч, то праворуч і примовляє:

<i>Зайчику, зайчику, Де ти бував? У млині, у млині. Що ти видає? Куль муки, куль муки Чом ти не вкрав: Там були кравчики, Перебили пальчики, Пасилу втік</i>	<i>Через бабин тік. І тік полупав, І бабу злякав. А баба за мною Та ще й з кочергою. А я на колоду Та й упав у воду. Буль, буль, буль!</i>
--	--

І плесенька підтягує Даринчині вушка вгору - ніби зайчика з шиї витягує.

Таку ж різноманітну функцію у розвитку дитини несуть бонісанки. Багатівікова народна практика родинного виховання полягає, що діти розвиваються швидше, якщо регулярно стимулювати певні органи, пов'язані із рухом. У цьому випадку мова йде про ту частину вестибулярного апарату, що розміщена

у внутрішньому вусі, яка дістає інформацію про навколишню середовище і є основою відчуття рівноваги, прискорення руху при ходьбі, зміни напрямку руху.¹

Ми спеціально навели приклади застосування народно-дидактичного матеріалу, що стосуються раннього періоду розвитку маляти, з метою звернення уваги вчителів і вихователів шкіл першого ступеня до проведення відповідної роз'яснювальної просвітньої роботи з молодими батьками щодо значимості цього періоду в житті дитини для формування її інтелектуальної сфери.

Народно-педагогічний досвід батьків, вчителів засвідчує, що розвиток творчих здібностей дитини відбувається ефективно при дотриманні таких умов:

- ранній початок фізичного загартування, раннє читання, лічба, раннє знайомство і робота з найрізноманітнішими інструментами і матеріалами;
- створення, насамперед, такого середовища і такої системи взаємин у безпосередньому оточенні дитини, які б стимулювали її найрізноманітнішу творчу діяльність, поступово формували б у неї те, що становить зону її актуального розвитку (відображає систему умінь і навичок, якими дитина вже оволоділа і на основі яких вона може самостійно розв'язувати пізнавальні та інші завдання, ситуації);
- поступове ускладнення і збагачення змісту й кола тих обставин, в яких перебуває дитина, які б випереджали її інтелектуальний розвиток і спонукали до розв'язування складних творчих задач, що становить зону найближчого розвитку (коло умінь, якими дитина може оволодіти сама, спонтанно або при сприятливій старших у процесі навчання);
- максимальне напруження внутрішніх функціональних сил, потенційних можливостей дитини, поступове засвоєння дитиною

зону найближчого розвитку, підняття її на якісно новий щабель, навколо якого виникає нова зона найближчого розвитку (самостійне, без попереднього навчання, розв'язання нових завдань, що постають перед дитиною);

- велика свобода у виборі діяльності, у чергуванні справ, у прихильності занять однією справою, у виборі способів праці і т.п.;
- ненав'язлива, розумна, доброзичлива допомога дорослих, у встановленні відносин співробітництва з учнем.

Важливу дозу інформації з народної дидактики можна надати учням в процесі викладання всіх навчальних дисциплін, шкільні програми яких орієнтуються і на засвоєння знань з основ народної (-го): математики, природознавства, географії, біології, фізики, астрономії, образотворчого мистецтва і т.д.

Значне місце серед активних навчальних засобів народної дидактики займають загадки, які міцно вкарбовуються у дитячу пам'ять, збагачують знання і разом з тим перевіряють рівень інтелектуальної підготовки, спонукають до різноманітних розумових операцій (аналізу, синтезу, індукції й дедукції), вчать думати, логічно обгрунтовувати свої міркування, будять емоційні переживання, виробляють уважність, спостережливість, чутливість, збагачують мову, привертають увагу до матеріальної і духовної культури народу.¹

Дослідження З.Файчак² проілюструвало великі можливості інтенсифікації навчального процесу, зокрема в школах першого ступеня, здійснюваної з допомогою народознавчого матеріалу в умовах конкретного навчального предмета. Включення у зміст навчання народознавчого матеріалу, побудованого на базі навчальних ігор, цікавих народних задач, прислів'їв, загадок, потішок, лічилок, що складають основу народної математики,

¹ Стельмахович М.Г. Народна дидактика. - К., 1985. - С.39.

² Розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів засобами народознавчого матеріалу та навчальної гри: Дис. ... канд. пед. наук. - Івано-Франківськ, 1994.

¹ Див. детальніше: Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. - К., 1985. - С.249-251.

збагачує сферу потреб школярів, їх інтересів і мотивів до навчальної діяльності

Автор вважає, що важливим завданням народної математики є пробудження у школярів потреби в активному мисленні, у подоланні труднощів при опануванні програмового матеріалу. Правила гри, як організуючі елементи ігрової ситуації, цікава ігрова форма допомагають діяти учням цілеспрямовано, вчать регулювати їх поведінку. Так, за правилами навчальної гри "Живий рахунок", створеної на основі лічилки "Раз, два - усі пірнають. Три, чотири - виривають. П'ять, шість - на воді кріпнуть крильця молоді. Сім, вісім, що є сили - всі до берега приплили. Дев'ять, десять - розгорнулись, посушилися, потягнулись і розбіглися, хто куди", учасникам гри необхідно швидко вишикуватись, а потім перешикуватись. Для цього треба бути дуже уважними, чітко виконувати дії. Ця ігрова ситуація цікава тим, що відрізок натуральної послідовності ілюструється самими дітьми, а це, у значній мірі, полегшує сприйняття правила - діти охоче підкоряються йому, прагнуть досягти навчальної мети.

Основні положення правил з внутрішніми вимогами в ігрових ситуаціях, розроблених З.Файчак на основі народної математики, спрямовуються на формування умінь спостерігати, порівнювати, знаходити ознаки подібності й відмінності, абстрагуватись від неістотних ознак, робити узагальнення.

Проілюструємо це з допомогою змісту навчальної гри "Що змінилось?", створеної на основі лічилки "Скільки діток в гусака?" ("Водить діточок завжди гуска-мама до води. По стежині до ставочка розтяглися вони шнурочком. А гусак позаду йде і рахунок їм веде"). Метою даної навчальної гри є засвоєння учнями переставної дії множення. У ситуації гри діти спочатку спостерігають за розміщенням шести учнів у двох рядах по три чоловіки в кожному ряді, а потім - у трьох рядах по два чоловіки

в ряди. Стежачи за змінами у розміщенні учнів, порівнюючи їхні кількісні записи, діти аналізують їх, роблять певний висновок.

На думку З.Файчак, формування математичних понять, опосередковане через систему вправ повинно проходити на всіх етапах уроку: у засвоєнні нового матеріалу воно спрямовується на встановлення неістотних ознак та їх диференціювання; у закріпленні матеріалу вони потрібні для переходу до узагальнених форм міркування, для розвитку логічного мислення; у виконанні автоматизованих дій вони необхідні для вироблення в школярів здібностей швидкого переключення з одної операції на іншу.

При доборі народознавчого матеріалу варто враховувати інтерес і бажання дітей розв'язувати пізнавальне завдання, яке потребує концентрації, уваги, спостережливості, вольових і розумових зусиль; завдання доцільно підбирати таким чином, щоб їх розв'язування здійснювалось шляхом органічного поєднання розумових і прикладних дій.

Використання елементів народознавства у формуванні інтелектуальної культури сім'янина забезпечує реалізацію принципу емоційності, бо в такому разі актуалізуються емоційно-естетичні фактори, які сприяють здійсненню навчально-виховного процесу без примусу, насильства, без психологічного тиску на дітей. Використання ідей народної педагогіки сприяє тому, що навчання проходить переважно у контексті повсякденного життя в формах і способах, притаманних народному буттю і максимально наближених до потреб та інтересів учнів.

Великі можливості для використання народної дидактики має позакласна робота. В переліку різноманітних видів позанавчальної пізнавальної діяльності школярів важливими є: самостійне читання й обговорення школярами фольклорних творів, проведення ранків "Казка за казкою", "Уявні подорожі в чарівному світі народних казок", збирання фольклору з уст народних усної народної творчості, впорядкування учнями

рукописних фольклорних збірок, фіксування у спеціальних альбомах влучних висловів народу, складання казок, запис на магніфонну плівку народних пісень, коломийок, частівок, жартів, байок, оповідань, музичних творів, участь школярів у внутрішкільних конкурсах читців-декламаторів народних творів, конкурсах "Мудрий народний оповідач", "Дотепний оповідач", ерудитів, в інтелектуальних аукціонах, турнірах знавців, у роботі гуртків художньої самодіяльності (народної пісні, танцю, музики), народної вишивки, народного ужиткового мистецтва, залучення до художніх промислів, складання тематичних добірок народних прислів'їв і приказок, написання творів, участь дітей у народних іграх, забавах, розвагах, святах тощо.

Отже, використання засобів народної педагогіки сприяє найповнішому розвитку природних нахилів, здібностей і талантів дитини, реалізує значні можливості в інтенсивному формуванні інтелектуальної сфери сім'янина.

Формування соціально-правової культури сім'янина

У системі народної свідомості та знань чільне місце займає звичаєве право. Сукупність правових традицій та звичаїв склалася у процесі суспіль-

но-історичного розвитку народу. Звичаєве право відіграло роль регулятора стосунків і поведінки людей; у ньому знайшли своє визначення основні засади шлюбно-сімейних відносин, спілкування, майнового становища та ін. Характерними ознаками українського звичаєвого права є обрядовість та демократизм. Усі

приватні дії супроводжувались традиційними обрядами та здійснювались привселюдно.

Основні засади правових традицій та звичаїв сформувалися за часів функціонування та розбудови держави в Україні у княжу добу. "Руська Правда", Литовський статут та інші правові акти, що склалися під впливом різних державницьких поліцій визначаються типовими українськими правовими традиціями: співвідношення права особи і відповідальність її перед спільнотою, визнання праці - джерела достатку.

Так, однією з важливих умов для укладення шлюбу була відсутність кровного споріднення. Народний звичай унеможлилював шлюби між родичами до сьомого і навіть восьмого коліна по прямій лінії. Винятки траплялися дуже рідко і тільки за згодою церкви¹.

У сім'ї існувала певна обов'язкова черговість одруження. Якщо не одружувався старший син або дочка, не мали права одружуватися молодші.

Звичаєве право українського народу не передбачало обов'язкової згоди молодих на одруження, але здебільшого її брали до уваги. Згода на одруження їхніх батьків була обов'язковою. Діти, які брали шлюб самовільно, позбавлялись батьківського благословення, а в деяких місцевостях і спадщини. Хоча в багатьох випадках з часом такий шлюб батьками визнавався, їм надіялось певне майно і запрошувалось жити разом.

У XVI-XVII ст. шлюби нагадували звичайну угоду, за якою обидві сторони приймали певні умови, що скріплювалися в усній або письмовій формі перед весіллям. Вінчання в церкві, яке спочатку вважалося обов'язковим лише для знатної верхівки, поступово з середини XVIII ст. стає складовою частиною весільного обряду для всіх. Для такої форми шлюбних відносин, як "жити на віру", що існувала подекуди в Україні, вдавалися в

¹ Див.: Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. - К.: Наукова думка, 1966. - С. 45.

тому випадку, коли “канонічні перешкоди заважали легалізації шлюбу, а економічні умови спонукали до спільного співжиття. Так, наприклад, селянин, який поховав трьох дружин, для підтримання господарства, для збереження звичайного плину сімейного життя, до якого він звик, шукає собі подругу, і знаходить її, звичайно, в особі вдови, що поховала трьох чоловіків (і за народними поглядами не мала права виходити заміж - В.К.), або в особі жінки, “залишеної чоловіком”¹. Народ не засуджував такого співжиття “на віру” серед молоді.

Офіційні розлучення - рідкісне явище в колишній сім’ї. Їх здійснювали самостійно сторони, які розлучалися за взаємною згодою. Для цього досить було спеціального зобов’язання, причому до XVII століття усного. Пізніше для здійснення розлучення стали складати так звані розлучні листи, спочатку в присутності свідків, а з посиленням церковного впливу - і представників церкви.

Наприкінці XVIII ст. вища церковна влада заборонила розірвання шлюбу за народним звичаєм і оголосила спеціальні умови, що забезпечували право на розлучення, але тільки за згодою церковного суду.

В Україні визнавалося право жінки розірвати шлюб і повернутися до батьків - “їти в лишанки”. Українська жінка могла повернутися не лише до своїх батьків, а й до брата чи до когось із рідні. Тут вона жила, аж поки чоловік не визнавав своєї провини перед нею і не перепрошував її рідні. Народ не тільки не ганьбив “лишанок”, а й співчував їм та передбачав за ними певне право на самооборону.

Прикладом відображення родинного звичаєвого права є складені українським народом приповідки, майстерно описані В.Охримовичем у його книзі². У них зафіксовані подружні

стосунки і віками вироблена необхідність триматися цього священного осередку - “Муж і жона - то одна сотона” (І. Франко), “Чоловік і жінка - то одна спілка” (І.Франко); поради про утворення нової сім’ї - “Жени сина коли хоч; коли можеш, змай доч” (І. Франко); “До сім літ чеши, по семи літах стережи, а не заплачеш тому, що узав лихо з дому” (М. Номис); “До зашлюблення нема силовання” (І. Франко); народний звичай про судження розлучення - “Жінка не черевик, із ноги не скинеш” (М. Номис); “Перша жінка від бога, друга від людей, а третя від лишанки” (І.Франко); ведення спорідненості по матері та її значення для виховання дітей - “Нема цвіту цвітнішого над малявочку, нема роду ріднішого над матиначку” (М.Номис); “Випіч, як воробців у стрісі, а мати една” (І.Франко); “Отець умре, то пів сирота дитина, а мати (вмре), то вже цілая сиротина” (М.Номис); право кожного бути господарем у своїх справах “Як хто хоче, так по своїй мамі плаче” (І.Франко) та ін.

Вивчення учнями звичаєвого права “ведення сліду”, “грабежу”, жіночого права розвиває в учнів розуміння особистої відповідальності за дотримання правового порядку; є позитивним чинником формування громадської думки, несприйняття посягань на майно громадян, їх життя¹.

Засобом вікової соціалізації учнів у народному звичаєвому праві є “пам’ятковий прочухан”, личкування, присяга. З метою недопущень майбутніми громадянами лжесвідчень з приводу суперечок на землі, - члени сільської управи залучали до огляду земельних наділів юнаків (14-15 років). Обряд “прочухана” полягав у привселюдному засвідченні меж та свідчення юнаків (“тобе бито, щоб знав, де межю проведено!”). Присяга як традиційний доказ справедливості правових дій супроводжува-

¹ Коцюбинський М. Твори в 6-ти т. - К., 1961. - Т.1. - С. 390.

² Охримович В. Українсько-руські приповідки правничі систематично впорядковані та юридично пояснені // Студії з поля суспільних наук і статистики.- 1912.- Т.3.- С.1-55.

¹ Див.: Іванюк Г. Українське народознавство як засіб формування громадянської культури учнів // Українське народознавство і проблеми виховання учнів / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Івано-Франківськ, 1995.- Ч.1 (за ред.Р.Скульського).- С.20.

лась цілуванням хреста та ікон, клятвою свого життя та здоров'я, хлібом і сіллю. Личкування відіграло роль підтвердження речових свідчень злочину. У процесі функціонування громадської думки, личкування використовувалось як речовий доказ поганої поведінки перед батьками.

Удосконалення правової підготовки молоді до життя на ґрунті народного правового світогляду і знання законів України сприяє розвитку правових засад майбутнього громадянина, сім'янина, морально-психологічної готовності до активної законотворчої державницької діяльності.

Вивчення законодавства про шлюб і сім'ю необхідне для розширення світогляду учнів. Отримані ними знання цієї сфери виступають дієвим засобом формування такої уяви про шлюб і сім'ю, сімейну відповідальність, яка співзвучна вимогам моралі, взаємній повазі, турботі про тих, хто потребує підтримки, відповідальному ставленню до своїх вчинків у особистому житті.

Сьогодні досить поширений у середовищі молоді правовий нігілізм, відбувається заниження оцінки права. Таке розходження з його дійсним значенням для суспільства повертається непередбаченими наслідками.

Для визначення у молоді рівня правової культури сімейних взаємин ми розробили тест-опитувальник правової готовності старшокласників і молоді (15-28 рр.) до сімейного життя (див. додаток № 3).

У ньому містяться такі блоки питань, метою яких є вивчення:

- знання прав і обов'язків молоді у дошлюбний період становлення сім'ї;
- усвідомлення правових питань міжособових прав і обов'язків подружньої пари;
- відношення до певних фактів, подій, джерел правової інформації, дій і поступків батьків та дітей у їх юридичних стосунках;

- мотивів окремих поступків та дій або поведінки членів сім'ї в процесі розірвання шлюбу, спілкування окремо проживаючого батька з дитиною;

- знання аліментних відносин подружжя;
- усвідомлення правових проблем усинювання;
- обізнаності з правовими відносинами оформлення опіки.

Досвід проведення відповідного обстеження правової готовності старшокласників і студентів до сімейного життя, проведений нами в 1992-1995 рр. (всього опитано 1410 осіб) показав, що завдання, включені в опитувальник виявилися надто складними, насамперед для старшокласників.

Більшість учнів в основному знають і усвідомлюють відповіді на питання тільки першого, третього та частково другого блоків. І це природньо, оскільки питання наступних блоків не є актуальними для їх відносин цього вікового періоду.

Аналіз відповідей старшокласників на питання даного тесту показує майже "нульовий" рівень правової готовності учнівської молоді до сімейного життя: в групу з середнім рівнем сформованості правової культури сімейних відносин увійшло тільки 80 учнів з 410 опитаних (що становить 19,5 відсотків). Решта учнів перебувають в групі з низьким - 56,1 відсотків, або найнижчим рівнем правової готовності до сімейного життя (24,4 відсотків). З ідеальним та високим рівнем сформованості правової культури сімейних відносин старшокласників не виявилось.

Цікаво порівняти ці результати з відповідями студентів педагогічних спеціальностей, які вивчають "Етику і психологію сімейного життя" (і відповідно розділ "Правове регулювання сімейних відносин").

Результати сформованості правової культури обстеженого контингенту студентів (всього опитано 1000 осіб третього і п'ятого курсів історичного (спеціальність "Педагогіка і методика виховної роботи, викладання етики і психології сімейного життя") та педагогічного (спеціальність "Педагогіка і методика початкового навчання та виховання в дитячому будинку і школі-інтерна-

ті") факультетів) виявились досить високими. 43 відсотки опитаних студентів показали високий, 52 відсотки - середній і тільки 5 відсотків - низький рівень сформованості правової культури. Найвищі результати сформованості цієї якості виявились у випускників: 60,8 відсотків з них мають високий, 35,3 відсотків - середній і тільки 3,9 відсотків - низький рівень сформованості правової культури сімейних взаємин (порівняльні результати сформованості цієї якості у старшокласників та студентів різних курсів див. у таблиці 2).

Таблиця 2

Результати
сформованості правової культури старшокласників
і студентів педагогічних спеціальностей

N = 1410 чол.

Категорія опитуваних	Рівень									
	Високий		Середній		Низький		Найвищий		Разом	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Старшокласники	-	-	80	19,5	230	56,1	100	24,4	410	100
Студенти 5 курсу ПМВР (заочне від.)	310	60,8	180	35,3	20	3,9	-	-	510	100
Студенти 3 курсу ПМВР (заочне від.)	80	32,0	160	64,0	10	4,0	-	-	250	100
Студенти 3 курсу (стаціонар) спеціальності ПФІ, РВ	40	16,5	180	75	20	8,5	-	-	240	100

Результати даного опитування дозволили зробити нам такі попередні висновки:

- при аналізі відповідей на питання слід враховувати, що думки та оцінки респондентів будуть залежати від того, у якій мірі і яка сторона проблеми найбільше цікавить опитуваного у даний момент (близько 80 відсотків відповідей старшокласників на питання першого блоку - знання прав і обов'язків у дошлюбний період спілкування юнаків та дівчат - виявилися

принципи; позитивні відповіді на питання інших блоків пропорційно зменшувались);

у значній мірі старшокласникам не вдається отримувати інформацію про правові сторони сімейних відносин через відсутність певного змісту цих питань у навчальній програмі з основ держави і права, слабку обізнаність з ними самих учителів, недостатньою кількістю юридичної літератури тощо.

В процесі бесід з вчителями правознавства зафіксовано протиріччя між великим об'ємом вкрай необхідних учням правових знань і малим бюджетом часу на його вивчення, урочною формою і неможливістю за відведений час оптимально використати багатющий виховний потенціал, що вимагає систематичного виходу за рамки уроку і використання позанавчальної діяльності для правової підготовки, в тому числі і до майбутнього сімейного життя.

Морально-психологічне становлення сім'янина

Морально-психологічна готовність молоді до сімейного життя передбачає серйозне ставлення до шлюбу, продуманість у виборі нареченого (нареченої), сформованість почуття відповідальності за створювану сім'ю, готовність до налагодження здорової психологічної атмосфери в сім'ї, вміння вирішувати складні конфліктні ситуації в сім'ї, терпеливість і справедливість в оцінюванні вчинків членів сім'ї, глибока повага до старших чи інших членів сім'ї, чуйність і такт у спілкуванні з ними.

Підростаючому сім'янину необхідно пізнати і глибоко зрозуміти велич нашої народно-традиційної культури, її гуманізм, доброзичливість, гостинність, співчуття до чужої біди, всепрощення.

Школа має бути для учнів тим високоморальним середовищем, з якого вони черпатимуть ці моральні стосунки минулого і яке втягуватиме їх у реальні моральні відносини сьогодення. Основним природним моральним законом, що визначає моральну атмосферу школи, насамперед, має бути повага і відповідальність: повага до себе, до інших людей (старших і молодших, ровесників і друзів), повага до всіх форм життя і середовища їх перебування. Кожній дитині, яка прийшла до школи, необхідно допомогти пізнати себе, свій рід, свою землю, усвідомити приналежність до свого народу.

Ця робота, звичайно, розпочинається в сім'ї, а далі продовжується в молодших класах. На уроках читання при ознайомленні з казками, легендами про рідний край, учитель повинен наголошувати на тому, що кожну дитину виховують, благословляють на добрі справи, бажають добра - її батьки. Батько і мати для кожної дитини - це найперші "природні" вихователі і наставники. Про них у кожного з нас найдорожчі спогади, помисли. Не випадково в народній творчості (казках, прислів'ях, піснях) батько, мати займають особливе місце. Вони благословляють своїх дітей в дорогу, на добрі справи, подвиги. До них звертаються їх діти - герої казок у найважчі моменти життя, просять підтримки, допомоги ("Івасик-Телесик", "Про бідного парубка і царівну").

На уроках рідної мови, читання в початкових класах чи в позакласній роботі учитель може широко використовувати зразки народної творчості, щоб показати дітям, з якою повагою і шаную треба відноситись до батьків, цінувати їх думку і слово, бути доброзичливими і сердечними у ставленні до них. Про це нагадують нам народні прислів'я і приказки: *"Добре тому, хто*

миє батька, бо в батька найтепліша хатка", *"Усе купиш - мати-батька не купиш"*, *"В любенького татка любенька й кровинка"*, *"Без матері і сонце не гріє"*, *"В кого є ненька, в того й голівка гладенька"*, *"Любов матірня і на віддалі гріє"*, *"Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріже, то все болить"*.

Виховання в молодших школярів глибоких почуттів любові до батька-матері повинно йти з усвідомленням ними бажання завжди допомагати їм, приносити радість, не засмучувати і не чинити їм. Нерідко, ставши на самостійний шлях у житті, діти чомусь черствіють душею, забувають про те, як батьки їм допомагали, піклувались про них. Це найтяжчий гріх і провина дітей перед батьками. В народній творчості такі дії і вчинки молодих людей суворо засуджуються (*"Добре було б батька відшукати, коли б він хліба не їв"*, *"Впав батько з гори, дідько до бері"*, *"Хто батька-матір зневажає, той добра не знає"*, *"Одна мати вигодує семеро дітей, а семеро дітей однієї матері не можуть"*).

Духовність дитини має ґрунтуватись на взаємній любові, щирості, повазі одне до одного. Діти повинні знати і шанувати свій родовід, історію рідного села чи міста, їх пам'ятні місця, відомих людей свого краю, народних умільців. Повага до інших вимагає, щоб ми ставилися до всіх людей - навіть до тих, що нам не подобається, як до осіб, які мають рівнозначну з нами гідність. Споконвіків передається у відносинах людей "Золоте Правило": *"Поступай з іншими так, як хочеш, щоб інші ставились до тебе"*. Учні повинні усвідомити: поважаючи інших людей, ми цінуємо їх, відчуваємо відповідальність за їх благополуччя.

Важливим аспектом морального виховання школярів виступає засвоєння ними етичних норм відповідальності у відносинах з іншими людьми, у виконанні своїх найрізноманітніших обов'язків. Мораль відповідальності передбачає у будь-яких

умовах, незважаючи на будь-які труднощі, підтримувати оди одного, полегшувати людські страждання, орієнтуватися відгукуватися на нужди і потреби оточуючих. Тому важливим завданням вихователів - сприяти розвитку емпатії у школярів, тобто не тільки усвідомленню внутрішнього стану іншої людини, але й співчуттю, співпереживанню, дієвій співучасті розв'язанні проблем ближнього.

Ця важлива моральна вартість, яка з прадавніх часів була властивою емоційно-чуттєвій натурі українців, нівелюється основним чином за рахунок недооцінювання її значимості, як декілька десятиліть тому, так, особливо, у теперішній час. Народна педагогіка завжди вдавалася до внутрішнього світу людини, апелюючи до її честі, совісті, сорому (*"Сумління - найкращий порадиця"*, *"Хоч ганьба очі не вість, але не дає на люди показатися"*, *"Совість гризе без зубів"* тощо), що підкреслює усвідомлення народними вихователями значимості трьох взаємозв'язаних складових характеру людини - морального знання, морального почуття та моральної поведінки.

Важливими народно-педагогічними методами стимулювання, заохочення, спонукання дітей, корекції їх поведінки виступають:

- створення колективної думки схвалення, аналізу вчинку (поведінки) чи засудження дій дитини;
- заохочення позитивних вчинків, спонукання до них, стимулювання якомога осмисленіших дій школяра;
- збудження інтересу до кінцевого інтересу діяльності, розкриття очікуваної радості від нього;
- формування усвідомленої необхідності заборони негативного, спотвореного та застереження дитини від небажаних вчинків;
- налучення і навіювання потреби поводити себе і жити так, щоб одержати схвалення батьків, вчителів, дорослого оточення, однолітків, власної самооцінки;

- використання своєрідних і різноманітних народних методів покарання дитини за вчинки різної значимості.

- нетрадиційне наставлення з використанням казкових колізій, прикладів, певних паралелей, прийомів тощо (класичним зразком у цьому плані є використання казки В.Сухомлинського "Казка про гуску" - додаток № 7).

Важливими є також традиційні народно-педагогічні методи формування суспільної поведінки дитини, нагромадження її життєвого досвіду:

- привчання до сумлінного виконання обов'язків у школі, сім'ї, в оточенні друзів, обов'язків перед суспільством;
- чергування постійних та разових доручень і вправлянь на вироблення певних умінь і навичок;
- практична життєдіяльність дітей у виконанні різноманітних ролей працівника, трудівника, сім'янина;
- дотримання загальноприйнятих норм і традицій укладу життя українців тощо.

Своєрідне застосування в умовах різних типів шкіл знаходить і організація методів самовиховання, самоудосконалення особи, що будується на самоаналізі вчинків, самодисципліни, самоконтролі, самозастереженні, самопереконанні, самосхваленні, самозобов'язанні, самозасудженні.

Не можна закривати очі на те, що в процесі духовно-морального становлення особистості мали і мають значний вплив на молодь релігійні виховні традиції. Релігійні заповіді навчають головних законів і закономірностей моральної поведінки, стверджують думку про недопустимість гріха. "Головною і фундаментальною основою подружжя є любов, чесність, вірність. У сім'ї має бути пошана, мир і злагода, дух жертвенності. Церква не дозволяла розлучень: що Бог злучив, людина хай не розлучає"¹.

¹ Пап С. Весільні проповіді - Рим, 1978. - С.11-26.

Звертаючись до вічної книги всіх народів - Біблії, учитель може знайти незліченну кількість моральних заповідей, які варто засвоїти учням, стати добрішими, сердечнішими, співчутливішими до чужої біди і нетерпимими до всякого зла. Приводимо висновки з Вічної книги про відношення дітей до батьків; їх обов'язки по вихованню поваги і пошани до них:

шануй батька свого в старості його і не засмуцуй його в житті його. Хоч би він збіднів розумом, май поблажливість і не нехтуй ним при повноті сили твоєї;

шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь Бог твій, щоб довгі були твої дні, щоб було тобі добре на землі;

проклятий той, хто легковажить свого батька та свою матір;

хто кляне свого батька та матір свою, - погасне світильник йому серед темряви!

слухай батька свого - він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя;

хто батька свого й матір свою грабує і каже: "Це не гріх", той розбійнику друг;

мудрий син тішить батька свого, а людина безумна погорджує матір'ю своєю;

діти - будьте слухняні в усьому батькам, бо це Господові приємне! Батьки, - не дражуйте дітей своїх, щоб на душі не впали вони!

Подані заповіді виражають загальнолюдські цінності, вони актуальні для всіх часів і в однаковій мірі служать молоді всіх країн.

Оскільки духовний розвиток пов'язаний з пошуком смислу та істини, з розвитком моральних вартостей, з роздумами над головними питаннями життя, то вчителям доцільно частіше включати обговорення цих питань, особливо в середовищі старшокласників.

Розуміння моральних цінностей, знання людського характеру, моральне мислення, вміння приймати рішення, самопізнання - важливі складові морального знання і формування характеру особистості. Моральні поведінкові традиції багаточисельні та різноманітні за формою, але суть їх єдина: вони охороняють інтереси особи, реалізують ідею цінності людини.

Головний шлях для досягнення індивідуальної своєрідності виняткової особи сьогодні - це постійний індивідуальний розвиток у зоні досягнутих особою можливостей, робота вчителів у зоні найближчого, більш високого рівня розвитку психологічних якостей. Цього можна досягнути тільки в тому випадку, коли за моральним розвитком особи слідкувати поглиблено, як і за інтелектуальним. Тому вже зараз назріла необхідність сформувати розробку оптимальної діагностико-прогностичної системи виховної діяльності психолого-педагогічної служби на допомогу сім'ї і школі.

Ідеально було б, якщо кожен майбутній сім'янин міг навчитися використовувати різні методи і прийоми для глибшого розв'язання різних, в тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї; навчитися оцінювати динаміку розвитку конфлікту з метою визначення його першопричини, зуміти зробити вибір з альтернативних підходів; вирішувати, яка стратегія буде найдоцільнішою і реалізовувати прийняте рішення. Відповідно до цього основними компонентами культури розв'язання сімейних конфліктів є: виявлення рівня знань зон конфлікту та суперечностей у сім'ї; наявність психолого-педагогічних знань щодо змісту, суті конфліктної ситуації, способів, шляхів її розв'язання тощо; усвідомлення першопричин виникнення конфліктної ситуації, динаміки її розвитку, етапності її стадійності; вміння прогнозувати способи та шляхи розвитку конфліктної ситуації, використовувати відповідні методичні прийоми і засоби на конкретному етапі розвитку конфліктних відносин; реалізація взаємодії з партнером,

досягнення взаємної згоди у розв'язанні конфлікту; побудову відносин на основі взаємоузгодженої тактики, корекції відповідних дій у процесі виникнення реальних ситуацій життєдіяльності сім'ї. Провокуючи і створюючи конфліктні ситуації за будь-яких причин, тим самим моделюється майбутнє сімейне життя сина чи доньки. Якщо батьки зуміють не довести до розриву, значить колись, через роки, їх дорослий спадкоємець також стане боротися за взаєморозуміння й шукати мирний, розумних шляхів для вирішення конфліктної ситуації.

Розвиток комунікативної культури сім'янина

Актуальною проблемою у різноаспектному формуванні сім'янина виступає підготовка підростаючого покоління до

комунікативної взаємодії в рамках сімейної групи, суспільного оточення. До недавніх часів готовність до комунікативної взаємодії повністю задовільнялась традиційно складеними способами оволодіння нормами, правилами й уміннями спілкуватися, що проходило в процесі виконання статеворікових, соціально-сімейних ролей у тих суспільних інституціях, в яких особа перебувала.

Так, потенційні можливості для різноманітних відносин мала колишня сім'я, у якій існувало реальне багатство дійсних комунікативних відношень, що в кінцевому результаті вело і до збагачення духовної сфери індивіда. Якщо в переважаючих сьогодні бездітних чи одnodітних сім'ях (що становить відповідно

на 1989 рік 35,1 та 27,1 відсотки) утворюється три чи сім внутрісімейних співвідношень, то друга дитина збільшує число співвідносин до п'ятнадцяти, третя - до тридцяти одного. А якщо колишня сім'я складалася навіть з шести членів (чоловік, жінка, троє дітей і бабуся), то цифра можливих співвідносин зростала до шістдесяти трьох. Різноманітність інтересів, характерів, справ, відносин, що склалися в умовах життєдіяльності численної родини - благодатний ґрунт для розвитку не тільки особистості дитини, але й, насамперед, різноаспектної культури сім'янина. У сучасній сім'ї, суспільстві в цьому плані необхідно передбачати компенсаційні фактори.

У розвитку комунікативної культури сім'янина особливу роль відіграють казки, які сприяють формуванню у дітей вміння чітко й правильно вимовляти звуки й склади, вміння входити в образ того чи іншого казкового героя, вміння бути уважним до інших людей, розвитку уяви у дітей. У казкових оповідях відбився світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, багатовіковий досвід виховання. У змісті казок народ цінує людину не за її соціальним становищем, а за тим, яка вона: добра чи зла, правдива чи підступна, що вона несе своїм існуванням іншим людям. Казкові сюжети побудовані на протиставленні та боротьбі добра і зла, обов'язкового утвердження добрих начал, містять яскраві приклади гуманної та антигуманної поведінки, стосунків, які відбиваються у відповідних поняттях. Переборюючи життєві труднощі, засуджуючи зло, казки закликають до перетворення світу на засадах людяності, краси, на засадах гуманізму.

Ось можливі вправи у використанні народної казки для розвитку комунікативної культури сім'янина¹:

- "Що було потім" - придумування продовження до певної, знайомої всім дітям казки;

¹ Див.: Родари Д. Грамматика фантазич.- М.: Прогресс, 1978.

– “Перебріхування казки” - розповідь казки у новому змісті, коли позитивний герой є злим, а негативний - добрим;

– придумування нових історій - пропонується набір слів, в якому всі, крім одного, належать до певної казки (наприклад, дід, баба, внучка, собака, кіт, мишка, ріпка і додаткове слово: комп'ютер);

– салат із казок - об'єднання героїв з різних казок із збереженням їхніх характеристик в одну певну історію;

– придумування казки у заданому напрямі - задається фантастична тема у двох напрямках: часовому й просторовому, за якою діти придумують казку;

– створення і зображення коміксу - на основі використання елементів народної казки.

Особливістю народних казок є те, що вони, крім зазначеного, вчать дітей, як будувати свої стосунки з іншими людьми, в тому числі і в колі сім'ї, як розв'язувати конфліктні ситуації і не допускати їх переродження у негативні наслідки.

Важливу роль у передачі навчально-пізнавального матеріалу наступним поколінням є народні прислів'я, приказки, приповідки, байки, скоромовки, жарти, смішинки, які не тільки сприяють усвідомленню особою способів “розрядки атмосфери”, але й виступають своєрідним актом реального спілкування дітей у їх сімейній життєдіяльності.

Батьки, вихователі, вчителі у цьому плані можуть використовувати доречний матеріал із відповідних збірок¹.

Віками в українців сформувалась система мовного виховання, яке реалізовується засобами народної педагогіки.

Мовне виховання дитини починається ще під час її внутріутробного розвитку. Саме тоді встановлюється не тільки фізичний, а й духовний контакт між матір'ю і дитиною. Материн

ство матеріні слова є тією першою ниточкою, котра зв'язує майбутню людину з оточуючим світом. У народній педагогіці бачимо такий ритуал, як спілкування із ще ненародженою дитиною, який сягає своїм корінням у дохристиянські часи.

Народні педагогічні традиції включають годування матір'ю дитини, її сповивання, купання, забавляння, пестування, співвчоткових, спілкування з дитиною, хрещення, моління за її щасливу долю.

Особливу магічну силу мають колискові пісні. Співаючи колискову, мама вчить дитину, передусім, рідної мови. Повільний темп уможливує чітке промовляння кожного звуку, кожного складу. Це розвиває фонематичний слух. Дуже часто у колисовці повторюється один і той же рефрен - методичний прийом, спрямований на розвиток механічної словесної пам'яті. Крім того, всі колискові пісні тематично зв'язані між собою, їх співують спільні персонажі (котик, сонко тощо), для мови колискових характерна уніфікація словотворчих форм (сіренький, біленький, малесеньке, радесеньке)¹.

Групу методів переконання засобами народного мовлення, яке перекликається з словесними іграми, що широко використовуються як в навчальний, так і в позаурочний час, становляють:

– переконлива і образна розповідь про людину, тварину, рослину, подію чи предмет, яка зацікавлює, вмістить, збуджує відповідні уяви і почуття;

– захоплююча бесіда (в стилі народних оповідей, легенд, переказів та інших жанрів фольклору);

– роз'яснення (пояснення з використанням загадок, скоромовок, дражнилок, потішок та інших творів дитячого фольклору);

¹ Прислів'я і приказки. Взаємини між людьми. - К.: Наукова думка, 1991.
Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. - К.: Веселка, 1989.

Діди Апуневич О. Мовне виховання дітей засобами народної педагогіки // Українське народознавство і проблеми виховання учнів: У 2-х ч. - Івано-Франківськ, 1999. Ч. 1. - С. 113-116.

- нетрадиційне наставляння з використанням казкових колізій, прикладів, певних паралелей, прийомів тощо;

- мовні народні дитячі ігри різного спрямування, призначення, покликання і складності;

- мовні творчі вправи по складанню казки, виготовленню книжечок-ширм, розучування пісень та ін.

Значимість використання народно-традиційних засобів соціалізації підростаючого покоління, зокрема, в розвитку дитячого мовлення, розкривають експериментальні дослідження, що стосуються впливу соціальної депривації на становлення мовної активності особи.

Американські вчені Г.Рейнголд, Д.Гевіртц, Г.Росс вивчали, як змінюється частота голосових проявів ("агукання") грудних дітей з дитячих установ під впливом соціального підкріплення. У двох експериментах, тотожні результати яких підтверджують їх серйозне значення, вони спостерігали за числом вокалізацій у 21-єї трьохмісячної дитини протягом шести днів.

У перші два дні експериментатор декілька раз в день на 3 хвилини нахилився над дитиною з обличчям байдужим (без виразу, постійно незмінним), а спостерігач відзначав число голосових проявів.

В наступні два дні експериментатор, також нахилений над дитиною, реагував на кожний спонтанний прояв дитини посмішкою, причмокуванням та погляджуванням дитини по животику.

В останні два дні повторювались першопочаткові умови.

З'ясувалось, що в результаті соціального підкріплення, що наступало за спонтанним голосовим проявом дитини, їх кількість протягом двох днів підвищилась від першопочаткового рівня на 86 відсотків. Протягом останніх двох днів, коли підкріплення припинялось,

кількість вокалізацій знову повернулась до початкового рівня.

Аналогічні результати отримали й інші вчені. Так, при проведенні експерименту І.Брікбін зафіксувала: чотирихмісячні грудні діти значно підвищують число посмішок, якщо останні підкріплювались соціальною відповіддю дорослого. Зрозуміло, що мати, яка пожавлено відповідає на посмішку чи агукання дитини, стимулює її розумовий розвиток зовсім іншим чином, ніж холодна, байдужа мати чи обслуговуюча сестра.

Звідси зрозумілим стає народний досвід інтенсифікації розумового розвитку дитини в найбільш ранньому періоді. Традиційні українські колискові пісні, пестушки, потішки, забавлянки, небилиці, казки про тварин, чарівні казки, бувальщини (словесна форма дитячого фольклору - творчість дорослих для дітей), заклички, примовки, приспівки, ігрові пісні, пічильки (творчість дорослих, що перейшла в дитячий репертуар), скоромовки, дражнилки (безпосередня дитяча творчість) значно розвивають мовну активність дитини, тренують пам'ять, логіку мислення, вселяють оптимізм, виробляють такі вольові якості, як оптимізм, твердість характеру, вміння керувати своїм настроєм, здатність долати труднощі тощо, що стануть потрібними у подальшому житті.

Класичним зразком, своєрідним художнім твором для молодих батьків, бабусь, дідусів, вихователів дошкільних закладів, що зафіксував народну мудрість емоційно-розумового виховання, є вже згадана книжечка, записана Галиною Кирпою - "Забавлянки мамі Мар'янки"¹.

Важливою умовою формування комунікативної культури сім'янина у дошлюбний період спілкування закоханих виступає оволодіння ними методикою контактних взаємин, розробленою

¹ Забавлянки мамі Мар'янки / Упор. Г.Довженко. - К., 1992. - 24 с.

Л.Філоновим¹. Вона містить шість послідовно наступаючих сторін діалогічної взаємодії, кожна з яких має свої відповідні функції, позитивні і негативні фактори спілкування, діагностичні можливості, ознаки і показники адекватного розвитку спілкування учасників взаємодії.

На кожній стадії взаємовідносин доцільно використовувати розроблені психологами тактичні принципи і ефективні прийоми взаємодії з боку ініціатора контакту.

На першій стадії (нагромадження згоди) ведеться пошук можливостей контакту. В умовах доброзичливості, виключення положень нав'язливого характеру, обговорення в основному позитивних якостей, партнера, виключення насторожуючих моментів, висловлювань незадоволення створюється позитивна установка на спілкування. На цій стадії встановлюється міра прояву деяких комунікативних рис характеру партнерів, виявляється міра готовності прийняти контактний спосіб розв'язання окремих питань, встановлюється характер психологічних бар'єрів, якими партнери намагаються відгородитися у спілкуванні.

На другій стадії (пошуку спільних або співпадаючих інтересів) зміцнюється виниклий контакт, намічаються шляхи співробітництва. Єдиною темою для спілкування стає інтерес уже не до особи в цілому, а до її здібностей, прагнень, інтересів, домінуючих потреб і мотивів поведінки. Важливого значення набуває формування потреби довірливих стосунків, руйнування бар'єрів, виникнення позитивних емоцій партнерів і як слухачів.

Третя стадія (прийняття особистісних якостей і принципів, запропонованих учасниками) передбачає встановлення єдиних вимог у відносинах. Тут відбувається перший обмін інформацією про індивідуальні принципи спілкування, відбір найбільш цінних і провідних якостей кожного; зміцнюються відносини за рахунок

співвідносності про якості, достатньо прийнятні для кожного; створюється постійна готовність сприйняття і тих якостей, які ще не виявлені на початкових стадіях спілкування.

На четвертій стадії (вияснення якостей, рис характеру партнера, небезпечних для спілкування) партнери стараються не тільки несебічно ознайомитися один з одним, але й з умовами життєдіяльності сім'ї, стають її учасниками. Досягнуте тут взаєморозуміння зв'язується з певними доповненнями і навіть випробуваннями на міцність. Враховується природне прагнення сторін до усунення нагромаджених помилок, невиповнення один одним, недоліків у взаєминах. Сторони ніби попереджують одна одну про ті несприятливі фактори, які перешкоджають спілкуванню; обговорюючи їх, знімають з себе негативний настрій. Видозмінюються вимоги і по формі. На етапі окремих висловлювань партнери можуть підкреслювати необхідність деяких змін у поведінці і ставленні один до одного.

На п'ятій стадії (індивідуальний вплив і адаптація до партнера) остаточно конкретизується мета і перспектива дальшої взаємодії. Встановлені довірливі відносини поступово переростають на цій стадії у можливість активної допомоги один одному.

Шоста стадія (безпосереднього співробітництва і вироблення спільних єдиних вимог). В цей період проходить розподіл ролей і зон впливу. Тільки на цій стадії спілкування, накопичується довір'я, яке дозволяє юнакам і дівчатам розповідати про найінтимніше і найпотаємніше з глибини душі.

¹ Філонов Л. Психологические аспекты установления контактов между людьми / Методика контактного взаимодействия. - Пушкино, 1982. - 40 с.

Педагогічне становлення сім'янина

Актуальність цілеспрямованої педагогічної підготовки молоді до сімейного життя обумовлена суспільною

потребою в більш глибокому і систематичному вихованні майбутніх батьків і матерів, необхідністю більш активної подолання застарілих настанов у поглядах на взаємини батьків і дітей, на сімейне життя.

Основний вклад батьків у педагогічну підготовку підростаючого покоління до сімейного життя полягає у формуванні в дитини певного ставлення до сім'ї, усвідомлення її особистої значимості. Саме від батьків, від успіху чи неуспіху їх власного подружнього життя багато в чому залежить, яким буде це ставлення. Гармонійні взаємини батька і матері, турбота один про одного - все це важливі передумови того, що молоді люди, які виростили в такій обстановці, створять міцну, щасливу сім'ю. Благополуччя в батьківських сім'ях сприяє створенню щасливих сімей у дітей.

Педагогічна підготовка включає формування у юнаків та дівчат уявлень про роль сім'ї у вихованні дітей, її педагогічний потенціал, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька і матері, педагогічний такт батьків, шляхи підвищення педагогічної культури, усвідомлення емоційного стану своєї дитини, а також озброєння юнацтва конкретними знаннями і вміннями з основ самовиховання та виховання дітей.

Отже, зміст педагогічної готовності сім'янина полягає в оволодінні певними знаннями. Це, насамперед, розуміння того, що виховання дітей - це важливий громадянський обов'язок, тому необхідне відповідальне ставлення до народження дитини (знати стосовно народження дитини про вплив алкоголю,

надковості на потомство, враховувати стан здоров'я чоловіка і дружини, володіти необхідними навиками догляду за дитиною).

Безперечно, батьки повинні володіти певними психолого-педагогічними знаннями, які включають знання розвитку особистості дитини, задоволення споживчо-мотиваційної сфери, шляхи прояву батьківських почуттів, методів впливу на дитину. Вплив сім'ї на розвиток дитини надзвичайно багаторічний. Тому батькам необхідно знати хоча б ази сімейної педагогіки - науки, яка має свій категоріальний апарат. Знання народних традицій, обрядів, звичаїв, пісень, взагалі української народної культури лише збагатить виховний процес у будь-якій сім'ї. Застосування елементів народної педагогіки у вихованні молодого сім'янина може принести непогані результати.

На думку І.Гребеннікова, педагогічна підготовленість батьків є основним компонентом педагогічної культури. "Щоб мати рівень педагогічної підготовки, достатній для правильного виховання дітей, - лише він, - перед усім необхідні фізіолого-гігієнічні і психолого-педагогічні знання про особливості розвитку і виховання дітей, про роль в цьому сім'ї, батьків"¹, "батьки повинні знати мету, засоби та результати педагогічної діяльності, умови її ефективності"². Психолог А.Співаковська стверджує, що "батькам необхідно все життя учитися любити своїх дітей, учитися проявляти свою любов найбільш корисним для дітей шляхом"³.

Значна більшість людей вважає, що виховувати дітей може кожний. Але спостереження педагогів та психологів показують, що успішно з проблемою виховання справляються, на жаль, далеко не всі. Сучасні дослідження також свідчать, що потрібно насамперед формувати емоційну сферу дитини. Саме

¹ Гребенніков І. Воспитательный климат семьи. - М.: Знание, 1976. - С. 23.

² Семейное воспитание. Краткий словарь / Под ред. И.Гребеннікова. - М., 1990. - С. 179.

³ Там таки. - С. 179.

через міжособові контакти у сім'ї формується діапазон емоційних проявів - такі почуття, як радість, захоплення, порив, сум, тривога, сором, гнів, обурення, ніяковість. Про це особливо підкреслюють М.Буянов, А.Захаров та інші.

На думку А.Макаренка, педагогічна підготовка учнівської молоді до сімейного життя досягається загальними методами виховної роботи, створенням здорового морального середовища, в якому чільне місце належить досвіду дружби і товариськості в колективі і уважному, обережному керівництву статевим розвитком дітей зі сторони вчителів та батьків. Він говорив, що "навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна".¹

За висловлюванням В.Сухомлинського, "... кінцева межа виховання материнської гордості: дівчина, жінка має бути певною мірою вихователем юнака, чоловіка, майбутнього батька. Вона має стати головою сім'ї. Почуття материнської гордості утверджується в душі дівчинки лише тоді, коли в неї є духовні багатства і для людської гордості. Щоб бути гордою, мудрою, недоступною, вона повинна мати те, чим пишається людина: високу гідність, свідомість, творчі здібності, нахили, покликання"².

Значення батьківського впливу на педагогічне становлення сім'янина підкреслює І.Гребенніков: "Які батько і мати, який характер їх стосунків один до одного, до дітей, які їх прагнення, діяльність, поведінка, їх батьківське обличчя - все це в першу чергу відбивається на рівні виховання їх дітей. Сімейні традиції, внутрішній розпорядок життя сім'ї, рівень освіти і педагогічної культури батьків - все це також впливає на підготовку особистості до сімейного життя. Але важливе значення має не якась

окремо взята умова, а їх комплекс, виховний клімат сім'ї в цілому".¹

Для виховання доброго сім'янина, крім знань, батькам необхідно володіти певними вміннями та навиками. Більше того, оволодіння вміннями та навиками з основ виховання дітей є важливим складником педагогічної готовності сім'янина. Необхідно відмітити, що ця сфера виховної діяльності батьків пов'язана з практикою, адже вміння, тим більше навички, набуваються в процесі виховання дітей. Цікаво, що діти, ставши батьками, будуть намагатися перенести в свою сім'ю ті ж методи виховання, якими виховували їх батьки. Про абсолютне наслідування моделі виховання з батьківської сім'ї ми не можемо говорити, адже кожна сім'я - особливий організм, але така тенденція спостерігається. До основних умінь та навичок, якими повинні оволодіти батьки, можна віднести такі: розуміння поведінки дітей; спостережливість; педагогічна уява, тобто вміння перейти у світ дитини.

Сутність педагогічної підготовки молоді до сімейного життя передбачає оволодіння також педагогічним тактом. Педагогічний такт - це вміння спілкуватися з дитиною так, щоб ніколи не поранило, не скривдило дитину. Нетактовна, неочікувана поведінка батьків ніколи не викликає у дітей бажання стати кращим, щось зробити добре. Педагогічний такт вираджується поступово і є набутою здібністю, яка постійно застосовується. Учатися такту людина починає ще в сім'ї, якщо батьки володіють ним.

Однією з важливих умов ефективної педагогічної підготовки сім'янина виступає розширення кола внутрісімейного спілкування батьків і дітей. Це реалізується, насамперед, в організації різних видів діяльності, починаючи зі спільної сімейної праці і закінчуючи спільно проведеним вільним часом.

¹ Макаренко А. Книга для батьків // Твори, - Т.4. - С.206.

² Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5-ти т.- К., 1976.- Т.3.- С.292, 335.

¹ Гребенніков І. Воспитательный климат семьи. -М.: Знание, 1976. - С.36.

Особливе значення мають міжсімейні родинні зв'язки. Де більше, як не в родині дитина може перейняти досвід старших поколінь, навчитися доглядати за молодшими братиками і сестричками? При відсутності можливості родинних взаємин можуть компенсувати у певній мірі сусідські міжсімейні стосунки, від урізноманітнення яких залежить і повноцінна педагогічна підготовка майбутнього сім'янина.

Крім умінь та навиків, які становлять сутність педагогічної підготовки, важливою якістю є здатність відчувати, зрозуміти емоційний стан своєї дитини та оточуючих членів сім'ї. Мова йде про співпереживання емоційного стану дитини, коли дорослий відчуває те, що переживає дитина. Високий рівень емоційної емпатії - важлива умова педагогічної підготовки сім'янина. Батьки повинні бути добрими і чуйними не тільки у ставленні до своєї дитини, а й до інших дітей, до всіх оточуючих, якщо вони хочуть, щоб їхні син чи донька були добрими, чуйними і доброзичливими у майбутньому. Справжня доброта, як основа ставлення до оточуючих, робить дитину здатною розуміти і прощати. Якщо батьки бувають невинувато дратівливі у спілкуванні з дитиною, з іншими людьми, недовірливі, то їхня дитина, як правило, так само буде злою, недовірливою, підозрілою, підступною, бездуховною, хоч не виключено, що при цьому вона виросте розумною, вихованою, працьовитою і вправною. Але вона буде позбавлена, сама не усвідомлюючи цього, найбільших радощів життя, найвищого призначення людини - безкорисливо робити добро іншим.

Формування емоційно-інтимної культури сім'янина

Вітчизняна та зарубіжна література, розкриваючи сутність поняття "емоційно-інтимна культура", розглядає різні підходи щодо визначення суттєвих ознак, структури, змісту та рівнів формування емоційно-інтимної вихованості особи.

На нашу думку, поняття емоційно-інтимна культура сім'янина включає три основні взаємопов'язані аспекти емоційно-інтимних відносин членів сім'ї, що перебувають у стійкій єдності і взаємообумовленості: емоційна, статевая культура, культура інтимних взаємин.

Необхідними елементами емоційної культури є:

- мотиви емоційного світовідчуття (цікавість до емоційної сфери іншої людини, прагнення зрозуміти почуття й настрій навколишніх, бажання усвідомлено керувати своїм настроєм);
- емоційні відчуття й сприйняття навколишньої дійсності та свого "Я" (відчуття радощів, захоплення, здивування, сприйняття емоційного стану і настрою оточуючих людей та ін.);
- знання та вміння, які розкривають емоційну природу людини (знання про емоційну сферу людини, види емоційних станів і реакцій організму на впливи середовища, вміння об'єктивно оцінити емоційні обставини, подолати негативні емоції, використовувати знання про емоційну сферу в установленні позитивних емоційних контактів);
- емоційна регуляція діяльності (здатність співпереживати, співстраждати, дарувати оточуючим радість, давити власний гнів);
- емоційність (здатність бачити в ясных тонах, вразливість, сприйняття чужого горя, радості, смутку);

– емоційний самоконтроль і самооцінка (здатність керувати своїми бажаннями, контролювати емоції, оцінювати емоційну ситуацію і адекватно реагувати на неї)¹.

Виділимо найбільш суттєві моменти концепції емоційного контакту, запропонованого польським психологом К.Обуховським на основі аналізу різних досліджень². Дані катамнезу дорослих, які у ранньому дитинстві провели довгий час у санаторіях, вказують на труднощі їх контактів з іншими людьми, невпевненість, почуття самотності і т.ін. Так само виглядає справа і з дітьми батьків емоційно холодних. Як підкреслює дослідник, цим пояснюється парадокс: у дітей, вихованих у дитячих установах (тобто тих, які мали більше можливостей для контактів), відсутня здатність до емоційного контакту з іншими. Дослідження Е.Рутманом розвитку 44 молодих людей, рано відокремлених від матерів, також виявило таку особливість поведінки, яку автор назвав як “відсутність прив’язаності і здатності відчувати іншу людину”³.

Не формуються механізми, що дозволяють здійснювати емоційний контакт, і у тих випадках, коли батьки оточують дитину надмірною увагою, коли “не спускають з неї очей”, і вона не уявляє собі можливостей відсутності цього контакту. Дослідження В.Козловим симбіотичної прив’язаності між дитиною і одним із батьків показали, що хоч ці діти часто випереджають своїх ровесників у інтелектуальному розвитку, але вони частіше невротизують, бо стають більш чутливими до несприятливого емоційного клімату в сім’ї. У дітей-симбіонтів

неудачна соціальна адаптація проявляється у затrudненні контакту і з дітьми⁴.

К.Обуховський вважає, що з т.з. можливостей, наданих рівнем розвитку пізнавальних механізмів, потреба в емоційному контакті у дитини до трьох років задовільняється, насамперед (а початку виключно), у відносинах з однією і тією ж відомою їй людиною. Це є ознакою першої фази задоволення даної потреби. Звичайно, здорова дитина, що нормально розвивається, жваво чує на слова і жести також й інших людей. Але, у випадку відсутності однієї постійної людини, яка дарує дитині тепло і повільно турботу (виділено нами - В.К.) емоційні контакти з іншими людьми є не тільки недостатніми, але й можуть бути навіть інгальмовані⁵.

Початок другої фази (3-й рік життя) характеризується тим, що можливість задоволення потреби емоційного контакту стає більш багатосторонньою, охоплюючи все ширше коло людей, спочатку найближчих, потім і більш далеких. Іноді перша і друга фази поєднуються. Спостерігаючи дітей, які живуть у сім’ях, можна помітити, що обидві фази можуть співіснувати: на перший план висувається потреба контакту з іншими людьми, вайдує з дітьми чи дорослими. Потім дитина починає задоволяти свою потребу емоційного контакту з більш широким колом людей, вже не завжди ставлячи на перше місце саме це. Це період вираженого впливу на дитину соціальної структури навколишнього середовища.

Після цього настає період соціального розмежування - третя фаза, коли дитина найкраще задовільняє дану потребу у групі ровесників, тому що контакт з дорослими стає все важчим. Дитині починає створювати свою власну “концепцію світу”,

¹ Див.: Соколова Л. Формування емоційної культури старшокласників засобами навчально-виховного процесу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Харків, 1994. - С.7.

² Обуховський К. Психология влечений человека: Пер. с польск. - М.: Прогресс, 1972. - 247 с.

³ Рутман Э. Сила радости // Семья и школа. - 1980. - № 1. - С. 27.

⁴ Козлов В. Симбиотические взаимоотношения между детьми и родителями и их влияние на дальнейшее формирование личности ребенка и подростка // Семья и школа. - М., 1981. - С. 134-135.

⁵ Обуховський К. Вказ. праця. - С.174.

формує свою думку, свій спосіб осягнення явищ навколишнього середовища, який дорослі не розуміють або найчастіше не хочуть розуміти і терпіти.

Перша і друга фаза задоволення потреби емоційного контакту обумовлені пристосуванням до простих і, в цілому, постійних вимог сім'ї, певного середовища. На третій фазі дитина входить у шкільне середовище, тут повинно бути змінення з раніше складених звичок і відносин. Це допоможе знайти своє місце у групі ровесників. Тут особливо сильно проявляються такі наслідки всеможливих аномалій попередніх фаз розвитку, як невміння жити у групі, егоїзм, нездатність миритися з тим, що у таких випадках нові вимоги падають на невідготовлений ґрунт, викликаючи нервові розладнання деформує особистість. Ці нові вимоги стають найбільш твердими у період дозрівання, який в соціальному плані характеризується поступовим виходом з-під впливу сімейного середовища, пошуками власного шляху, впливом навчання в школі, участю в життєдіяльності дитячих організацій, що значно більше поглинає час підлітка, зменшуючи вплив сім'ї.

Як підтверджують наші спостереження, задоволення потреби емоційного контакту має принципове значення для розвитку відчуття життєвої впевненості, безпеки. Поступово у дитини закладаються основи таких позицій, як співчуття (співпереживання), радість за інших, усвідомлення справедливості, задоволення від спільної роботи з іншими людьми і т.д. Спостерігаючи за дитиною 6-7 місяців, можна побачити, як вона старається утримати поруч із собою маму, як вона протестує, якщо втрачає її з виду. Незнайоме збуджує її, викликає тривогу. Дитина дошкільного віку, наприклад, в неповній сім'ї часто відчуває почуття небезпеки у випадках, коли мама проводить "дядю" вранці: дитина боїться втратити людину, яка забезпечує задоволення її потреб. У шкільному віці потреби в життєвій впевненості підлітка яскраво проявляється у тих

випадках, коли мати (батько) планують повторний шлюб. Часто протест висловлюється з такою силою і в таких формах, що це приводить до відхилення "чужої" людини або до погіршення відносин ще й з рідною матір'ю (батьком).

Отже, стан емоційного неблагополуччя викликає неможливість задоволення потреби у позитивній оцінці з боку дорослих. Підліток не може зрозуміти, що байдуже ставлення до нього батьків може бути викликане різними причинами. Таке ставлення він сприймає як оцінку своєї особи. У результаті в нього вступає компенсаторна діяльність: школяр стає ніби невідкладним для будь-яких негативних оцінок, починає неадекватно усвідомлювати навколишню соціальну дійсність, що проявляється у тенденції бачити причину своїх невдач у будь-яких обставинах, але тільки не у своїх недоліках.

Особливо важливе значення має для маленької дитини встановлення теплих лагідних відносин. Моральні почуття розвиваються у дитини в процесі діяльності, в результаті практичного виконання моральних вимог, які становлять до неї вимоги оточуючі. Емоційні реакції дітей 2-3 років викликаються в основному через ставлення до них близьких людей, через їх схвалення чи осуд щодо виконання дій. Цьому у великій мірі допомагають багатство життєвих ситуацій-відносин між людьми, різноманітне створення ситуацій, що є сферою найтоншої педагогічної майстерності вихователів.

Потрапивши у подібні ситуації, дитина, яка переживає потребу робити добро, переживає потребу в людині, стає дуже проникливою, сприйнятливою, чутливою до навколишнього середовища, до людей, до вчинків, подій, взаємин між людьми. Важливо навчити дитину відчувати, що в людей, які живуть поруч, можуть бути такі самі страждання, прикрасі, незгоди, горе, як і в мене. У зв'язку з цим на перше місце у практиці

Павлівської школи В.Сухомлинського ставились вчинки, в яких виявляється гуманне, людяне ставлення дитини до інших людей: "Багатство духовного життя особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей гуманності, людяності"¹.

Ще у "Школі радості" В.Сухомлинський прагнув допомогти дітям самим збагнути обставини, за яких потрібна товариська взаємодопомога, співчуття, в результаті чого він прийшов до висновку: чим певніше зрозуміє дитина, що її втручання може вплинути на хід подій, тим яскравіше у неї виявляються почуття жалю, співчуття. Поступово у шестирічок формувалася здатність давати правильну оцінку людям і деяким явищам довколишнього світу, що допомогло їм помічати обставини, де потрібна їхня співучасть, втручання.

Особливо вдячним матеріалом для формування емпатійних переживань дошкільників виступає казка, як народна перлина входження у дивовижний світ навколишнього. Психологами доведено, що дошкільник надзвичайно активний у сприйманні казки, він легко приймає позицію героя, подумки діє разом з ним, імітує жестами деякі його дії, бореться з його ворогами тощо. Образи казок викликають у дітей співпереживання, співчуття. О.Запорожець відмічає, що дітей не задовільняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто "хороший", а хто "поганий". Вони намагаються відразу виділити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Зрозумілі і близькі приклади поведінки героїв казки діти зіставляють з особистим досвідом і переносять на себе або на своїх товаришів деякі якості діючих персонажів. Співчуття героям, моральні оцінки їхніх вчинків набувають усвідомлення характеру (Богуш А., Лисенко Н., 1994, 101).

Покажемо вплив казки на формування емпатійних почуттів дошкільнят на прикладі дослідження Л.Стрелкової¹. Проведений нею експеримент на перших двох етапах показав, що імідовані умови в діяльності дітей (читання казки з ілюстраціями, ляльковий спектакль, гра-бесіда) ще не сприяли у повній мірі зрушенню в їх мотиваційно-емоційній сфері у сторону появи адекватних емпатійних переживань діяльності досліджуваних. Гра-бесіда виявилася найбільш сприятливою експериментальною ситуацією для актуалізації саме співчуття і воно проявилось у ході гри, але не привело до адекватного вибору персонажа у всіх піддослідних.

Наступним етапом експерименту стала гра-драматизація, у якій діти, виконуючи ролі головних персонажів, повинні відчувати їх почуттями, ідентифікуючи себе з героєм. Причому вони можуть проявляти свої власні моральні якості. Впливом у грі-драматизації - можливість впочуватися у роль: здійснювати певні вчинки, приймати рішення, які ведуть до певних результатів у розв'язанні драматичних колізій.

Гра-драматизація починалася з вибору учасниками експерименту костюму для відповідної ролі, який здійснювався добровільно. Вибір костюмів у деяких дошкільників спровоковувався вже певними сумнівами. Роль позитивного героя більшість дітей виконують із задоволенням (на відміну від виконання ними негативної ролі). При програванні позитивної ролі вони намагались відтворити емоційно-образну суть характеру героя, самі знаходили слова співчуття і здійснювали дії, спрямовані на допомогу, намагались творчо змінити ситуацію. Піддослідні проговорювали свої ролі схвильованими голосами, змінюючи в залежності від ігрової ситуації інтонацію, зверталися на допомогу терплячому персонажу. Негативна роль

¹ Сухомлинський В. Духовний світ школяра // Вибрані твори: В 5-ти т. - К.: Рад.школа, 1976.- Т.1.- С.218.

¹ Тут і далі див.: Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: эмпирические исследования / Под ред. А.Запорожца, Л.Неверович.- М.: Педагогика, 1986.- С.70-99.

виконується ними по-різному: діти з якраво вираженим адекватним співчуттям весь час переходять з негативної ролі в позитивну, здійснюють у ході конфліктних ситуацій вчинки характерні для позитивного героя; частина дітей старається йти за сюжетною лінією негативного персонажу; невелика група вільно орієнтувалась при виконанні ролі негативного героя.

У кінці гри-драматизації проведений такий дослід: матері хворим малюком потрібна термінова допомога піддослідного: нагороду він отримував за свої добрі справи можливість проїхатись на чарівному автомобілі. Матері ж цей автомобіль необхідний був, щоб врятувати свою дитину. Оскільки ситуація в моральному плані ускладнилась, піддослідний вже сам повинен був жертвувати бажаним задоволенням заради "врятування" іншого, то отримані результати були найбільш вагомими.

Пожертвували поїздкою в автомобілі заради врятування малюка 11 із 12 дітей, але на різних етапах впливу експериментатора: на прохальний погляд матері ніхто не відгукнувся; на пряме прохання відізвалось 6 дітей, після тривалих вмовлянь від поїздки відмовилось ще 5 дітей.

Результати цього дослідження показали: більшості дітей учасникам недостатньо тільки прослухати казку, щоб адекватно її сприйняти. Лише перейшовши послідовно етапи розглянутого експерименту, діти поступово переймались почуттями зображених у казці персонажів, починали адекватно оцінювати їх вчинки. Гра-драматизація дала дієві результати. У грі появилось нове емоційне відношення - співпереживання у тих учасників, у яких воно не виникло в інших серіях експерименту. Змінилась якісна сторона отриманих результатів: намітились суттєві зрушення у переоцінці достоїнств і недоліків героїв, проявились у результаті проведення дослідів власні, глибокі почуття (діти соромляться, їм стає совісно, стараються не дивитися в очі експериментатору, коли діють проти морального змісту казки). Гра-драматизація надає широкі можливості

поповнювати, допереживати те, що не було до кінця зрозумілим, відчутим під час читання художнього твору.

У ході експерименту була виявлена динаміка емпатійного процесу, в якому співпереживання та ідентифікація були необхідними моментами, початковою ланкою "емпатійного ланцюжка". Співпереживання при цьому не тільки першопочатковий компонент цього ланцюжка, але й у певній мірі стимул, що забезпечує інтенсивність та глибину проникнення в почуття іншого, а гра-драматизація - одна з оптимальних умов, що сприяє виникненню і стимулюванню процесу співпереживання іншому, у даному випадку тому чи іншому персонажу казки.

У поєднанні гри-драматизації з іграми-бесідами, коли дитина ніби відступає від обраної нею ідентифікації, а значить, і від співпереживання певному персонажу, вона отримує можливість, потрапивши в позаказкові події, відчутти всю складну картину причинно-наслідкових зв'язків, що відповідають вчинкам і висловлюванням героїв, а значить і проявити до них адекватне співчуття (гра-бесіда) на фоні тільки що пережитого співпереживання (гра-драматизація).

Дослідження Л.Стрелкової показало, що безпосереднє сприйняття художнього твору, зокрема казки, викликає незначні зміни в емпатійних переживаннях дошкільника. Необхідна ще спеціальна організована робота, яка поступово готувала би дитину до більш глибокого розуміння і відчуття морального змісту казки, вчинків персонажів, сприяла би формуванню нового емпатійного ставлення до навколишнього. Ця внутрішня діяльність свідії героям має творчий характер і може проявлятися як зовнішня, перетворена в умовах проведення різних ігор після сприйняття художнього твору.

Це дослідження показало, що співпереживання, співчуття і внутрішня свідія, що є компонентом емпатійного процесу, одночасно є і структурними елементами діяльності емоційного, емпатійного сприйняття казки (на відміну від когнітивного).

Мотивом діяльності тут може бути або мотив співучасті, надання допомоги, або мотив уникання труднощів, усунення від драматичних подій. Отже, виявлена Л.Стрелковою динаміка емпатійного процесу така:

співпереживання - співучасть - імпульс до дії - реальна співдія.

Таким чином, адекватне емоційне ставлення до навколишніх повинно формуватись цілеспрямовано, у процесі всієї виховної роботи з дітьми.

Емоційне благополуччя дитини можливе лише за наявності певних факторів, до яких можна віднести: зовнішнє оточення, яке задовільняє дитину, позитивний характер стосунків з дорослими і однолітками, участь дитини у цікавих для неї видах діяльності. Емоційне благополуччя визначається також прихильністю дітей до оточуючих. Отже, необхідно організувати виховний процес таким чином, щоб діти мали можливість встановлювати емоційні зв'язки, емоційно особистісні контакти з дорослими, однолітками.

Формування емоційної емпатії особи у значній мірі залежить від ступеня сформованості даної якості у їх батьків. Розвиток емпатії батьків ми розглядаємо як органічну єдність, взаємозв'язок процесів емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії, адекватної поведінки подружжя, їх позитивної спрямованості один до одного і на інших людей. Ці якості особистості розкриваються у процесі спілкування, взаємодії, співробітництва між людьми в різних ситуаціях, однак особливого значення вони набувають у сімейному житті в силу особливостей сім'ї як малої соціальної групи.

Результати проведеного тестування батьків дошкільників за рівнем розвитку у них емоційної емпатії (методика цього обстеження подана у додатку № 7) показало в основному середні показники сформованості даної якості.

Результати визначення рівня розвитку емоційної емпатії батьків дошкільників

Рівень розвитку емпатії	Батьки дітей 3-4 років		Батьки дітей 5 років		Батьки дітей 6-7 років	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	2	3,8	6	17,6	5	21,7
Середній	33	63,4	24	70,6	15	65,2
Низький	17	32,7	4	11,8	3	13,1
Всього	52	100	34	100	23	100

Приблизно такими ж виявилися результати сформованості емпатійних переживань в обстежених нами дошкільників (всього 118 дітей): У 20,8 відсотків - високий рівень розвитку емпатії, 68,2 відсотків проявили середній рівень, 20,9 відсотків - низький рівень емпатійних переживань.

Результати проведеного обстеження показали, що у значній мірі як у батьків, так і їхніх дітей виявилися досить посередніми показники емоційної емпатії. Робота з батьками дошкільнят після обстеження розпочалася з проведення семінару "Формування емоційно-позитивних відносин батьків та дітей", на якому були розглянуті теоретичні і практичні питання проблеми, визначені перспективи поліпшення таких відносин: підбір відповідних ситуацій, змісту й методів впливу, створення умов цілеспрямованого спілкування, гуманістичної атмосфери, яка об'єднувала б дорослих і дітей для забезпечення психологічного комфорту, емоційної, емпатійної спрямованості у їх наступному становленні.

Іншим компонентом емоційно-інтимної культури сім'янина виступає така інтегральна якість як статева культура особи.

Серед основних елементів статевої культури сім'янина розглядають:

– сформованість психологічних проявів чоловічності і жіночності, рівень засвоєння оптимальних комунікативних установок хлопчика, юнака, чоловіка і дівчинки, дівчини, жінки;

– сформованість еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості у контексті психосексуальної культури і моральних вимог;

– готовність до відповідального подружнього життя, рівень засвоєння подружніх ролей, сформованість установок взаємного доповнення;

– готовність до відповідального батьківства, рівень засвоєння моделей поведінки матері (батька), вироблення оптимальних репродуктивних установок;

– зорієнтованість особи на здоровий спосіб життя, усвідомленість зв'язків проблем статі і сексуальності, подружності і батьківства з алкоголізмом, вживанням наркотиків, із захворюваннями, що передаються статевим шляхом і т.п.¹

У здійсненні поступової і цілеспрямованої сексологічної підготовки сім'янина важливими є вироблення умінь і навиків, якими повинні оволодіти діти ще в шкільний період своєї життєдіяльності. Наведемо фрагменти з орієнтовного переліку таких умінь і знань, розробленого В.Каганом та Л.Ковінько², що стосуються дітей різного віку.

I клас. Назви частин тіла взагалі, чоловічої та жіночої статі зокрема, частин тіла, зв'язаних з функціями, що відрізняються. Назви і розташування основних внутрішніх органів. Позитивна оцінка тілесних почуттів і тілесних виражень почуттів. Роль матері й батька у походженні дітей. Розвиток дитини в материнському організмі, поява на світ і харчування, догляд після народження. Народження дітей - вищий прояв любові і прив'язаності дорослих чоловіка і жінки. Прояв кохання

¹ Див.: Головач Л. Шляхи формування статевої культури учнівської молоді // Українське народознавство і проблеми виховання учнів: У 2-х ч.- Івано-Франківськ, 1995.- Ч.2.- С.126.

² Див.: Каган В. Воспитателю о сексологии.- М: Педагогика, 1991.- С.228-230.

і прив'язаності до інших людей, уміння поводити себе з чужими людьми (з метою уникнення зведення, розбещення, насильства).

II клас. Відмінності статей і особливості статевого розмноження в світі рослин і тварин. Основні поняття, зв'язані з розмноженням ссавців (яйцеклітина, сперматозоїд, запліднення). Живі істоти можуть розвиватися із яйця як в тілі матері, так і поза ним. Вміння оцінювати тілесну красу. Що означає і як проявляється турбота людини про своє здоров'я і красу тіла. Необхідність взаємодопомоги в сім'ї: піклування батьків про дітей, один одного, допомога дітей батькам, ставлення до дідусів і бабусь. Вираження своїх почуттів словами, мімікою, жестами. Уміння оцінювати власні прояви любові і прив'язаності.

III клас. Основні процеси та етапи внутрішнього розмноження. Як розвивається дитина в організмі матері (перехід від факту до процесу), режим вагітної жінки, допомога їй з боку оточуючих. Процес народження і початок самостійного, окремого від матері життя дитини. Основи догляду за новонародженим. Взаємозв'язок батьків та дитини після народження. Прояв любові та злагоди в сім'ї. Поняття планування сім'ї - його мотивів та способів.

IV клас. Відмінності у темпах росту і особливостях розвитку хлопчика і дівчинки. Початкові поняття про статеві ролі хлопчика, юнака, чоловіка і дівчинки, дівчини, жінки. Культура і гігієна тіла. Перше поняття про менструальний цикл (для дівчаток) і поняття про розвиток дівчинки як майбутньої матері (для хлопчиків). Поняття про пристосування людей один до одного в сім'ї. Усвідомлення відповідальності, пов'язаної зі статтю.

V клас. Продовження знайомства з менструальним циклом (фізіологічна суть, менархе, регулярність, тривалість і

особливості проходження, ведення календаря менструацій, гігієна) - для дівчаток; для хлопчиків - знайомство з особливостями розвитку чоловічої статевої системи. Подібність і відмінність процесів розмноження і розвитку у рослин і в тваринному світі, в різних тварин, в тварин і людини. Виникнення і прояв почуття симпатії взагалі і між людьми різної статі. Чому люди сваряться. Уявлення про зв'язок і відносини поколінь в сім'ї. Турбота дітей про молодших і старших в сім'ї.

VI клас. Як хлопчики і дівчата змінюються в процесі розвитку: для дівчаток включається поняття про порушення менструального циклу, про ведення календаря і гігієну; для хлопчиків - про полюції як нормальне фізіологічне явище. Загальна уява про гормональні системи чоловічого і жіночого організмів. Уявлення про фізичну і психологічну дорослість. Оцінка власних почуттів у відношенні до інших людей. Як люди сваряться, миряться, уникають сварок. Що переживають батьки, коли їх діти ростуть і дорослішають. Уявлення про особисте життя і особисті взаємовідносини дорослих в сім'ї.

VII клас. Знайомство з юридичними поняттями про шлюб, сім'ю, розлучення. Вміння оцінювати свій фізичний розвиток. Гігієна тіла (окремо для хлопчиків і дівчаток). Психологічні проблеми дозрівання. Відносини хлопчиків і дівчаток: визнання і сприйняття статевих особливостей, взаємна повага, догляд. Турбота майбутніх батьків про здоров'я своїх майбутніх дітей (шкідливі звички - куріння, алкоголізм, токсикоманія). Сексуальні реакції дозрівання: полюції, мастурбація - окремо для хлопчиків і дівчаток.

VIII клас і далі. Існуючі курси доповнюються за рахунок введення і роз'яснення понять: зрілої сексуальності, сексуального життя і його початку, - психологічні, моральні, медичні аспекти сексуального життя; гетеросексуальні відносини, особливості жіночої і чоловічої сексуальності;

передчасна вагітність, можливості вагітності без дефлорації; планування сім'ї і контрацепції; психологічна і сексуальна сумісність; сексуальні меншини; захворювання, що передаються статевим шляхом; відповідальність за сексуальні злочини.

Ефективними шляхами формування статевої культури учнівської молоді, як показало дослідження Л.Головач, є:

- інтенсивне формування досвіду моральної поведінки, переконань та цінностей дітей, здійснюване батьками і вихователями на основі глибокого усвідомлення особливостей статевого розвитку дитини;

- необхідна педагогічно доцільна просвітницька діяльність батьків і вихователів, що базується на результатах діагностики рівня реальної морально-статевої вихованості школярів;

- налагодження співпраці батьків, вчителів і залучених ними спеціалістів (лікарів, психологів) для вироблення у дітей правильної життєвої позиції, формування необхідних якостей сім'янина.

Особистий батьківський приклад як найперша модель статевої поведінки жінки або чоловіка, створення умов з метою отримання дітьми правил гігієни, усунення небажаних факторів, що сприяють розвитку ранньої сексуальності дитини, щоденна напоїтка робота у формуванні в школярів адекватних міжстатевих взаємин, культури почуттів (тактовні довірливі бесіди, репліки, аналіз реальних життєвих ситуацій, зауваження, коментарі при перегляді телепередач, обговорення кінофільму, використання методичних прийомів контактної взаємодії тощо), урізноманітнення інтересів дітей, включення їх в активні види діяльності з метою розрядки статевої напруги тощо - все це служить дієвими засобами у формуванні статевої культури підростаючого покоління.

Становлення господарсько-економічної культури сім'янина

Господарсько-економічна культура сім'янина становить собою складну інтегральну якість, що визначає характер і результати господарсько-виробничої діяльності людини¹ і передбачає: оволодіння різноманітними знаннями, обсяг, зміст і рівень яких залежить від масштабів господарської діяльності і тих конкретних функцій, які виконує член сім'ї у процесі її реалізації; вміння аналізувати, планувати, передбачати, професійно виконувати свої функції, думати економічно, логічно, масштабно; економічну і господарську готовність та необхідність доцільної рівномірної (з урахуванням статевої приналежності) участі всіх членів сім'ї у господарських справах; уміння правильно і справедливо розподіляти сімейні обов'язки, виконувати свою частину роботи з готовністю, без роздратування; уміння планувати, розподіляти, дотримуватися сімейного бюджету, не виходячи за його межі.

Формування та розвиток цих якостей не може зводитися до послідовної постановки і розв'язування відповідних навчально-виховних завдань, а розв'язуватися комплексно, насамперед, через включення дитини в умови реальної педагогічно-доцільної господарсько-економічної життєдіяльності родини.

Народна сімейна педагогіка протягом тисячоліть виробила правила, канони, традиції, дотримання яких приносило батькам, сім'ї, як правило, бажаний результат: формування у дитини,

підлітка, юнака (дівчини) необхідних людських якостей, серед яких важливими були трудові якості.

Серед найважливіших положень народної педагогіки в цьому плані виділимо раннє включення дітей у трудове життя. Раннє залучення дітей до праці, якою займалися дорослі, починаючи з самообслуговування і закінчуючи реальною допомогою старшим має винятково важливе значення для усвідомлення дітьми своїх обов'язків, для формування готовності виконувати свою роботу "через не хочу".

Покажемо різницю у формуванні трудових навиків сім'янина в колишній патріархальній сільській та сучасній міській сім'ї. Основними чинниками в системі трудового виховання у цих типах сімей були¹:

Таблиця 4

Стара сільська сім'я	Сучасна міська сім'я
1. Трудові навики, уміння, знання, які передавали мати й батько своїм дітям, необхідні були для наступного життя. Трудові навики визначались спадковістю, що передавались "з рук в руки" від батьків і матерів до синів і дочок. Звідси їх значимість і прагнення дітей до найшвидшого їх засвоєння.	1. Праця по обслуговуванню сім'ї не є головним професійним заняттям, головною "справою життя" для матерів і батьків, а тим більше для їх дітей. Основне професійне навчання, основна робота буде "десь там попереду", а домашня праця, навик домогосподарювання і обслуговування - це "другорядна", "перехідна справа".
2. Основна частина бюджету часу (робочого і позаробочого) "батьків і дітей" проходила у спільній діяльності. Звідси - можливості батьків здійснювати постійний коректив такої діяльності і поведінки дітей.	2. В умовах зайнятості батьків і матерів в сфері суспільного виробництва, а також навчання дітей в школі або відвідування ними позашкільних установ мати і особливо батько мають обмежену часову можливість спільної діяльності з дітьми. За даними соціологів, спільне щоденне перебування матері й дитини вдома (крім сну) складає в середньому 4,5 год., а батька - 2,5 год.

¹ Будник О., Тютюнник С. Формування та розвиток господарсько-економічної культури учнів // Українське народознавство і проблеми виховання учнів: У 2-х ч. - Івано-Франківськ, 1995. - Ч. II. - С. 16

¹ Див.: Павлов Б.С. Матери, отцы, дети. - М., 1984. - С.89-90.

Стара сільська сім'я	Сучасна міська сім'я
3. Батько й мати в очах своїх дітей становили живий приклад носіїв трудових навиків, обласорощених такими моральними достоїнствами, як працелюбність, добпорядність, самопожертва, наполегливість, господарська честь та ін. "Роби, як я", - цей принцип був основоположним у трудовому зростанні дітей.	3. Основна виробнича діяльність батьків, де проявляються їх трудові й моральні якості (щодо трудового процесу), проходить, як правило, поза очима їх дітей. Словесні сектенції і повчання, невідкріплені практичною діяльністю, природно, не мають достатнього виховного впливу.
4. Тісне переплетіння трудової і побутової сфер селянського господарства становило природно щиколу виховання в дітей розуміння органічного взаємозв'язку праці і споживання, знання справжньої "ціни копійки", "ціни куска хліба".	4. Відбувся характерний для сучасного рівня розвитку суспільного виробництва перехід сім'ї з розряду виробничого осередку суспільства в осередок переважно споживацький. "Атмосфера споживача", в якій часто зростають діти, не може не вплинути на формування їх ціннісних установок, потреб, життєвих планів.

Господарсько-економічна підготовка молоді до сімейного життя не була проблемою у колишній селянській сім'ї. Вона природним чином впліталась у систему внутрісімейних відносин, господарської кооперації старших і молодших членів сім'ї. Батьки, старші брати й сестри були для молодших не тільки прикладом працелюбності, але й виступали в ролі домашніх вчителів, наставників у заняттях.

Крім цього, селянське господарство передбачало обширний набір діяльності, в тому числі й посильної дитячої праці. Система трудового виховання охоплювала різні сфери життя людини. Про необхідність праці йдеться від колицької пісні, діти вчать "господарювати" в своїх дитячих забавах, їх залучають до посильної роботи по господарству. Відомий педагог С.Шацький наводить приклад зайнятості селянських дітей у 20-і роки ХХ ст. у господарствах своїх батьків, перераховуючи 85 видів праці. Така різноманітність операцій як за рівнем професійних знань і умінь, так і за складністю, свідчила про наявність добрих навиків

у господарсько-економічній діяльності, чого не можна, звичайно, сказати про наших, навіть сільських, дітей сьогодні.

В сучасних умовах міська сім'я володіє значно меншими можливостями для організації виробничої праці дітей, ніж 40-50 років назад. В економічному плані здійснення сім'єю головним чином господарсько-побутової функції становить проблему пошуку відповідної роботи вдома.

"Хата господарем стоїть" - приповідка, взята із збірника І.Франка, відбиває спостережливість народу: кожна хата, кожна річ промовляє за свого господаря, є німим свідком, речовим показом характеру й уподобання людини.

Важливу роль у формуванні господарсько-економічної готовності сім'янина займає формування й розумна міра задоволення, забезпечення життєвих потреб особи, її бажань. У народі застерігають: якщо хочеш мати в своїй сім'ї вродка, дай синові чи дочці все, що вони хочуть, і позбав їх можливості працювати. За народними переконаннями, тільки той може бути щасливим, хто працює ("Щастя не в хмарах ховається, а працюю щобувається", "Праця - ключ до щастя").

Формування господарсько-економічної готовності не вичерпується залученням дітей до посильної трудової діяльності. Батьки вірно діють, коли стежать за тим, щоб дитина доводила будь-яку справу до кінця, роботу виконувала старанно й акуратно, проявляла ініціативу і творчість, тобто будь-яка праця повинна носити господарське спрямування.

Важливо, щоб у дітей не склалось уявлення про працю як про тяжку повинність, а навпаки - щоразу така діяльність повинна викликати радість й насолоду.

В активізації трудової господарської діяльності дітей значну роль відіграє не лише усвідомлення мети праці, але й поглиблення інтересу до неї та її кінцевих результатів.

Подолання епізодичного і зміцнення систематичного характеру побутової праці - основа формування господарської економічної культури сім'янина.

Важливе значення у цьому займає проблема навчання дітей раціонально використовувати свій час, донесення до свідомості дитини необхідності уміння по-господарськи планувати та використовувати кожен хвилину.

Надійним засобом у формуванні господарсько-економічної культури сім'янина виступають родинні реліквії (бабусини скриня, шлюбні вишиванки, фамільні прикраси чи вироби тощо) як приклад емоційно-ціннісного ставлення до предметів матеріальної і духовної культури народу.

Батьки повинні мати індивідуальний умовний орієнтир у формуванні господарських якостей особистості і дотримуватися його ще з малого віку дитини. Все в житті починається з малку. Народні казки про елементи бережливості та господарності, шанобливе ставлення до речей, предметів матеріальної культури, природи (флори й фауни), формування гармонійного поєднання трьох понять - треба, важко і прекрасно, нейтралізація негативного впливу на дітей атмосфери споживання у сім'ї - все це і багато іншого формує справжні господарсько-економічні якості сім'янина.

Розвиток дозвільно-оздоровчої культури сім'янина

У формуванні культури сім'янина особливе місце займає організація дозвілля. Із збільшенням вільного часу проблема дозвілля стає все більш важливою соціальною проблемою. Соціологи частіше пишуть про раціоналізацію, оптимізацію дозвілля, педагоги і батьки вказують на недостачу вільного часу і на зростання завантаженості школярів, юристи і правознавці однією з причин злочинності та антиправової поведінки називають низьку культуру дозвілля у частини населення. Очевидно: всі, хто займається проблемою людинознавства, не можуть обійти цього питання.

Дозвільно-оздоровча функція сім'ї передбачає творче розкриття особистості, насамперед, у процесі її ініціативної дозвільної діяльності. Самобутня культурно-дозвільна, оздоровча діяльність особи становить одну з головних природньо-історичних сфер життя української нації. "Виплекана на світоглядних ідеях національного єднання, гуманізму, товариської взаємодопомоги та милосердя, вона увібрала в себе багатотисячолітній досвід народної мудрості, виступає як прояв духовного життя народу, потяг до пізнання та творчості, до емоційного самовираження у звичаях, традиціях, святах та обрядах в умовах вільного часу, у площині громадської та родинно-побутової діяльності".¹

¹ Антонова Н. Культурно-дозвільна діяльність як засіб соціалізації особистості // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості / Відп. ред. В.Слюсаренко. - Суми, 1994. - С.385.

Дозвільно організована система культурно-просвітницької діяльності, яка охоплює сферу вільного часу людини, здатна створити сприятливі умови для національного виховання громадян України, формувати повноцінну особистість, інтегровану індивідуальність, яка цінує громадянські свободи, має особисту гідність, живе за законами честі й совісті.

Дозвільно-оздоровча культура сім'янина передбачає усвідомлення юнаками й дівчатами принципів доступності, спонтанності, невимушеності, природності, зацікавленості у проведенні вільного часу, що відповідають природі дозвілля. Відповідно кожен із цих принципів означає:

- принцип доступності свідчить про спростування обмежень у праві кожного члена сім'ї на творче самовираження в межах вільного часу, забезпечення державою права на користування певними культурними цінностями, спроможність за рахунок державних дотацій одержувати певні культурні послуги;

- принцип спонтанності, невимушеності означає добровільне включення особи у дозвільно-культурну діяльність, утверджує право особи на вільний вибір таких занять відповідно до її ціннісно-орієнтаційних навантажень, власноручно обраної програми саморозвитку;

- принцип природності свідчить про відповідність обраних видів дозвілля суб'єктивним властивостям особистості, тотожність дозвільно-оздоровчої діяльності психологічним та фізіологічним потребам людини на рівні свідомості та підсвідомості;

- принцип зацікавленості розкриває творче спрямування дозвільно-оздоровчих інтересів людини, природний потяг до зняття психічного напруження, відтворення душевних сил особи.

Дозвілля можна класифікувати як активне і пасивне (так само, як і відпочинок), культурне і безкультурне, індивідуальне і групове, сімейне і шкільне, суспільне, захоплює і різноманітне і т.п. У будь-якому випадку дозвілля пов'язується з проведенням

вільного часу. Соціологи, педагоги виділяють такі основні функції вільного часу дітей шкільного віку:

- функція розвитку, яка комплексно включає в особі задоволення духовно-морального, трудового, естетичного і фізичного розвитку школярів;

- орієнтаційна функція, спрямована на розв'язання завдань соціальної і професійної орієнтації особи;

- комунікативна функція, спрямована на задоволення однієї з провідних потреб підростаючої особистості, - потреби у спілкуванні;

- рекреативна функція, спрямована на відновлення фізичних, духовних і психічних сил, витрачених в процесі навчання, праці, громадської діяльності, на зняття викликаного ними психічного напруження, забезпечення особи зарядом бадьорості, енергії, життєрадості (Бушканець М).

Успішна реалізація функцій в практиці організації вільного часу дітей та молоді передбачає наявність системи, що включає не тільки певні взаємовідносини цих функцій, але й їх складових, шляхів і засобів здійснення в педагогічній практиці (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Система реалізації функцій вільного часу дітей шкільного віку¹

Педагогічна функція	Компоненти даної функції	Основні шляхи реалізації на практиці
	Духовний розвиток	Духовна атмосфера сім'ї Спілкування з природою Вплив засобів масової інформації Творча діяльність в сфері мистецтва, літератури, техніки Самоосвіта Позаурочна діяльність під керівництвом батьків, вчителів

¹Гірмаш І. У годину дозвілля.- К.: Урожай, 1992.- С. 96.

Педагогічна функція	Компоненти даної функції	Основні шляхи реалізації на практиці
Функція розвитку	Моральний розвиток	Педагогічний вплив школи, громадськості Вплив засобів масової комунікації Суспільно значима діяльність Самовиховання Спілкування
	Фізичний розвиток	Фізкультура і спорт Фізична праця Ігри
Орієнтаційна функція	Соціальна орієнтація	Педагогічний вплив школи, громадськості Самосвіта Вплив засобів масової комунікації Суспільна діяльність
	Професійна орієнтація	Позаурочна діяльність Самосвіта Самовиховання Суспільно-корисна праця
	Самоутвердження	Педагогічний вплив школи, громадськості Діяльність Спілкування
Комунікативна функція	Задоволення потреби в спілкуванні	Спілкування
	Моральний розвиток	Спілкування
Рекреативна функція	Відновлення сил та енергії	Фізкультура і спорт Пасивний відпочинок
	Зняття психічного напруження	Ігри та розваги Спілкування Відволікаючі види діяльності

Вільний час є найбільшим багатством людства. Проте його можна вважати справжнім багатством тільки тоді, коли він використовується в інтересах всебічного розвитку людини, її

здібностей і тим самим сприяє примноженню матеріального та духовного потенціалу всього суспільства.

Сама по собі наявність в особи певного вільного часу ще далеко не означає, що вона буде позитивно впливати на особистість, викличе активний прояв названих вище функцій. Адже закладені в суті вільного часу потенційні можливості для всебічного розвитку особи можуть реалізуватися лише при певних об'єктивних та суб'єктивних умовах. Але в будь-якому випадку, як свідчить даний аналіз, сім'я, сімейне оточення, спілкування, діяльність відіграють у раціональному здійсненні вільного часу першорядне значення.

Чи ж раціонально ми використовуємо свій вільний час? Як впливає змістовий відпочинок на продуктивність праці? На ці запитання дає відповідь цікаве дослідження, проведене американськими вченими з Мічиганського університету. Вони ретельно ознайомилися з проблемою робочого часу і дозвілля у восьми країнах світу. Виявилось, що найменше вільного часу залишається у японців, які традиційно відзначаються працелюбністю і високою працездатністю, - трохи більше 13 годин на тиждень у чоловіків і близько 11-ти - у жінок. Японці, не збільшуючи тривалості робочого часу і раціонально використовуючи мінімальний час на відпочинок, добилися високих показників у продуктивності праці і відповідно - у поліпшенні свого добробуту. Очевидно, змістовний відпочинок - одна з причин цього¹.

Тенденція зростання вільного часу у населення спостерігаються у всіх країнах, в тому числі і в нашій. Проте, найкращий відпочинок кожному з нас уявляється по-різному: читання літератури, додатковий сон, перегляд телепередач, відвідування кафе, ресторану, гостей, театрів, заняття типу "хоббі" тощо. Безумовно все це може принести задоволення.

¹ Гармаш І. У годину дозвілля. - К.: Урожай, 1992. - С.3.

Сравнний відпочинок полягає у відповідному пропорційному поєднанні фізичних та емоційних навантажень, тобто має бути гармонійним. Крім того, дозволя в сім'ї необхідно організовувати з перших днів, щоб не прогаяти найсприятливішого часу. На жаль, більшість батьків, приділяючи головну увагу в перші роки життя малюка догляду за ним, харчуванню, режиму, одягу, не надають особливого значення створенню умов для його розвитку: "Чи не однаково, - міркують вони, - раніше чи пізніше він піде, раніше чи пізніше почне гратися кубиками, тримати олівець і малювати, коли почне читати і рахувати. Навіщо з цим поспішати? Прийде час - навчиться всього"¹.

Отже, перші роки життя дитини, - як вважають новатори педагогічного сімейного впливу на дитину, подружжя Нікітіних, - найцінніші для її майбутнього, і треба якомога повніше використати їх. Але саме в ці роки малюк найбільше залежить від мами й тата, тобто від сім'ї, від того, що вони зроблять для його розвитку, які фактори вважатимуть важливими, а які другорядними.

Аналіз педагогічного досвіду сімей, здійснений нами в процесі дослідження, показує, що в організації сімейного дозволя діють численні фактори, неоднозначний вплив яких у кожній конкретній сім'ї проявляється по-різному.

Невичерпними джерелами виховної сили є обряди і звичаї українського народу, пов'язані з релігійними святами. Таємничість, подих давнини, глибокий символізм їх форми назавжди вривається у пам'яті підостаючої особи, викликає почуття приналежності до родини, народу.

Для прикладу, такі елементи наших різдвяних звичаїв як культ предків, як потреба ділити радість з іншими, бажання їм добра, краса співу колядок, гостинність, святість родини - все це

має з величезною конструктивною силою на формування характеру людини, скріплює родину міцними вузами.

Українські різдвяні традиції особливі своєю символікою і глибокою інтерпретацією. У Свят-Вечір вся родина має бути вдома. Всі святково прибрані, вичищено, прикрашено не тільки дітьми, але й ціле господарство. Після вичікування першої зірки з молитвою засідає сім'я споживати пісні страви. Після вечері залишаються страви для душ предків. По вечері діти розносять страви до хрещених батьків, до рідних, до кумів, до бідних. Спілкування під час сімейних свят характеризується найбільшою щирістю та відвертістю, часто члени сім'ї діляться своїми особистими переживаннями чи радощами. Крім емоційно-відпочинкового і виховного ефекту сімейні святкування мають конкретну практичну користь - часто тут вирішуються справи господарської взаємодопомоги, виробляються спільні погляди щодо подолання різних труднощів та негараздів.

Надзвичайно багатий віковий педагогічний досвід сім'янина щодо зміцнення свого здоров'я.

Споконвіку наш народ вважав, що здоров'я - це основа життя, "найбільше багатство в світі", щастя, "... всьому голова". Цікаві народні застереження щодо збереження здоров'я: "При здоров'ю пам'ятай о безголов'ю", "Люди часто хворіють, бо надіглись не уміють", "Як хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, а звечора лягати". Народ влучно підмітив значення природної потреби у сні для відновлення фізичних і психічних сил організму: "Спитьсся - здоровитьсся", "Сон миліший від усього", "Кому не сон, тому і не здоров'я"¹.

У формуванні дозвольно-оздоровчої культури сім'янина важливе місце займає використання методів ініціювання, підтримки, заохочення та прикладу. Метод ініціювання

¹ Детальніше див.: Кіндратюк Б. Гуманне спілкування в сім'ї - запорука здоров'я особистості // Родинні взаємини і проблеми виховання дітей. - Івано-Франківськ, 1995. - С.32-35.

¹ Нікітін Б. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. - К.: Рад.школа, 1991. - С. 9.

пов'язаний з організацією відповідних умов дозвоільно-оздоровчої діяльності в сім'ї та поза нею, зі створенням "поля культурного впливу", в межах якого стимулюються культурні потреби людини. Метод підтримки включає систему соціальних, психолого-педагогічних заходів, пов'язаних із формуванням та розвитком дозвоільних інтересів. Метод заохочення спрямований на добуття певного результату діяльності у вигляді духовного, інтелектуального чи навіть матеріального продукту. Метод прикладу включає узагальнення кращого досвіду оптимізації дозвоільно-оздоровчої діяльності, популяризації прогресивних систем організації дозвоїлля різних верств населення¹.

Звичайно, в залежності від сформованості в умовах батьківського дому установок щодо проведення дозвоїлля, широкого соціального впливу оточення, у майбутніх наречених формуються певні стереотипи їх дозвоільно-оздоровчої діяльності, які в наступний період можуть співпадати чи неспівпадати. Тому важливо ще в ранній період інтенсивного формування елементів такої культури використовувати варіативність, комплексне застосування різноманітних форм проведення вільного часу. Внаслідок цього відповідно до результатів періодично здійснюваної діагностики стану розвитку потреб, інтересів, інтелектуального рівня розвитку особистості, варто залучати дітей до різних витівничих та ігрових заходів, різних видів творчої діяльності, до участі в різних творчих ініціативних об'єднаннях, гуртах. Завдяки добровільній діяльності, участі в різноманітних культурно-просвітницьких акціях, емоційно насиченій творчій діяльності, особа стає суб'єктом духовного життя, підходить до розуміння власної самотності, відтворює високі цінності сім'янина.

¹ Див.: Антонова Н. Указ. праця, с.387.

Розділ IV

Реалізація сучасних тенденцій перспектив у формуванні сім'янина

Забезпечення сприятливих умов для становлення сім'янина у сім'ї, суспільстві, громаді

Наше дослідження показало, що уявлення хлопчиків і дівчаток про майбутнє сімейне життя, що стихійно формуються (часто як прагнення до повторення відносин батьківської сім'ї або прагнення зробити все по-іншому), можна цілеспрямовано змінювати, видозмінюючи відповідні умови впливу структурної неповноти сім'ї. Саме умови повної сім'ї найбільше відповідають задоволенню різноманітних потреб всіх її членів, забезпечують багатоаспектність спілкування, виконання адекватних сімейних ролей. І не випадково людство протягом всього історичного розвитку прийшло до найбільш ефективної системи побудови міжособових стосунків статей - моногамної сім'ї. Всі інші типи сім'ї, при інших однакових умовах, у певній мірі не можуть забезпечити повноцінність розвитку особи.

Поліпшення внутрісімейних взаємин і на цій основі їх безпосереднє наслідування наступними поколіннями може відбуватися за рахунок удосконалення правових норм, положень у суспільстві, завдяки чому якіснішим стане сутнісне виявлення цих відносин. Так, удосконалення юридичних норм в аліментних подружніх стосунках полегшує в багатьох випадках становище не тільки того з батьків, котрий залишається з дитиною (як

прийшло, матері), але, насамперед, зміцнює відносини дитини та вразмо проживаючого батька (матері).

Аналогічне значення в цьому плані має і удосконалення законодавчих норм у системі усиновлення, удочеріння тощо. В умовах становлення нової демократичної держави суспільний інститут удосконалення правової регламентації шлюбно-сімейних відносин набуває вагомий сили, що недостатньо повно використовується суспільною владою сьогодні у здійсненні державної національної сімейної політики.

У формуванні майбутнього сім'янина найбільше можливостей має на нашу думку використання потенцій збагачення матеріального фону сімейних відносин. Важливими аспектами у цьому плані є:

створення таких суспільних умов буття людини, завдяки яким найбільш повно будуть задовільнятися і правильно формуватися основні життєво необхідні потреби особи - і соціально-економічні, і біологічні;

успадкування, збереження, передача, збагачення почуття любові як найголовнішої цінності людського роду, як символу, що визначає майбутнє суспільних відносин (унаслідуваного у безперервній зміні поколінь, насамперед, через материнську любов, материнське духовне виховання);

зміцнення почуття взаємовідповідальності за долю і благополуччя кожного члена родини, формування почуття обов'язку чоловіка (дружини), батька (матері), сина (дочки) тощо, виконання взаємних моральних зобов'язань.

Основним напрямом подолання несприятливих наслідків впливу структурної неоднорідності сімей на майбутнє сімейне життя юнаків та дівчат вважаємо формування усвідомленого розуміння батьками, вчителями, всіма причетними до справи виховання цієї категорії громадян результатів тривалого чи

тимчасового перебування дитини в обставинах різних структурою сімей, особливостей статево-рольового формування особи у цих специфічних умовах, характеру становлення морально-психологічного складу людини, ефективних шляхів і способів розв'язання соціально-правових, психологічних, педагогічних і інших проблем, властивих кожній конкретній сім'ї.

У цьому плані вчителі, вихователі як представники системи державного виховання досягають позитивних результатів в індивідуальній просвітницькій діяльності, в процесі якої особливу увагу звертають на:

1. Створення матір'ю (батьком) педагогічно доцільних взаємовідносин в сім'ї з метою передачі батьківських знань життєвого досвіду, необхідних умінь та навиків у підготовці хлопчиків і дівчаток до майбутнього сімейного життя:

– створення довірливих відносин у сім'ї, формування почуття взаємодопомоги, залучення дітей до справ і турбот сім'ї;

– зростання значимості особистого прикладу батьків, формування у дітей позитивного ідеалу дорослого;

– створення атмосфери радості завтрашнього дня, особистісно значимих перспектив життєдіяльності хлопчиків і дівчаток;

– розумне співвідношення батьківської любові і строгості, усунення симбіотичної прив'язаності і відчуженості;

– формування емоційної емпатії юнаків і дівчат в умовах адекватних відносин батьків і дітей;

– недопустимість конфліктних відносин розлученого подружжя, небезпека їх переносу на дітей, створення у них уявлення про окремо проживаючого батька як про людину зі своїми перевагами і недоліками тощо.

2. Здійснення компенсаторної діяльності дорослих у заміщенні недостатнього для дітей батьківського (материнського) впливу:

а) з боку родичів сім'ї:

– спілкування з дитиною окремо проживаючого батька з метою збереження емоційної рівноваги, збагачення досвіду взаємовідносин, дальшого її всебічного розвитку;

– збереження позитивних відносин дітей до бабусі (дідуся) з боку спільно та окремо проживаючих батьків;

– доцільність організації життєдіяльності дітей у складі розширеної неповної сім'ї або складної багатопокілінної сім'ї, що включає і сім'ю неповну;

– встановлення чи відновлення соціального інституту хрещених (почесних) батьків з числа свідків при реєстрації народження дитини з метою їх дальшого спілкування та участі у вихованні;

б) з боку громадськості:

– використання виховних можливостей друзів сім'ї, батьківських рад, осередків різних товариств (товариства розлучених батьків, Союзу українок тощо);

– постійна увага і спілкування з вихідцями із неповних сімей вчителів-мужчин, керівників різних об'єднань за інтересами, тренерів, спортінструкторів та ін.

3. Здійснення заходів з метою попередження появи структурної неповноти сімей:

– педагогічна просвітня пропаганда серед населення про наслідки порушення сімейних відносин;

– виховання у підростаючого покоління батьківських почуттів та обов'язків;

– організація консультативної допомоги подружжю у ситуаціях порушених сімейних відносин;

– координація діяльності різних органів (загсу, суду тощо) у залученні батьків, які розлучаються, до прослуховування циклу занять про негативні наслідки розлучення, про умови дальших взаємовідносин з дитиною спільно та окремо проживаючих батьків.

Особливою умовою забезпечення ефективної взаємодії педагогів та батьків у реалізації вище зазначених заходів виступає оволодіння вчителями методикою контактної взаємодії (автор Л.Філонов). Адже турбота про долю людини, увага до неї, до потрібних змін сімейних чи суспільних обставин не повинна перетворюватись у нетактовне втручання вчителів у світ її почуттів, у внутрішні справи окремої сім'ї. Тому педагогічна практика вчителів, класних керівників, які успішно оволоділи методикою контактної взаємодії допомагає їм швидко, результативно здійснювати диференційований та індивідуальний підхід у роботі з вихідцями із різноманітних за структурою сімей та їх батьками, знаходити спільні інтереси, виявляти позитивні і негативні фактори (якості, риси характеру членів сім'ї, сімейні обставини).

На нашу думку, ці заходи у системі родинно-громадсько-шкільного виховання суттєво поліпшать підготовку юнаків і дівчат до майбутнього сімейного життя.

Системне використання можливостей навчальних і позанавчальних видів діяльності у формуванні сім'янина

Аналіз передового педагогічного досвіду використання етнопедагогічних ідей минулого у практиці сучасної школи свідчить, що ефективність

підготовки шкільної молоді до сімейного життя підвищується при отриманні окремих умов: якщо вчителями успішно засвоєні можливості змісту навчальних предметів у формуванні сім'янина; проводиться відповідний підбір дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу; використовуються активні методи й організаційні форми навчання (орієнтаційно-рольові ігри, дискусії, обговорення педагогічних задач-ситуацій, тестування тощо); забезпечується активна участь школярів у засвоєнні відповідних знань, здійснюється їх самоудосконалення у процесі позаурочної та позашкільної діяльності, в т.ч. в умовах життєдіяльності сім'ї; відбувається поглиблення міжпредметних зв'язків у викладанні курсів "Українознавство", "Етика і психологія сімейного життя" та інших гуманітарних дисциплін; реалізовується зміст таких форм і методів морально-психологічної, педагогічної, соціальної підготовки учнів до сімейного життя, які забезпечать підвищення рівня сформованості у юнаків та дівчат відповідних рис; забезпечується тісний взаємозв'язок всіх названих компонентів системи.

Виховний аспект курсу українознавчих дисциплін у аспекті нашого дослідження полягає у формуванні позитивного ставлення до представників іншої статі, правильних взаємовідносин закоханих (нареченої, нареченого), відповідального ставлення до створення сім'ї, народження дітей. Завдяки засобам наро-

дознавства учні глибше пізнають себе, свій рід, український народ, його історію, культуру. Відродження їх у масовій виховній практиці родинного життя значно підвищить ефективність підготовки підростаючого покоління до виконання подружніх, материнських, батьківських обов'язків, стабілізує сімейні відносини в цілому. Використання різноманітності форм і методів навчальної діяльності школярів з цих та інших предметів забезпечує міцність засвоєння відповідного матеріалу, сприяє безпосередньому формуванню якостей сім'янина.

Як показав і перший досвід запровадження етичних бесід в умовах школи В.Сухомлинського, і більш як двадцятирічне проведення 34-годинного курсу "Етика і психологія сімейного життя" в сучасній загальноосвітній школі, етичні повчання в такому циклі доходять до свідомості й почуттів юнаків і дівчат, стають їх переконаннями "лише за тієї умови, якщо в школі навчає жити все: і урок з гуманітарного предмета, на якому майбутні батьки і матері утверджуються в моральному ідеалі; і будь-яка розумова праця, що виховує в майбутнього громадянина наполегливість, силу волі, уміння переборювати труднощі; і активна участь у громадському житті, і колективна цілеспрямованість вихованців до гарних, благородних вчинків, що одухотворяють відносини між членами колективу"¹.

Величезний виховний потенціал у цьому плані закладено у знаннях, які вивчаються у школі, особливо з гуманітарних предметів. Як підкреслював В.О.Сухомлинський, "ідеї, якими пройняті предмети, що вивчаються в школі, - це зерна, що дають могутню поросль переконань..."². Але як показала його педагогічна практика, "ці ідеї і ці переконання дуже мало, мізерно мало відбиваються в моральному світі кожної людини, а мова ж іде саме про ту сферу людського буття, де кожен - будівник свого

щастя, де втручання суспільства, колективу має свої суворі межі. Мало замислюємось і ми - і педагоги, і батьки, ось над чим: найважливіша мудрість життя, яку повинен збагнути кожен наш громадянин ..., - це людські взаємовідносини"¹.

Велику можливість для здійснення такої підготовки мають програми різних предметів. На жаль, матеріал уроку не завжди використовується для цілеспрямованої підготовки школярів до сімейного життя. Так, за даними соціологів, більше 80% уроків гуманітарного циклу носять чисто академічний характер. Разом з тим доведено, що моральне виховання становить один із дійових засобів, що сприяє поліпшенню якості навчання. Наприклад, вчитель, який не обминає складних питань життя, в тому числі і питань кохання, шлюбу, сім'ї, набуває великої поваги у старшокласників, і, природно, інтерес до предмету, який він викладає, набагато вищий.

Успіх цієї роботи залежить не від "прив'язки" до кожного уроку "виховних моментів", не від кількості заходів, а головним чином від глибини і продуманості цього аспекту виховання, від моральної установки, переконаності самих вчителів, вихователів, їх майстерності і такту. Вміти знайти необхідний момент на уроці для розмови, створити довірливі стосунки з учнями, забезпечити серйозну увагу до цих питань - ці та інші завдання стоять перед вчителями-предметниками. Виховання якостей сім'янина у школярів здійснюються в тій чи іншій мірі специфічними засобами кожного навчального предмету. Наведемо конкретні можливості гуманітарних предметів у здійсненні цілеспрямованого впливу вчителів на вироблення у дітей і підлітків моральних понять і уявлень, почуттів і переконань, необхідних в подальшому для створення хорошої, міцної сім'ї.

Шкільний курс літератури має великі можливості для родинознавчого виховання, так як змістом навчальних програм

¹ Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К.: Радянська школа, 1978. - С. 187.

² Там таки, с. 184.

¹ Там таки.

має достатню кількість художньо-поетичних творів, надзвичайно багатих освітньо-пізнавальними, морально-естетичними ідеалами. Вмілий добір і доречно введення їх у зміст навчально-виховної роботи - один з ефективних напрямів формування сім'янина.

Для прикладу, початкове вивчення курсу літератури в середній ланці базується на зразках українського фольклору: казках, прислів'ях, приказках, народних піснях, думках тощо. Цей жанр сприймається дітьми охоче ще з дошкільного та молодшого шкільного віку. У 5-му класі діти знайомляться текстуально з такими народними казками, як "Названий батько", "Мудра дівчина", "Казка про правду і кривду". Вивчення народних переказів та легенд про Запорізьку Січ, прислів'їв, приказок, загадок з народних джерел сприяє родинному вихованню. У дітей формується любов і повага до батьків, пробуджується гордість за минуле України, її історію, любов до рідного слова. Доповнюють фольклор авторські казки І.Франка та А.Линяка, зміст яких глибоко проникнутий гуманістичними ідеями. Сила добра перемагає над силами зла, що є необхідною умовою виховання у дітей підтримки рідних, друзів у житті, любові до ближнього.

Подоланню негативних рис людини сприяє зміст народних байок та анекдотів, літературних байок Л.Глібова ("Лисиця-жалібниця", "Щука"). У них звучить осуд байдужості до батька й матері, засуджується лінь, безгосподарність, тупість та ін. Зразки цих творів близькі й зрозумілі школярам, бо в колі сім'ї вони невіддільні від атрибутів родинного виховання.

Отже, розглядаючи коротко можливості курсу літератури у формуванні сім'янина, зазначаємо, що в 5-7 класах програма охоплює виховний процес, спрямований на створення платформи для усвідомлення ролі матері, батька, родини; у 8-9 класах утверджується пропедевтика ролі людських стосунків для збереження нації, держави, будить патріотичні почуття готовності захищати свій рід, Україну; в 10-11 класах готується ґрунт для сприйняття цих завдань у конкретних аспектах життя.

Уроки історії дають багатющий матеріал для показу становища жінки, її ролі в суспільстві, ознайомлення з їх поглядами на кохання, шлюб, сім'ю. У процесі засвоєння знань з історії України учні дізнаються про зміни, яких зазнавала українська сім'я у своєму історичному розвитку, про відносини подружжя, батьків та дітей, про можливості переймання позитивного досвіду взаємовідносин з життя минулого української родини.

При вивченні матеріалів про науку, освіту, культуру, як свідчить позитивний досвід вчителів історії, закладені великі можливості для розкриття таких питань, як втілення ідеалу жіночої і чоловічої краси в мистецтві в їх історичному розвитку.

Ідеалом жінки нашого часу є жінка, в образі якої найбільш гармонійно поєднується запас духовних і фізичних сил. Нескінченна галерея образів наших сучасниць, жіночних, щирої, прекрасних, славних своїми справами, своєю працею.

Аналізуючи становище української жінки-матері, уже на ринні звичайних спостережень можна зазначити, що українська жінка активніша, ніж інші, в громадському житті, часом вражає своєю мужністю порівняно з чоловіками (Леся Українка, О.Теліга, О.Лятуринська). Український фольклор дуже часто зображує ситуації, в яких жінка домінує над чоловіком, а то й любить його за "ледачість". Саме до жінки-матері обернена єдинокіт любов і навіть пієтизм її дітей впродовж усього їхнього життя. Навіть Україна найчастіше виступає під цим символом: "Україна-мати", "Ненька-Україна", що виражає характер патріотизму як відданість дітей матері. У релігійному житті поширенішим є культ Богоматері, ніж Христа-Богочоловіка. Ці факти вчителі роз'яснюють учням через "матріархальний" характер української родини, де практично вся ефективна влада належить матері, яка до того ж повністю бере на себе виховання дітей. При цьому використовують положення відомого українського етнопсихолога Б.Цимбалістого, який підкреслює, що дитина ідентифікується головним чином з матір'ю, наслідуючи

тилові для жіночої свідомості норми поведінки, характер моральних настанов до життя¹. Учні усвідомлюють цей дуже важливий висновок, що відповідає загальноновизнаній “кордоцентричності” (зосередженості довкола серця) української вдачі, її емоційного почуттєвому характерові, втечі українця до “малого гурту” об’єднаного теплотою взаємин.

Аналіз виховного змісту, закладеного щодо формування якостей сім’янина у процесі викладання курсів україно- (народо-) знавства, етики і психології сімейного життя показує, що майже скрізь стержневою основою проходить у них формування позитивного ставлення до представників іншої статі, правильних взаємовідносин закоханих (нареченого, нареченої), відповідального ставлення до створення сім’ї, народження дітей. Відтворення позитивних елементів народних звичаїв, традицій у масовій виховній практиці родинного життя значно підвищить ефективність підготовки підростаючого покоління до виконання подружніх, материнських, батьківських обов’язків, стабілізує сімейні відносини в цілому.

Під час уроків україно- (народо-) знавства, етики і психології сімейного життя розглядаються питання про особистість, її всебічний розвиток, взаємини в сім’ї. Знайомлячи школярів з такими поняттями, як потреба, інтерес, переконання, здібності, характер, вчитель поступово веде їх до поглибленого самопізнання. Безумовно, в учнів виникають питання: що я знаю про себе, свої недоліки, що не задовільняє мене у моєму характері і т.п. Такі роздуми - це крок до самовиховання. Кращі вчителі стараються так побудувати заняття, щоб учні могли краще “розібратися в собі”, зрозуміти оточуючих, виникнути в їх світ, розвивати почуття емпатії, інтереси, смаки, правильно реагувати на можливі протиріччя, конфлікти, ввічливо спілкуватися з людьми.

В процесі обговорення учнями взаємин юнаків і дівчат старшокласники переконуються, що кохання - це складне почуття, вчать розрізняти його від стану закоханості. На заняттях підкреслюється несумісність справжнього кохання з розпустою, з неухважним ставленням до протилежної статі.

Розкриваючи поняття “готовності до шлюбу”, учні усвідомлюють ускладнення системи відносин подружжя, батьків і дітей на сучасному етапі, потребу своєчасної підготовки до виконання обов’язків чоловіка і жінки, батька і матері. У цьому плані вчителі доцільно надають велику увагу характеристиці особливостей минулої і сучасної сім’ї, періоду адаптації, виникнення почуття “ми”, створенню умов гармонії в подружніх стосунках, найбільш типовим причинам конфліктних відносин, особливо в перші роки шлюбу.

Творчі пошуки вчителів-експериментаторів значно поповнили список використання різноманітних форм і методів проведення уроків і позаурочних занять з народознавства, способів активізації дітей. Крім бесід, лекцій, диспутів, обговорення книжних, журнальних статей, фільмів, сюжетно-рольових ігор виправдовують себе такі прийоми, як коментоване читання, ігри, інсценівки, запрошення на уроки подружніх пар; учні пишуть листи своїм майбутнім синам, дочкам, придумують кінець незавершеного речення, оповідання, готують відповіді на запитання своїх однолітків, що порушуються в пресі, порівнюють і роблять висновки про збіг чи розбіжності у поглядах юнаків і дівчат, учнів і батьків, учнів і молодих людей, що закінчили школу недавно і встигли створити сім’ю. Успіху занять, як свідчать педагоги, сприяють випереджаючі (іноді на 2-3 уроки) завдання. Наприклад, дібрати прислів’я і приказки, уривки з творів, пісні про дружбу, кохання, підготувати реферати на задані теми, провести анкетування тощо. Такі уроки, коли на них широко використовуються матеріали, дібрані самими дітьми, особливо вдаються.

¹ Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. - К., 1992. - С.81, 85-87.

В останні роки в деяких регіонах, областях, районах України замість курсу “Етика і психологія сімейного життя” введено курс “Етика і основи загальнолюдської моралі”. Оскільки в новому плані Міністерства освіти України такий курс відсутній (і тільки в окремих регіонах він входить в число предметів шкільного (регіонального) компоненту), то ми лише коротко визначимо можливості цього етичного предмету у формуванні сім’янина.

На уроках з етики вчителі початкових класів виробляють поняття значимості сім’ї в житті людини, турботу до батька і матері, дідуся і бабусі, сестер і братів: формують у молодших школярів повагу до праці батьків та інших членів сім’ї, добросовісно виконувати свої обов’язки, дорожити честю сім’ї, колективом, своїми громадськими обов’язками. Важливе значення у розв’язанні цих завдань мають бесіди: “Твоя сім’я”, “Сонечко всміхнулось і прокинувся я”, “Найближчі нам люди”, “Мати, матінка, матуся”, “Мій татко”, “Братик і сестричка - найближчі друзі”, “Рідна бабуся”, “Наш дідусь”, “Ти і Ви”, “Про слухняність, чесність, доброту”, “Культура поведінки в сім’ї” - I клас; “Рід, родина, рідня”, “Мамині руки”, “Сімейний календар”, “У нашій хатині, як в раю”, “Батьківські поради”, “До всіх у родині я уважний і ласкавий”, “Похвала добрим дітям”, “Вогонь рідного дому” та ін. - II клас; “Про родовід”, “Сімейні реліквії”, “Традиції в моїй сім’ї”, “Чому треба шанувати старших”, “Де найкраще місце на землі?”, “Колисаночки”, “Материнська мова”, “У різдвяну ніч”, “Над українською землею мандрує Миколай” - III клас; “Про родовідне дерево”, “Яким тебе хочуть бачити батьки?”, “Шануй батька свого, матір свою, то буде тобі добре на землі”, “Батьківський хліб”, “Материнська пісня”, “Тепло отчого дому”, “Допоможемо разом із святим Миколаєм бідним сиріткам”, “Голока милосердя”, “Вертеп”, “Веснянки, гаївки”, “Світличка в дні Пасхи” - IV клас.

Закладені у молодших школярів основи моральних якостей та ідеалів, школа активно розвиває у підлітків: V-VI класи - “Вклонімося мамі до землі”, “Ти - господар у своєму домі”, “Ми любимо працю”, “Гостинність. Народні звичаї”, “Як бути крисивим”, “Подарунок власними руками”, “Скромність і шчирливість прикрашають людину”; 7-8 класи - “Лише у праці росте людина”, “Мій родовід і я”, “Ціна ввічливості”, “З турботою про оточуючих”, “Доброта і доброзичливість”, “Уміння милити багато друзів”, “За законами честі”, “Твоє здоров’я у твоїх руках. Поради народного лікаря”, “Лицарі серед нас”, “Про лівочу красу”, “Ой не ріж косу”, “Про дружбу і товаришування”; 9-10 класи - “Народна фамілія як знання і досвід народу. Будівництво міцної сім’ї”, “Моральні основи виховання юнаків і дівчат”, “Характер і темперамент. Народна психологія”, “Конфліктна ситуація. Народження істини”, “Лицарі: минуле і сучасність”, “Жіночність і дівоча гордість як моральні цінності”, “Чоловіча і жіноча гідність як моральні цінності”, “Психологічні особливості вияву почуття кохання у дівчат і юнаків”, “Культура поведінки закоханих”, “Моральний ідеал і його місце в житті людей”, “Готовність до шлюбу”, “Еволюція сімейних відносин”, “Особливості молодої сім’ї”; 11 клас - “Сім’я як носій цінностей. Почуття громадянської гордості і національної гідності”, “Сімейні традиції і родинні свята”, “Специфіка внутрісімейного спілкування. Сімейна рада”, “Культура та естетика праці”, “Сімейний бюджет, формування розумних потреб”, “Естетика побуту. Все своїми руками”, “Естетика сімейних свят”, “Лист до батька. Розлучення як соціально-моральне явище”, “Здоровий спосіб життя - норма і потреба сучасної сім’ї”, “Народна дидактика”, “Батьківська педагогіка - народна мудрість соціалізації дитини в сім’ї”,

“Народне дитинознавство як знання про умови і рушійні сили онтогенезу людських якостей у дитинстві” та ін.¹

Дослідження показало, що формування сім'янина і допомогою засобів народознавчого матеріалу проходить ефективно якщо: вчителями успішно засвоєні можливості змісту навчального предмету, проводиться відповідний підбір дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу використовуються активні методи і організаційні форми навчання, забезпечується активна участь школярів у засвоєнні відповідних знань, здійснюється їх самоудосконалення в різних видах діяльності, в т.ч. в умовах життєдіяльності сім'ї.

Розділ V

Підготовка батьків до реалізації функції збереження і передачі традиційного досвіду сімейних взаємовідносин

¹ Новикова Н.І. Виховувати національну самосвідомість // Радянська школа.- 1991.- №4.- С.15-17;
Шемшурина А.И. Этическая грамматика. Методический материал для воспитателей и классных руководителей 6-х классов.- Харьков, 1986.- 86 с.

В умовах національного виховання учнів важливим суспільним завданням постає організація родинного виховання та підвищення рівня педагогічної культури батьків¹.

Сьогодні спостерігається реальне падіння рівня педагогічної культури батьків, що забезпечує в певній мірі невисоку результативність взаємодії всіх суспільних інституцій у системі родинно-громадсько-шкільного виховання підростаючого покоління.

Безперечно що найкращі умови для становлення педагогічної культури сім'янина створені у сім'ї, в якій проживає декілька поколінь, де панує багатство різноманітних видів відносин і де є можливість передачі і засвоєння наступним поколінням всієї різноманітності сімейних ролей в процесі безпосередньої життєдіяльності родини. Ці можливості сучасна українська сім'я, як і сім'ї інших європейських країн, поступово втрачає.

З ускладненням обставин для здійснення виховної місії батьків постає необхідність вироблення нових підходів для реалізації функції збереження і передачі традиційного досвіду родинних взаємовідносин наступним поколінням. Дослідження вчених свідчать, що особистісні якості сім'янина формуються під впливом образу, що склався в дорослих у сім'ї і насамперед батьків. Їхнє ставлення до дитини регулює усвідомлену й неусвідомлену батьківську діяльність - способи батьківської поведінки, характер емоційного ставлення до дітей, особливості сприймання та розуміння їх дорослими. Значущість батьків для дітей зберігається на всіх етапах індивідуального розвитку².

Відомий психолог О.Кульчицький посилається на думку З.Фрейда про те, що "світ людини визначається невеликою кількістю осіб, що в її очах набули грандіозного значення і що до

неї належать передусім особи родинного кола, а понад усе - батько". Ще до Фрейда, великий французький соціолог Г.Тард твердив, що першим "...моделем (зразком) імітації, наслідування" є для сина батько. Батько є і буде першим володарем, першим вгерцем, першим зразком для сина. Тут починається ціле "успіальство".

Цей перший процес суспільного наслідування, продовжує влі О.Кульчицький, має вирішальне значення для наступних. За Фрейдом, відношення сина до батька ведуть до так званої у психоаналізі "ідентифікації", "ототожнення", процесу "партципації", участі у переживанні і почуттях другої особи, перенесення себе на основі розуміння другої особи в її ество. О.Кульчицький називає це явище "регресією", тобто несвідомим поверненням дорослої людини назад до літ дитинства й віднайдення та відтворення в її ставленні до "провідника"¹ типових настанов дитини до батька (ставлень підпорядкованості, послуху, подиву, пошани). Внаслідок ідентифікації (ототожнення) члена маси з її провідником утворюється взаємна відносна ідентифікація членів маси поміж собою...²

Тому система вироблених і прийнятих українським народом принципів, форм, методів і прийомів виховання дітей і молоді передається від одного покоління до іншого і засвоюється ним через певні духовно-моральні цінності та настанови, національні звичаї і традиції, знання, вміння та навички, набуті в процесі життєдіяльності родини. Звідси необхідним постає обґрунтування передачі відповідних усталених виховних норм, зразків, звичаїв через формування високої педагогічної культури батьків, які зумовлюють певну спрямованість поведінки, певну

¹ Державна національна програма "Освіта". Україна ХХІ століття. - К., 1994. - С. 17.

² Насонова О. Батьківські установки в сім'ї і ставлення підлітків до себе // Педагогіка і психологія.- 1995.- № 1.- С. 102.

¹ За О.Кульчицьким, провідник - це особа, котра має вирішальний вплив на ментальність і поведінку групи (внаслідок авторитету, особистого престижу чи карізматичної обдарованості людини, наділеної надприродними чи надлюдськими силами або властивостями, завдяки яким її розцінюють, як "Благословенну Богом" чи "зразкову") (Кульчицький О. Український персоналізм.- Мюнхен-Париж, 1985.- С.61.).

² Вказ. праця.- С.59.

духовно-моральну мотивацію дій своїх вихованців. Яким чином можна зберегти і примножувати відповідний рівень педагогічної культури сучасних батьків, враховуючи зазначені в першому розділі складні соціально-економічні умови?

Аналіз організації педагогічного всеобучу батьків у 70-х на поч.80-х років, врахування його помилок і хиб, розробка нових програм педагогічної освіти батьків¹ спонукає використання у роботі таких основних принципів.

Принцип професійної компетентності означає необхідність підготовки всіх причетних до справи педагогічної освіти батьків для розв'язання проблем сімейної педагогіки. Сучасним батькам не потрібний курс загальної педагогіки і психології, навіть у поліпшеному варіанті.

У цьому плані необхідно враховувати специфіку сімейної педагогіки, яка має свій категоріальний апарат - тип сім'ї, сімейні взаємини, традиції сім'ї, ситуація сімейного виховання, мікроклімат сім'ї, методи й засоби батьківського впливу на дитину тощо.

Принцип діагностичного підходу означає необхідність поєднання педагогічної освіти батьків з вивченням сім'ї, виявленням і самовиявленням її реальних виховних можливостей та рівня педагогічної культури кожного з дорослих членів сім'ї. Реалізація цього принципу - надзвичайно складне завдання в умовах конкретних регіонів (відсутність соціально-психологічних служб, недостатня підготовленість вчительських кадрів з цих питань тощо).

Принцип диференційованого підходу вказує на необхідність врахування типології сімей, створення такої системи підвищення рівня педагогічної культури, включаючись у яку батьки могли б

вільно, відповідно до своїх потреб, інтересів та діагностованого рівня сформованості педагогічної культури сім'янина, вибрати зміст і відповідну форму для її удосконалення.

Принцип спрямованості педагогічної освіти батьків на особистість дитини, її індивідуальний творчий розвиток допоможе спрограмувати ціннісні орієнтації батьків з питань виховання у доцільному напрямі.

Принцип індивідуального підходу передбачає не тільки врахування особливостей кожної сім'ї, конкретно її членів у наданні їм педагогічної допомоги, але й підвищення педагогічної культури та інтересу до виховання своїх дітей до такого рівня, який характеризується складанням індивідуальних сімейних виховних програм. Ми віримо, що вже в недалекому майбутньому кожна українська сім'я зможе з допомогою психолога, відповідних представників соціально-психологічної служби розробляти власну програму сімейного виховання, яка відповідає би соціальним очікуванням суспільства, інтересам дитини і специфічним умовам родинних відносин.

На нашу думку, провідним напрямом в організації педагогічної освіти батьків сьогодні повинна стати індивідуалізація просвітницької діяльності досвідчених фахівців з різних галузей знань, об'єднаних у комплексну службу соціально-психолого-педагогічної допомоги родині. Ми вважаємо, що у цій справі не може бути "компанійщини" на зразок утворення батьківських університетів чи відповідних педагогічних факультетів та й, навіть, покласного педагогічного всеобучу і виступаємо опонентами окремих науковців у доцільності запровадження таких форм педагогічного всеобучу в сучасних умовах.

Значна віддаленість місць проживання батьків від шкіл, зайнятість батьків в сфері суспільного і домашнього виробництва, відсутність постійного складу батьківської

¹ Див.: Стальмахович М. Гуцульська родина: батьки і діти - Гуцульська школа. - 1995. - №1. - С.55-60.

аудиторії, узагальненість педагогічного матеріалу і, відповідно, й слабка його інформативність, відірваність від конкретних проблем в кожній окремій родині, різний рівень сформованості педагогічної культури слухачів та багато інших труднощів і помилок ставить під сумнів досягнення результативності у масових формах таких занять. За нашим переконанням, необхідно в принципі відмовитися від проведення колективних, масових занять з батьками і постулово забувати, що у педагогічній освіті батьків існують щомісячні батьківські збори (загальношкільні чи навіть класні), районні чи міські конференції, лекції тощо. Бо як не урізноманітнювали б ми форми і зміст їх проведення, - вони надзвичайно мало дають конкретному батькові, матері необхідної для них інформації. Під час таких заходів даремно губиться дорогоцінний час як самих батьків, так і вчителів, спеціалістів - організаторів подібних занять, знецінюється і дискредитується взагалі сама ідея педагогічної освіти дорослих.

Звичайно, всім батькам необхідно засвоювати ази, загальні положення сімейної педагогіки, але це не означає, що ми знову повинні повертатися до народних університетів чи лекторіїв педагогічних знань. Ці положення можуть широко передаватися через засоби масової комунікації: пресу (в тому числі й педагогічну), радіо, телебачення, педагогічну літературу, театральну постанову, кінострічку тощо. Настала нагальна потреба підготувати високоякісний науковий професійний практичний матеріал для вказаних засобів комунікації. Такий матеріал може знаходитися і в місцях індивідуальної просвітницької діяльності суспільних установ - народних будинках просвіти, спеціально створених приміщеннях соціально-психологічної служби, у педагогічних світлицях (своєрідних кабінетах педагогічної освіти і самоосвіти батьків) шкіл, дошкільних закладів тощо - у вигляді відеосюжетів,

мгнітофонних записів, педагогічних текстів бесід, консультацій, відповідей на питання і т.п.

Щодо змісту загальних положень, які розкривають основи родинного виховання, ми виділяємо шість таких тем:

1. Роль родини у вихованні дітей та молоді.
2. Виховна місія батька і матері.
3. Гармонія родинно-громадсько-шкільного виховання.
4. Особливості застосування засобів і методів сімейного впливу на дитину.
5. Специфіка родинного виховання в різних за структурою сім'ях.
6. Виявлення рівня педагогічної культури батьків як умова їх психолого-педагогічного самоудосконалення.

Засвоєння змісту цих проблем може відбуватися на різних рівнях. Перший - методичний - передбачає озброєння всіх причетних до організації педагогічної освіти батьків фахівців (науковців, вчителів, психологів) відповідними знаннями й уміннями контактної взаємодії з батьками, іншими членами сімей. Другий - практичний - означає власне організацію системи підвищення рівня педагогічної культури конкретних батьків як вихователів окремої дитини.

Накреслимо декілька положень розв'язання проблеми педагогічної освіти батьків на другому, практичному, рівні.

Насамперед, у центрі уваги необхідно покласти результативність, а не сам процес взаємодії школи та інших соціальних інституцій з сім'єю у педагогізації її дорослих членів. У зв'язку з цим потрібна відверта розмова з батьками про доцільність систематичного, здійснюваного з ініціативи батьків, підвищення рівня їх педагогічної культури. Розмова повинна базуватись на результатах професійного діагностичного обстеження, з відповідною аргументацією, ілюструванням

наслідків допущених помилок, промахів у сімейному вихованні прогнозуванням варіантів майбутніх життєвих колізій тощо.

Вкрай необхідне також ознайомлення батьків з наступним змістом їх педагогічної освіти і самоосвіти, з принципами побудови чи перебудови їх відносин з відповідними спеціалістами, з індивідуалізацією форм і методів співробітництва.

Наприклад, тематика для диференційованих групних занять та індивідуальної просвітницької діяльності з основ родинного виховання дітей дошкільного віку, молодших школярів може включати такі теми:

а) для батьків дітей дошкільного віку:

1. Вимоги щодо народження і розвитку повноцінної і здорової дитини.
2. Українські народні традиції родильної обрядовості і сучасність.
3. Українське традиційне родинне пестувальне мистецтво.
4. Колискові пісні й забавлянки - невідмінна умова інтелектуально-психічного та емоційно-етичного розвитку дитини.
5. Роль казки у вихованні дошкільника і творчий розвиток дитини.
6. Розвиток фізичних якостей особи. Розвиваючі дитячі ігри.
7. Забезпечення психічного здоров'я та розвиток інтелектуальної культури дошкільника.
8. Духовно-моральний розвиток дитини.
9. Формування елементів трудової культури.
10. Естетичний розвиток дитини. Діти і природа.
11. Формування елементів культури сім'янина.

12. Підготовка дитини до школи. Визначення шкільної зрілості дитини.

б) для батьків молодших школярів:

1. Анатомо-фізіологічні та індивідуально-психологічні особливості розвитку молодших школярів.
2. Рухливі ігри та фізичний розвиток молодших школярів.
3. Роль книги у розвитку дитини. Батьки і техніка дитячого читання.
4. Формування інтелектуальної культури. Розвиток ранньої обдарованості дитини. Комп'ютерні ігри.
5. Особливості комунікативного розвитку молодших школярів. Діти і спілкування, формування колективістських умінь і навичок, індивідуалізація дитини.
6. Формування елементів духовної культури дитини. Діти і Бог, діти і релігія.
7. Особливості морального розвитку молодших школярів. Формування елементів культури поведінки.
8. Формування трудових умінь і навичок.
9. Естетичний розвиток дитини. Включення молодших школярів у різні види дитячої творчості.
10. Прищеплення у молодших школярів любові до природи (флори і фауни).
11. Організація і проведення сімейного дозвілля. Діти і телебачення.
12. Формування умінь і навичок культури сім'янина.

Досвід проведення таких занять свідчить, що варте планувати доцільних організаційних форм участі батьків у системі підвищення рівня їх педагогічної культури, здійснене з

допомогою анкетного опитування. Для цього необхідним є також групове та індивідуальне діагностичне обстеження загальних і конкретних педагогічних знань, умінь, здібностей батьків (регулярне та систематичне, згідно графіку, відповідно до бажань та можливостей батьків).

На нашу думку, потрібна докорінна перебудова групових та індивідуальних занять з батьками із застосуванням таких блоків проблемного викладу матеріалу: діагностичний блок питань для самоперевірки рівня знань, сформованих педагогічних якостей, умінь, навичок тощо; проблемний блок (постановка проблемних завдань, конструювання та розв'язування проблемних ситуацій і т.п.; закріплюючий блок перевірки (самоперевірки) необхідних знань у розв'язанні педагогічних задач-ситуацій; розширюючий блок, інформації з питань результативного розв'язання проблеми (наприклад, засвоєння тактичних принципів ініціатора контактної взаємодії).

Необхідно урізноманітнювати організаційні форми залучення батьків до педагогічної самоосвіти. Як показує передовий досвід, ефективними з них є: диференційовані тематичні заняття, індивідуальні педагогічні консультації, бесіди, доручення, дво-, трьохденні стаціонарні семінари для груп батьків, візитні запрошення батьками спеціалістів у сім'ю для розв'язання конкретної проблеми, запрошення батьків для індивідуальних та групових занять у педагогічні світлиці, тематичні виставки психолого-педагогічної літератури з проблем родинного виховання тощо. Батьки можуть брати участь у таких конкретних формах діяльності як обмін досвідом виховання, педагогічний практикум, батьківський педагогічний консилиум, діагностичне тестування рівня сформованості педагогічних якостей, умінь, складання індивідуальної програми сімейного виховання і розвитку дитини, участь у проведенні традиційних народних свят, звичаїв, обрядів з акцентуванням на виховний характер окремих їх елементів і т.п.

Така переорієнтація у здійсненні педагогічної освіти батьків вимагає матеріального забезпечення цього процесу з боку суспільства. Якщо суспільство хоче мати міцну сім'ю, одорове виховане покоління, мати краще майбутнє, то необхідно надзвичайно серйозно ставитись до розв'язання цієї проблеми і матеріально забезпечити реалізацію окреслених завдань.

Висновки

Сім'я виступає безпосередньою і найважливішою ланкою формування якостей особистості людини, громадянина, сім'янина.

Ефективне становлення сім'янина не може відбуватись в рамках цього сучасного нуклеарного, однодітного, майже наполовину неповного, а тому фемінізованого, первинного осередку суспільних відносин. Майбутнє людства, збереження і примноження суспільних багатств повністю залежить від усвідомлення його членами необхідності відповідних змін, серед яких чільне місце займає успадкування тих народно-педагогічних ідей минулого, що віками складались і трансформувались у свідомості і життєдіяльності конкретної етнічної групи, родини.

Рівноаспектній підготовці молоді до сімейного життя сприяє відродження прогресивних елементів народно-педагогічних традицій, звичаїв соціалізації підростаючого покоління в минулому, основними з яких серед українців є традиції і ритуалістика форм дошлюбного спілкування молоді, обрядові передвесільні, весільні та післявесільні дійства, календарно-побутові елементи дошлюбних форм залицяння, вибору нареченого (нареченої).

Необхідною умовою відновлення народно-педагогічних ідей минулого у формуванні сім'янина виступає удосконалення структури сімейних взаємостосунків, яке включає:

- засвоєння соціальних ролей батька, матері, чоловіка, дружини, дочки, сина і т.д., переймання досвіду відносин в умовах батьківської чи розширеної сім'ї;

- набуття різноманітних умінь і навичок, якостей і рис характеру сім'янина в умовах повної дво-, трьохдітної сім'ї;

- удосконалення "матеріального фону" сімейних взаємовідносин, тобто забезпечення умов для правильного формування і задоволення основних соціально-економічних і біологічних потреб особи.

Ефективність підготовки учнівської молоді до сімейного життя підвищується з використанням основних умов і шляхів її реалізації: включення у зміст такої підготовки різнобічних аспектів становлення сім'янина; удосконалення методики викладання предметів гуманітарного та спеціального циклів, поглиблення міжпредметних зв'язків; збагачення активних методів і організаційних форм позакласної і позашкільної діяльності учнів; підвищення педагогічної компетенції сімейних і шкільних вихователів тощо.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бондаренко Г.* Від хлопчика до мужа... //Наш край. Хроніка 2000.- 1993.- № 3-4.- С.247.
2. *Борисенко В.* Весільні звичаї та обряди на Україні.- К.:Наукова думка, 1988.- 108 с.
3. *Борман Р., Шилле Г.* Родителям о половом воспитании: О подготовке подростков к браку и формированию семьи. /Пер. с нем.. - М.: Педагогика. - 77 с.
4. *Боряк О.* А вже весна, а вже красна. Щоб любив до віку: Повір'я //Дошкільне виховання. - 1991. - № 3. - 24 с.
5. *Влад М.* Стрітенс: Книга гуцульських звичаїв і вірувань. - К.: Український письменник, 1992. - 223 с.
6. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К.: Оберіг, 1993. - 350 с.
7. *Гребенников И.* Основы семейной жизни.- М.: Просвещение, 1991.- 158 с.
8. *Гребенников И.* Школа и семья. - М.: Просвещение, 1985. - 176 с.
9. *Говоруш Т., Шарган О.* Батькам про статеве виховання дітей.- К.: Радянська школа, 1990.- 158 с.
10. *Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки.* - К.: Наукова думка, 1984. - 470 с.
11. *Домашнє життя: Діти. Подружжя. Ігри, танці, музика. Княжа доба.* //Історія української культури. Зошит І. - К.: Наукова думка, 1984. - С.236.
12. *Здоровега Н.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні. - К., 1974. - 222 с.
13. *Измайлов А.* Этика и педагогика семейной жизни (в представлениях и идеалах народной мудрости).- Ташкент: Ёшгувчи, 1986.- 208 с.
14. *Іларіон митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. - К.: Оберіг, 1992. - 422 с.
15. *Климець Ю.* Купальська обрядовість на Україні. - К.: Наукова думка, 1990. - 142 с.
16. *Ковалев С.* Подготовка старшеклассников к семейной жизни: Тесты, опросники, ролевые игры.- М.: Просвещение, 1991.- 144 с.
17. *Ковальчук О.* Українське народознавство. - К.: Освіта, 1992. - 172 с.
18. *Козубовська І.* Як учить народна мудрість: Про підготовку до сімейного життя у школі//Рідна школа.-1993.- №2. - С.22-24.
19. *Комановский И.* Система подготовки школьников к семейной жизни //Народное образование.- 1982.- №9.- С.55-57.
20. *Кравець О.* Сімейний побут і звичаї українського народу (історико-етнографічний нарис).- К.:Наукова думка,1966.- 200 с.
21. *Красовский А.* Преподавание этики и психологии семейной жизни в школе: Из опыта работы.- Минск: Парасвета, 1990.- 128 с.
22. *Культура і побут населення України. Навчальний посібник (В.Наулко, Л.Артюх, В.Горленко та ін.).* - 2-е вид., доп. та перероб.- К.: Либідь, 1993. - 288 с.
23. *Курочкін О.* До історії сватання на Україні //Народна творчість та етнографія. - 1971. - № 4. - С.8-16.
24. *Макаренко А.* Книга для батьків.- К.: Радянська школа, 1980.- 328 с.
25. *Маковій Г.* Затопаний цвіт: Народознавчі оповідки. - К.: Український письменник, 1993. - 205 с.

26. *Марьясис Е., Ахвердов А.* Уроки семейной жизни, Ставрополь, 1987.- 272 с.

27. *Милорадович В.* Життя - быття Лубенського крест'янина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. - К: Либідь, 1991. - 640 с.

28. Національне виховання учнів засобами українського пародознавства: Посібник для вчителів /За ред. *Скульського Р.* Івано-Франківськ, 1995.- 178 с.

29. *Неліна Т.* Поговоримо про любов?: (Урок "Так ніхто не кохав" пров. вчителькою Свалявської СШ № 3 О.Яній). //Українська мова і література в школі. -1991.- № 2. - С. 42-46.

30. *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірник О. Марковича та ін. //Київ. - 1991. - № 8. - С. 140-145.

31. Пісні родинного життя. Збірник /Відп. ред. *Березовський І.* - К.: Дніпро, 1988. - 359 с.

32. *Пономарев А.* Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. - К.: Наукова думка, 1989. - 168 с.

33. *Сизанов А.* Подготовка подростков к семейной жизни. - Минск: Нар.асвета, 1989.- 112 с.

34. *Скурятівський В.* Березиня. Художні оповіді, новели.- К.: Радянський письменник, 1987.- 278 с.

35. *Стельмахович М.* Народна педагогіка. - К.: Радянська школа, 1985. - 312 с.

36. *Стельмахович М.* Социальная проблема нравственной подготовки к семейной жизни: роль народной педагогики. //Социологические исследования. - 1990. - № 9. - С. 60-71.

37. *Сухомлинський В.* Батьківська педагогіка. - К.: Радянська школа, 1978. - 263 с.

38. *Трухчи І.* Будущему семьянину.- К.: Радянська школа, 1987.- 272 с.

39. Українські замовляння /Упор. *Москаленко М.* - К.: Дніпро, 1993. - 309 с.

40. Українські звичаї та обряди пов'язані з соціалізацією молоді: Архів ІМФЕ // Хроніка 2000. - 1993. - №1-2. - С.16-18.

41. Українські народні звичаї в сучасному побуті /За ред. *Л.Храпливої-Шур.* - Л.: Фенікс, 1990. - 34 с.

42. *Федорів-Ходак О.* Українська сім'я в документах ХУІ-ХУІІІ ст. // Літопис Червоної Калини.- 1991.- № 4.- С. 66-68.

43. *Цимбалістий Б.* Родина і душа народу //Українська душа. - 1992. - С.76-88.

44. *Чередниченко В.* Все починається з любові.- Дніпропетровськ: Промінь, 1989.- 150 с.

45. *Шокало О.* Кохання - воля духу: Урок народознавства у школі. //Рідна школа. - № 2. - С.23-30.

46. *Чумарні М.* Мандрівка в українську казку. Приказкове коло. /Упор. *В.Чепурко.* - Л.: Каменярь, 1994. - 195 с.

47. *Шевців І.* Святі тайни в українському обряді. - Мельбурн: Просвіта, 1982. - 139 с.

Сватання - відповідальне передшлюбне дійство¹

За звичаєм на Україні брали шлюб у доволі юному віці. Дівчина виходила заміж у 16-18 років, хлопці женилися у 18-22 роки.

Одруженню надавалося неабиякого значення. Йому передував цілий ряд обрядових дій, зміст яких - досягнути згоди обох родин і наречених на одруження. Такої згоди доходили після трьох обрядових зустрічей - сватання, оглядин, заручин.

Традиційні форми сватання і пов'язані з ним звичаї у різних районах України мали багато спільного. Хоча були й свої відмінності: у назвах сватання, атрибутиці, формах згоди і відмови від запропонованого шлюбу. Так, сама дія сватання називалась по-різному: в центральних районах - сватання, рушники; на Закарпатті - сватанки, на Івано-Франківщині, Тернопільщині - слово, старости; у польських районах - могорич, змовини, словини, злюбини; на Харківщині - рушники тощо.

Парадившись з батьками, наречений ішов запрошувати старосту. У старости запрошували, як правило, двох близьких родичів, поважних одружених чоловіків. Оскільки успіх сватання, певною мірою залежав від уміння сватів вести традиційні переговори, то при виборі старшого старости бралися до уваги такі риси, як комунікабельність, дотепність.

У переважній більшості областей України сватати дівчину йшли пізно ввечері, і тільки на Закарпатті свати вирушали вдосвіта, щоб ніхто не перейшов дорогу з порожнім відром.

Старости йшли сватати з хлібиною та пляшкою горілки. Часто в добрих людей позичали хліб для удачі.

У деяких районах свати приходили без попередньої домовленості молодих, і часом до дівчини йшли свати від двох претендентів. Звичайно таке сватання могло закінчитися відмовою старостам.

Символи відмови були: піднесення гарбуза, макогона, небажання дівчини подати чарку сватам, повернення хлібини. Щоправда, до цього вдавалися тоді, коли старости були аж надто небажані. Здебільшого, відмовляючи, дотримувались етичних норм і намагалися зберегти образ, у разі незгоди дівчина, поцілувавши принесений старостами хліб, промовляла: "Спасибі за честь. Хай вам Бог дає з інших рук", або ж "Нехай вам Бог дає щастя де інше, а нам де інше".

З кінця минулого століття частіше траплялося так, що молоді задалегідь домовлялися між собою, коли присилати старостів.

У призначений день старости, зайшовши до хати з палицями та хлібом і привітавшись, починали традиційні промови у відповідній формі, залежно від регіону, а також від імпровізаційних здібностей старости. Однак, текст промов був досить стабільний.

Словесні форми сватання дівчини будувалися на алегоріях: старости говорили, мов мисливці, що натрапили на слід куніци, красної дівичі; як купці, що дізналися про товар - теличку; говорили, що потрібна голубка; як господарі, що шукають швачку, прачку тощо.

Ось як, наприклад, вели діалог старости і батьки на Звенигородщині.

Старости входять у хату й кажуть: "Добривечір у вашій хаті!" Батьки дівчини: "Доброго здоровлячка! Просимо сідати". Старости долі: "Та й не питаєте, чого це ми до вас прийшли?" Батьки: "Та скажете, що ви за люди і чого завітали".

Старости: "Ми стрільці-молодці, вийшли на припорошу і побачили слід куніци. Пішли та й пішли тим слідом - і вислідили аж до вашої господи. А тепер будемо вас в'язати за те, що переховуєте куніцю". "Та боронь Боже! - одказує господар. - Ніякої куніци в нас нема, - трусіть!" - "А коли знайдемо, то наша буде?" - "Та трусіть, трусіть! Такої звірини у нас нема!"

"Та то ж не куніця, то ж красна дівичка!" - кажуть старости і кладуть хліб. "Дівичка хоч і є, та не для вас", - відповідає батько. "Не для нас, для нашого козака. А в нас козак молодець, просимо видати за нашого козака". Дівчина при цих словах вибігає з хати в сні і там розмовляє з хлопцем. Батько: "Та ми ж не знаємо вашого козака. Покажіть же нам, нехай ми його побачим, який він: ката у мішку не

¹ Матеріал наводиться зі статті В.Борисенка, поміщеної в журналі "Людина і суспільство" (травень 1991 р.)

торгують". Старости гукають: "Гей, козаче! А йди лишень сюди, бо нас тут в'яжуть!". Входить парубок і зупиняється у порозі. Невдовзі заходить і дівчина та стає біля печі.

Старости вихваляють хлопця, що він гарний парубок, хазяйського роду, доброї поведінки. "Та бачимо, що гарний і гарного роду, - погоджуються батьки, але нема, як оддати. Дочка ще молода, нехай погуляє". "Еге-ге! Поки молода, то тільки тоді й оддавати. Ми молодой й шукаємо" Мати: "Та що ж вам казати? Вона ще не вміє нічого робить, ні хліба пекти, вона ще допіру на ноги зіп'ялася!" Старости: "Це не біда! Мати навчать - покажуть, як що робити".

Батько гукає до дочки: "А чи нема в тебе, доню, чим їх пов'язати, щоб тутечка не бунтувались у нашій господі?". Дівчина приносить з комори на дерев'яній тарілі два рушники, потім кладе рушник старості на плече. "Дякую, дочко, нехай Бог допомагає!" - каже староста. Після подання рушників молоді кланяються батькам у ноги, а ті благословляють дітей хлібом. Далі частують за столом. Староста наливає принесену горілку: "Дай же, Боже, щоб діждати потанцювати на весіллі та чоботи побить". Або ще приказують так: "Дай же, Боже, здоров'я - в світі прожить, дітей одружить та онук одружити!"

На Слобожанщині при сватанні вели децю інший діалог. Свати ще з порога гукають: "А пустіть, будьте ласкаві, у хату, кланяюся вам, свате, хлібом-сіллю". Заходять і дають батькові хліб у руки. Батько й мати дякують, запрошують старостів сідати. Ті сідають на лаві, і старший староста починає: "Ми прийшли до вас шукати кунци, що ховається під солом'яні копиці". Після цих слів входить дівчина, стає біля печі та починає її колупати. Батько при цьому каже: "Бачите, ловці-молодці, що ви нарobili: мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Тоді ось що ми зробимо: доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуєм кунцию-красну дівцию, то ми вас перев'яжемо і тоді усе добре вам скажемо". Зверталися до дочки: "Дочко, прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати". А чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати?". Дочка мовчить. Мати до неї: "Чи чуєш, що батько каже? Йди, та давай, чим людей перев'язати! А може нічого

не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не навчилася прости, не зробила рушників?"

Тоді дівчина йде до іншої кімнати, виносить на тарелі два вишиті рушники, кладе їх на хліб, вклоняється батькам і цілує їм руки, а потім перев'язує рушниками старостів. Свати вклоняються: "Спасибі батькові-матері, що свою доню рано будили і доброму ділу свою доню навчили. Спасибі й дівочці, що рано вставала, тонко прямила і гарні рушники придбала".

Кличуть нарешті молодого, який досі був у снігах чи під вікном. Батько: "Цього молодця, дочко, сама вітай та за пояс хустку затайкай, до себе притягай. Та слухай його, та шануй". Дівчина затакає хустку хлопцеві за пояс (на Полтавщині зав'язує її на руці). Починають частувати, і староста вихваляє пригощення: "А ну, товаришу, спробуй ти, та скажеш, чи пили ми таке у Туреччині, або у Німеччині? Подякуймо ж батькам!". "Іжте на здоров'ячко - припрошує господар-Ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім рублів заплатили та в цю горілочку положили".

Оскільки на Слобожанщині сватання й заручини часто об'єднувалися в один обряд, то після пригощання старостів до хати входили запрошені друзки та близька рідня молодої, молодий приводив бояр, починали співати весільних пісень.

На Закарпатті сватач (так називали тут старостів) одразу розкривав мету свого приходу. На запрошення господарів сісти до столу він розпочинав так: "Не інакше як ми говорили люди із-за моря, з далеких країв, від краю світу прилетів сизий орел нам приніс звістку, що у вашому домі є прекрасна наречена". "Скажи нам, добрий чоловіче, - питали батьки нареченої, - яка дівчина вам приглянулася? Чи жовтокоса, чи чорноока, чи білолиця?" На що сватач відповідав: "Вона не жовтокоса, вона не чорноока, але така, як красна квітка, як золотий вінок, як коштовний камінь, як зоря на небі, як роса на сонці". Сватачеві висилали спочатку підставних наречених (когось із подруг, родичів), а за третім разом виходила дівчина, яку сватають. "Це наша, це наша!" - вигукував сватач, його починали частувати.

Оскільки перша обрядова дія сватання - накладала певну моральну відповідальність за подальший хід шлюбних переговорів, то

батьки не поспішали з відповіддю навіть тоді, коли були згодні. Давали відповідь на другий-третій день, обміркувавши рішення. Нездовзі після сватання відбувалися ще дві зустрічі шлюбних сторін - оглядини та заручини.

Під час оглядин батьки і родичі нареченої приходили в дім парубка, щоб ознайомитися з його матеріальним становищем, побутовими умовами, господарством, ближче познайомитися з ріднею, де буде жити їхня дочка. Обрядодія, якою закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб - заручини, - була на всій території України єдиною за суттю, але різнилася окремими елементами. Під час цієї зустрічі відбувалося обрядове з'єднання рук наречених, що набирало юридичної сили. За свідченням архівних джерел, "від заручин хлопець зв'язаний майже так, як по весіллю".

На заручинах старший староста брав рушник і накривав ним стіл, потім праву руку нареченого клав на стіл, на неї лягали рука нареченої, далі всіх родичів, близьких. Зв'язуючи покладені на хліб руки рушником, староста проголошував: "Не в'яжеться вузол, а в'яжеться слово. Хто цей вузол розв'яже, той дасть сто рублів на церкву..." Потому він розв'язував рушник, а наречена перев'язувала рушниками старостів, а також обдаровувала всіх присутніх родичів молодого хустками, сорочками, полотном.

Обряд сватання і в наш час не втратив свого значення. Навпаки, знайомство батьків наречених до шлюбу їхніх дітей засвідчить повагу до батьків. Мудрість прийде на допомогу молодості. Обрядовість сватання змістовно збагатить сімейне свято, зміцнить фундамент для сімейних традицій молодої сім'ї.

Парубочі та дівочі громади - школа формування майбутнього сім'янина¹

Шлюбну передував період парубкування і дівування, який наступав для хлопців у 17-18 років і для дівчат - у 15-16. У народі вважали, що в цьому віці хлопець здатний вже бути повноцінним косарем, а дівчина - доброю пряхою.

Досягнувши повноліття, молодь об'єднувалась у самостійні статевовікові групи, так звані парубочі і дівочі громади. Вони мали свої специфічні звичаї і традиції й комплектувалися за територіальним принципом. Невеликі села мали одну парубочу громаду, а великі - декілька, що формувалися в окремих частинах села. Вступаючи до громади, новачок повинен був почастивати товариство пивом або горілкою. На Поділлі ця церемонія називалась коронуванням і проходила як справжнє обрядове дійство. У кожній парубочій громаді раз на рік обирали ватажка (старшого парубка, отамана, березу). Його обов'язки полягали в тому, щоб боронити інтереси парубоцтва перед сільською владою, вирішувати всякі непорозуміння між самими парубками, керувати організацією молодіжних розваг, святкових ритуалів, наймати музик тощо. Менш чітко простежується організаційна структура дівочих громад, які на кінець ХІХ ст. майже повсюдно злилися з парубочими.

Влітку молодь вечорами збиралась у загальноприйнятих місцях на розваги і танці (вулиці, колодки, пляс і т.д.), а в холодний час - у спеціально найнятих хатах, на вечорниці (досвітки, супрядки, годенки). Ця своєрідна форма дозвілля молоді передбачала певний церемоніал відносин між парубками і дівчатами.

На Покутті, наприклад, кожна дівчина "на всі масниці" прикрашала капелюх свого обранця. Він же був зобов'язаний "кликати" її в перший та останній танець. Існувала певна ієрархія, згідно з якою у центрі майданчика танцювали старші парубки, а на периферії - молодші. За неписаними правилами дівчина не могла відмовитись від танцю, навіть якщо парубок їй не подобався. У

¹ Борисенко В. Повноліття: про дівочі і парубочі громади на Україні // Наука і суспільство.- 1991.- № 2.- С. 30-31.

протилежному випадку її виставляли на загальний осуд і виганяли з танців.

На чолі дівочої громади стояла старша дівка - "та, котра вели порядок між дівчатами", називали її отаманшою. На чолі парубочої громади був старший парубок - отаман.

Отаман та отаманша були довіреними представниками своєї громади, вони залагоджували сварки, влаштовували заботи та мали вирішальний голос у прийнятті нових членів.

В обох громадах - дівочій і парубочій - були свої харчові запаси і каси, які складалися з регулярних внесків членів. Ці каси мали на меті служити релігійними потребами і покривати видатки при організації традиційних свят і розваг.

До парубочої громади приймали заможних хлопців з інших сіл або молодняк (кашоїдів), що підросли, заявляв своє бажання парубкувати. Щоб прийняти нового члена, треба було згоди всієї громади.

Процедура прийняття до парубочої громади місцями досі зветься "коронуванням" і йміє старе всаження на коня, піднесення на князівство, на ватажківство і т.д.

"Коронування" відбувалося так: кандидат у парубки з'являвся на збори громади, "відважував" кожному членові низький поклін і давав обіцянку: "Горілку пий, до дівчат ходи і всіх добрих парубочих звичаїв дотримуватись!" Громада підхоплювала свого нового члена на руки і кілька разів підкидала вгору, співаючи хором:

Посіяли дівки м'яч ...

Зв'язок цієї пісні з моментом "коронування", як думає Михайло Грушевський, полягає в таких словах:

**На конику удалець
Що за диво удалець!
Наш Іван Молодець!**

Після цього ритуалу "коронований" ставив хлопцям могорич: кварту горілки або барильце пива - це вже, як громада вирішить. Після могоричу колишній безвусий "кашоїд" набував усіх прав парубочества і він міг запускати вуса, носити сиву шапку, заломивши її "пиріжком", і, найголовніше, залицятися до дівчат і відвідувати вечорниці.

Крім прав громада мала ще й обов'язки перед сільською громадою. Найголовніші з них були такі: будувати гайдалуку на Великдень, колядувати з "звіздою" на церкву під час Різдвяних свят і вирубувати хрест на льоду для Водохреща.

До дівочої громади приймали без особливих ритуалів і без могоричу, але з умовою, що кандидатка вже вміє шити, прости та вишивати. Таке вміння було необхідне, бо ж на вечорницях бути без діла не годиться.

Обов'язками дівочої громади, крім організації вечорниць і "вулиць", були ще такі: квітчати церкву перед великими святами, впорядковувати самітні гробки на цвинтарі перед поминомним мертвих і допомагати працею старим та немичним у селі.

Прийняття до громади регламентувалося та супроводжувалося певними обрядовими діями, специфічними в різних районах України.

Здебільшого новочків приймали до гурту на перші осінні вечорниці, які, до речі, у живих не відбувалися. Восени, зібравши врожай, їх поновлювали. В деяких селах перші вечорниці припадали на другу Пречисту (21 вересня), в інших на Покрову (14 жовтня), на Кузьми й Дем'яна (14 листопада).

На Волині, Поліссі цей звичай побутував до 30-х років нашого століття. Зокрема, на Коростенщині на перші осінні вечорниці дівчата вскладчину готували святкову вечерю. Приносили сало, яйця, обов'язково варили вареники. У хаті, де проводилися вечорниці, запікали цілого півня - "горгуна". Його начиняли нечінкою, заквітчували. Хлопці вигадували всілякі хитрощі, щоб вкрасти того півня з печі або комори, принести у свій куток і з'їсти зі своїми дівчатами. Проте громада ревно пильнувала "горгуна". Його урочисто ділили між усіма учасниками перших вечорниць, примовляючи: "Тобі, Юхтимко, крильця, щоб легко в танці літала" і т.д.

Дівчина, яку прийняли до дівочої громади, мала на першу вечорницю зварити каші. Горщик з кашею вона приносила в хустині і ставила на стіл. Сходилися парубки. Починали "торгувати кашу". Хто з них пропонував більше грошей, той бив кашу, а гроші віддавали новенькій. Дівчина частувала всіх кашею, і її приймали до гурту.

Каша, як обрядова страва, посідала чільне місце у календарних молодіжних обрядах. З настанням весни дівчата варили горщик каші і закопували на вулиці, приспівуючи:

Закопали горщик каші,
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулиці
Парубки ходили.

У багатьох районах Київщини дівчина-наречена напередодні весілля йшла з друзками в хату, де розважалися на вечорницях і на знак прощання з дівуванням варила там кашу. Потім наречена брала горщик з кашею і розбивала, а друзки в цей час співали:

Ой, каша, каша,
Розлуко наша ...

Очевидно, з давніх народних уявлень про магічне значення каші походить і звичай готувати її під час церемонії прийняття козака до коша. У давнину парубків приймали до парубочої громади по тому, як вони вчаться добре косити. Косар - то вже парубок. Щоб вступити до парубочого товариства, хлопець мав поставити товаришам могорич, а для дівчат найняти музику. Згодом звичай обставлені здебільшого жартівливими елементами випробовування парубка. Зокрема його змушували видертися на високий стовб і кукурікати. Після жартів і змань новачок частував товариство.

У поліських, центральних та східних районах України до 30-х років ХХ ст. зберігалися форми вечорниць, на яких дівчата й хлопці залишалися ночувати, дотримуючись, звичайно, цнотливості. Хлопцю, який вперше ночував на вечірках, влаштовували жартівливе "посвячення". Дочекавшись, поки він засне, насипали в його чоботи золу, наливали воду і "золили" там ганчірки. Вранці парубок взувався під загальний регіт... Траплялося, що новачкові вимазували обличчя сажею і, коли вдосвіта він повертався додому, люди на вулиці одразу здогадувалися, звідки він іде.

На Чорнобильщині юнакові, що вперше приходив на вечорниці з ночівлею, пришивали до одягу картоплину (декому голову з півня), а вранці, звісно, потішалися...¹

Цікавий обряд побував на Поділлі, тут юнака "коронували" на парубка. Садовили на стілець, застелений кожухом, або на подушку, давали в руки хлібину і пляшку, а потім тричі піднімали високо вгору,

співаючи при цьому величальних пісень на його честь. За "коронування" хлопець ставив могорич і пригощав усю громаду.

Молодіжні товариства мали виборних старших, які дбали про культуру дозвілля і стежили за дотримуванням уставу громади. У парубків старшого називали отаманом, а подекуди Березою. Дівочі громади були менш зорганізовані, але у центральних районах України і дівчата мали старшу, яку теж звали Березою.

Березу обирали щороку, хіба що найбільш вправні верховодили кілька років поспіль. Проводили такі вибори здебільшого на Різдво. Мали за старих тих, хто знав найбільше колядок, щедрівок, вітань та умів повести в ватагу колядників і щедрівників селом. Дівчата і хлопці гуртувалися окремо. А вже на завершення зимових свят робили з наколядованих гостинців спільну складчину і гуляли на великих вечорницях.

Парубоча громада мала свій устав, і Береза зачитував його на вечорницях. Приблизний текст: "Будемо ж, браття, гуляти чесно, тихо та сумирно, як і слід чесному й поважному парубоцтву, так, як гуляли наші батьки. Господиню на вечорницях поважать і шанувать, як матір, з дівчатами обходиться шанобливо, не забувать, браття, що чесно дівчина - то є краса і честь усього села".

Береза мав і знак влади - кийок ча палицю. Якщо хлопець був добрим отаманом, то громада на закінчення його повноважень вкладчину давала йому чоботи або шапку, пояс. І це була велика шана - за Березу "заробив".

Береза верховодив під час колядування. Після колядок і привітань господар, за звичаєм, обдарував колядників грішми, ковбасою, пиріжками, горіхами тощо. Береза у відповідь промовляв: "Станьте, товариство, подякуйте за цей хліб чесний, червоне золотого, щоб наш господар важний, перед князями, перед усім миром хрещеним", "Дай Боже", - відповідали разом.

Ще одним цікавим елементом парубочого та дівочого життя були ворожіння та замовляння, що їх проводили переважно під час свят Катерини, Андрія, Покрови, Різв'яних та Великодніх. Малоді всі мріють бути щасливими. Це довічне прагнення спонукало їх до різних форм ворожіння про долю. Серед численних замовлень (приворотів) особливай інтерес становлять прохання в небесних світиях допомогти. Ось кілька прикладів дівочих замовлень до Сонця: "Ти святе, ти ясне - прекрасне: ти чисте і поважне; ти освячуєш гори й долини, і високі

¹ Вечуркі (Архів ІМФЕ, ф.1-2, од.зб. 270, л 8). Див.: Бондаренко Г. Від хлопчика до мужа...// Хроніка 2000.- 1993.- № 1-2.- С.248.

могили; освіти й мене, рабу Божу, перед усім миром: перед панями, перед попами, перед царями, перед усім миром християнським, добротою, красою, любощами й милощами. Щоб не було ні любощі, ні милощі от раби Божої, народженої, хрещеної, молитвеної Наталки. Яке ти ясне, величне, прекрасне, щоб і була така ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським, навіки віки. Амінь”.

Ще одне замовляння до Сонця: “Сонечко, ясне, сонечко красне, освічуючи гори, освіти моє личко, щоб моє личко було ясне - красне, як сонечко”.

Завжди існували й замовляння до Місяця. “Місяцю-Владимиру, ти високо літаєш, ти все чуєш; як невільники та невільниці плачуть за батьками, за дітьми маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за осям, як море за морем ... Даруй же Господи, щоб так за мною, народженою, хрещеною, молитвеною рабою Божою Марусею, - Грицько плакав”.

Відомі також парубочі замовляння, які дещо відрізняються від дівочих. На Великдень хлопці на Поліссі замовляли так: “Як люди багаті з паскою, щоб вона, Галина, бігала до мене з доброю ласкою! Як щеглена хата щепами, так щоб вона до мене чіплялася. Як Місяць на царські ворота, так щоб вона на мене вішалася усім своїм серцем і своєю кров’ю, і усіма сорока устами”. Парубочі й дівочі громади мали великий вплив на молодь, розвивали мистецтво, гуртового співу, народні хореографії, шанували традиції предків і в решті були своєрідною школою морального виховання підлітків

ТЕСТ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Інструкція

Дайте відповідь на поставлені запитання. До кожного питання дається декілька варіантів відповіді, з яких правильна відповідь тільки одна. Запишіть на окремому листку Ваш варіант відповіді, наприклад: 1.1 - 20 років або 1.2 - 18 років; 2.2; 6.1.1, і т.д.

1. Назвіть, будь ласка, шлюбний вік, встановлений законом для:

1. Чоловіків _____ 2. Жінок _____

2. На який період (у виняткових випадках) можуть знижувати шлюбний вік виконавчі комітети районних (міських) Рад:

1. Не більше, як на два роки.
2. Не більше, як на один рік.
3. На будь-який строк, в залежності від обставин.

3. З якою метою, на Вашу думку, реєструється шлюб:

1. Для забезпечення державних та громадських інтересів.
2. З метою охорони особистих і майнових прав та інтересів подружжя і дітей.
3. З метою охорони інтересів подружжя і дітей та державних і громадських інтересів.

4. Права і обов'язки подружжя породжує:

1. Церковний шлюб.
2. Громадський шлюб у поєднанні з церковним.
3. Тільки шлюб в органах ЗАГСу.

5. Що необхідно для укладання шлюбу:

1. Взаємна згода осіб, які одружуються.
2. Досягнення ними шлюбного віку.
3. Взаємна згода осіб, які одружуються, та їх батьків.
4. Взаємна згода осіб, які одружуються та досягнення ними шлюбного віку.

6. Чи допускається укладення шлюбу:

1. Між особами, з яких хоча б одна особа перебуває в іншому шлюбі:
 1. Так
 2. Ні.

2. Між родичами по прямій висхідній і низхідній лінії:
1. Так 2. Ні.
3. Між повнорідними і неповнорідними братами і сестрами:
1. Так 2. Ні.
4. Між усиновителями і усиновленими:
1. Так 2. Ні.
5. Між особами, одна з яких визнана судом недієздатною внаслідок душевної хвороби або недоумства:
1. Так 2. Ні.
7. В яких правових стосунках знаходяться майбутні чоловік і дружина після подачі заяви до ЗАГСу:
1. У шлюбних відносинах.
2. У ніяких юридичних стосунках.
3. У родинних відносинах майбутніх чоловіка та дружини.
8. Чи користуються батьки рівними правами і несуть рівні обов'язки щодо своїх дітей у випадках, коли шлюб між ними розірвано:
1. Так 2. Ні.
9. З чіх інтересів виходить суд при розгляді спорів про дітей:
1. З інтересів батьків.
2. З державних інтересів, що представляють органи опіки і піклування.
3. З інтересів дітей.
10. З якого віку виникає відповідальність за кримінальні злочини:
1. З 18 років. 2. З 16 років.
3. В окремих випадках з 14 років.
11. При відсутності згоди батьків щодо імені їх дитини спір вирішується:
1. На користь матері. 2. На вимогу батька.
3. Органами опіки і піклування.
12. Чи звільняє батьків позбавлення батьківських прав від обов'язків щодо утримання дитини:
1. Так 2. Ні.
13. Які випадки суд не бере до уваги при встановленні батьківства:

1. Спільне проживання та ведення спільного господарства і матір'ю дитини і відповідачем до народження дитини.
2. Спільне виховання чи утримання ними дитини.
3. Заява матері про особу батька дитини.
4. Докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства.

14. Чи користується подружжя рівними правами на майно у тому випадку, коли один з них не має самостійного заробітку:
1. Так 2. Ні.

15. У яких випадках діти можуть не піклуватися про своїх батьків:

1. Коли діти неповнолітні.
2. Коли батьки ведуть аморальний спосіб життя.
3. Коли судом встановлено, що батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків.
4. Коли повнолітні діти живуть окремо від батьків.

16. У яких випадках відбувається розірвання шлюбу в органах запису актів громадянського стану:

1. При взаємній згоді подружжя на розірвання шлюбу.
2. Якщо не виникає між подружжям суперечки про майно та розходжень про те, з ким залишається дитина.
3. При взаємній згоді подружжя, яке не має неповнолітніх дітей.

17. Чи можуть органи запису актів громадянського стану розірвати шлюб:

1. Якщо один з членів подружжя позбавлений волі за зчинення злочину строком не менше трьох років:
1. Так 2. Ні.
2. Якщо один з членів подружжя позбавлений волі строком не менше одного року: 1. Так 2. Ні.
3. Якщо ув'язнений член подружжя порушить спір про майно чи дітей: 1. Так 2. Ні.

18. У яких випадках відбувається розірвання шлюбу в судовому порядку:

1. Якщо судом встановлено, що далі спільне життя подружжя та збереження сім'ї стали неможливими.
2. Якщо не може відбутись розірвання шлюбу через органи запису актів громадянського стану.

3. При відсутності згоди на розірвання шлюбу одного з батьків.

19. У яких випадках суд повинен з'ясувати у дитини: при кому з батьків вона бажає залишитися після розлучення:

1. Коли дитині сповниться 12 років.

2. Коли дитина починає розуміти відносини між батьками і зможе вибрати більш праву сторону.

3. Коли дитині сповниться 10 років.

20. Після розірвання шлюбу і проживанні одного з батьків окремо від сім'ї:

1. Окремо проживаючий батько (мати) має право бачитися з дитиною, брати участь у її вихованні.

2. Окремо проживаючий батько (мати) не тільки має право бачитися з дитиною, але і зобов'язаний спілкуватися з нею, брати участь у її вихованні.

3. Окремо проживаючий батько (мати) не має права спілкуватися з дитиною, щоб не перешкоджати другому з батьків нормально виховувати дитину.

21. Чи тягне за собою зміну прізвища дитини розірвання шлюбу, або визнання шлюбу недійсним:

1. Так

2. Ні.

22. До якого віку батьки зобов'язані виплачувати аліменти на утримання своїх дітей:

1. До 16 років.

2. До 18 років.

3. До 16 років, а в окремих випадках до 18 років.

23. Які причини ведуть до звільнення від сплати аліментів:

1. Якщо особа, яка сплачує аліменти, пенсійного віку.

2. Якщо є рішення суду про звільнення від сплати аліментів.

3. Якщо мати (батько) відмовляється отримувати аліменти і виховує дитину сама (сам).

24. Вкажіть розмір аліментів, що стягуються з окремо проживаючого батька (матері) на двох неповнолітніх дітей:

1. Чверть заробітку (доходу) батька (матері).

2. Третина заробітку (доходу) батька (матері).

3. Половина заробітку (доходу) батька (матері).

25. Чи можуть бути притягнуті до участі в додаткових витратах, викликаних певними обставинами, батьки, які

сплачують аліменти на неповнолітніх дітей у твердо визначеній сумі:

1. Так

2. Ні.

26. Чи зобов'язані діти утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги, піклуватися про них:

1. Зобов'язані у всіх випадках.

2. Не завжди зобов'язані, в залежності від обставин.

3. Не зобов'язані.

27. Чи потрібна згода дитини на усиновлення:

1. Потрібна, якщо дитині сповниться 10 років.

2. Потрібна, якщо дитина починає розуміти відносини з особами, яких вважає своїми батьками.

3. Потрібна, якщо дитина проживає в сім'ї усиновителя до подачі заяви про усиновлення і вважає усиновителя своїм батьком (матір'ю).

4. Взагалі не потрібна.

28. Чи може бути усиновителем повнолітній дієздатний громадянин, позбавлений раніше батьківських прав:

1. Може бути, якщо він може забезпечити необхідні умови для розвитку і виховання дитини, та має відповідні педагогічні здібності.

2. Не може бути.

3. Може бути в окремих випадках, наприклад, коли дитина, яку необхідно усиновити, прихильна до нього.

29. Чи може бути усиновлена дитина особою, яка перебуває в шлюбі, без письмової згоди на усиновлення іншого члена подружжя:

1. Не може бути взагалі усиновлена одним з членів подружжя, а тільки двома.

2. Може бути усиновлена і без такої письмової згоди.

3. Може бути усиновлена у виняткових випадках (наприклад, коли другого з подружжя визнано недієздатним внаслідок душевної хвороби, тощо).

30. В якому випадку може відбутись усиновлення без згоди батьків дитини:

1. Якщо вони не проживають разом і віддали дитину на виховання у відповідний дитячий заклад.

2. Якщо вони не проживають з дитиною понад рік і, незважаючи на попередження органів опіки і піклування, продовжують ухилятися від участі у вихованні і утриманні дитини, не проявляють щодо неї батьківської уваги і турботи.

3. Якщо батьки позбавлені батьківських прав або визнані недієздатними внаслідок душевної хвороби.

31. Чи повинен сплачувати аліменти на усиновлену дитину батько-усиновлювач після розлучення, якщо справжній батько дитини ще живе, але проживає також окремо від сім'ї.

1. Так 2. Ні 3. Повинен в окремих випадках.

32. До якого віку здійснюється опіка над неповнолітніми:

1. До 14 років. 2. До 16 років 3. До 15 років

33. Чи можна призначити опікуном чи піклувальником дитини особу з числа її родичів без його згоди:

1. Так 2. Ні.

34. Хто не може бути опікуном чи піклувальником:

1. Особи віком від 18 до 23 років.
2. Особи позбавлені батьківських прав.
3. Особи близькі до підліткового.
4. Далекі родичі дитини.

35. Чи можна призначити опікуна (піклувальника) над особами, які перебувають на опікуванні державних закладів:

1. Так 2. Ні.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА

Сімейний молитовник (витяги)¹

МОЛИТВА

нареченої про дарування вірності майбутньому чоловікові

*Хто відпускає свою жінку і бере другу,
чужоложить з нею... (Мр. 10:11).*

Господи, найдавніший наш Бог Дажбог, Сине Божий Ісусе Христе! До вас, як до найстійкіших на українському небосхилі, звертаюся я: мого обранця, єдиного і неповторного. Вами посланого мені в чоловіки і голову сім'ї, проведіть по життєвому шляху вірності, зміцніть його кохання, любов і ніжність на всі роки майбутнього спільного життя!

І нехай жодна красуня, лукава спокусниця чи блудниця не зіб'ють його зі шляху вірності!

А я народжу і зрощу у духовності вірності синів і дочок во славу Божу. Амінь.

МОЛИТВА

нареченого про дарування вірності
майбутній дружині

*І коли жінка покине свого чоловіка й вийде
за іншого - чужоложить (Мр. 10:12).*

О пречиста Праматір роду українського Премудра Славуня, Пресвята Матір Божа Марія, змилуйся наді мною і утвердіть мою наречену у вірності в коханні і любові у глибині і тривкості її почуттів до мене і майбутніх діточок наших, щоб шанувала батьків своїх і моїх, була їм справжньою дочкою, а дітям моїм - самовідданою матусею, щоб і дітей виховала у покорі та любові до Господа Бога нашого, до нас як

¹ Федоренко Д. "Кожний бо, хто просить, одержує..." Сімейний молитовник //Рідна школа. - 1994. - № 2. - С.12-15.

батьків і до милої серцю незалежної і суверенної України, що усім нам теж як ніжна і вірна мати.

І хай святяться ім'я кожної вірної жінки - дружини, матері, доньки, невістки, свекрухи, бабусі, тещі, онуки. На віки вічні. Амінь.

МОЛИТВА

батька за щастя і здоров'я дітей своїх

Ніхто не пришиває латки із сукна сирого кого до старої одєжини, во інакше нова латка відірветься від старої одєжини, і діра стане ще більша (Мр. 2:21).

О великий і всемілостивий Господи Боже наш, слава Тобі і нині, і повсякчас, і на віки віків!

Милість твоя, доброта і милосердя з даждбожих часів не знають меж, їх не можна досягнути розумом простих смертних, вони закладені у кожному прояві Помислу Божого, що все прекрасне і гідне наслідуванню тримає на Землі, і що введено до генетичної пам'яті українців.

То ж прояви Милість свою і пошли благословіння на голівки дітей наших, створених Тобою за власною подобою, за образом Своїм! Не відвертай свого погляду від малят, нещасних уже тим, що з'явилися на світ Божий від гріховних батьків...

Нехай розум і розуміння поселяться в дитячих душах, нехай стануть вони вірними Твоїм заповітам і ніколи не порушать жодну із Твоїх заповідей!

Пошли, Господи, працьовитість нашим дітям, шану до людей праці і глибоку повагу до престарілих, утверди їх у високій моралі і духовності!

Допоможи, Господи, зростити діточок наших у здоров'ї духовному і богатирів тілесними, щасливими і доброзичливими Землянинами! Прояви, Господи, свою мудрість і заколисай дітей наших у глибокому почутті справжнього кохання та визволи від лукавих спалахів чутливості, що завжди приводять до горя, нещастя молодих і небажаних їм малюків, що у гріху з'являються для спокутування гріхопадіння своїх батьків, що ступають до шлюбу без освячення на Твоїх Небесах...

Не допусти, Господи, лукавому сіяти у юних душах зневіру у святі ідеали, гонитву за фальшивими брязкальцями замість справжнього золота краси, прекрасного, широго, повнокровного, мудрого.

Почуй, Господи, голос наш, вислухай нас і пошли дітям нашим воскресіння духовне, крицю моральну, прибутки достатні і хай світяться ім'я Твоє нині, повсякчас, і на віки вічні! Амінь.

МОЛИТВА батьків за майбуття дітей

Дай кожному, хто тебе просить: хто бере щось твоє, не допоминайся. Як важаєте, щов нам чинили люди, чинить їм і ви так само (Лк. 6: 30-31).

Господи, на всяк час дня суцього настанови і підтримай мене у трудах праведних по вихованню діточок, якими Ти благословив і осяяв моє грішне життя!

Усвідомлюю, що із зростанням моїх діточок, зростатиме і батькова відповідальність перед Богом і людьми за результати виховання, за те, якими громадянами вони стануть. А тому прости мій розум, зміцни волю, наповни мудрістю і щедротами серце, щоб міг зростити діточок на Твоїх святих заповідях, на здобутках народної моралі і духовності, коріння якої ще в Праукраїнській цивілізації.

І хай заступник наш Ісус Христос буде моїм дітям за Отця хрещеного, а Пречиста Діва Марія стане хрещеною Матір'ю і заступницею і мудро опікатимуть їх ціле життя, невтомно ведучи до людського щастя, осяяного життєвою мудрістю і всеперемагаючим сльвом духовності.

І тоді мої діточки у пізнанні Тебе, Господи, і всі свої вчинки здійснюватимуть у відповідній згоді із Твоїми духовними законами, які опанують людством, що прийде до щастя. Амінь.

МОЛИТВА дітей за батьків

Будьте милосердні, як Отець наш милосердний (Лк. 7:36).

Благословенний Ти, Христе Боже наш! Дякуємо Тобі, Господи, за посланих нам батьків, сповнених життєвою мудрістю, добра, ніжності, розуміння дітей, їх потреб, особливостей, Божої благодаті...

А ще спасибі Тобі, Господи, що наділяєш наших батьків здоров'ям щиросердям, що даруєш роки життя у достатках і духовному єднанні. І хай так буде завжди!

Дякуємо Тобі, Господи, що відвертаєш від наших батьків хвороби, витівки і спокуси лукавого, від сварок і блуду, від зачерствіння сердець, хвала Тобі, Боже!

Нехай і глибока їх старість не залишається без Твоєї опіки, нашого догляду і благословіння Небес.

Слава Тобі, Господи, слава. Амінь.

МОЛИТВА

про надання педагогічної мудрості молодим батькам

Учень не більший за вчителя, але, навчившись,
кожний буде, як його вчитель (Лк. 7:40).

Боже ти наш праведний, який спокон віків опікуєш Землі українські і насельців під Чумацьким шляхом, до тебе звертається молоде подружжя, батьки муйбутніх діточок, що з Твоєї ласки і благословіння мають з'явитися на світ Божий.

Прилучи нас до Своєї віковичної мудрості і навчи нас побудувати правильне мислення, сформувані правильні бажання, ставлення до себе, виконання обов'язку і доручень; навчи нас любити і бути любимими, щоб змогли і дітей своїх виховати гідними наслідуванню.

А також навчи нас бути жертвними до наших дітей, до батьків своїх, без чого людина черствішає, і серця таких стають схожими на те каміння, якими вимощені площі страдкових гомінких базарів...

А ще допоможи сформувати душевну красу і вірність, правильну і щирю віру, без чого неможливо розвивати почуття волі і відваги, національної самосвідомості, готовності до подвигу, позитивної дисципліни, точності, відповідальності за доручену справу, за долю рідних і ближніх, дітей кровних, усиновлених і взятих під опікування, як ще здавна велось серед людей Праукраїнської цивілізації, в Київській Україні - Русі та на Землях Війська Запорозького.

Навчи нас, Господи, майстерності допологового виховання, створювати відповідно оптимальні і корисні обставини, за яких діти зростатимуть у толерантній терпимості, значить, навчаться сприймати оточуючих і наукові істини та складні людські взаємини.

Бо ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа утверди нас, Господи, у розумінні основних правил педагогічної мудрості для молодих батьків, що за прадавніх часів були надбанням кожної сім'ї, а саме:

– навчати дітей своїх у Божій слухняності - і вони зростуть морально чистими;

– постійно підбадьорувати своїх дітей - і вони зростуть з вірою в себе;

– не забувати щодня гладити по голівці - і в старості будете купатися в любові своїх зрослих на той час дітей;

– хвалити старання і зусилля дітей - і вони навчаться бути вдячними;

– плекати своїх кровиночок у чеснотах - і вони зростуть справедливими;

– завжди підтримувати розумні ініціативи і доброзичливості дітей - і вони навчаться знаходити любов у цьому жорстокому світі і віру в людей;

– не критикувати постійну дівтору, щоб вона не навчилася ненавидіти усіх оточуючих, близьких і рідних;

– не висміювати дітей, щоб не зросли замкненими;

– не ворогувати поміж себе при дітях, щоб не навчити їх агресивності, непримиренності тощо.

То ж, дякуємо Тобі, Господи, за блага засвоєння педагогічної мудрості народної для виховання дітей своїх бути гідними Землянами і наслідувати рід людський. Амінь.

Вірність коханню¹

Тієї весни ми садили тополі. Кожен випускник - по одній. На пам'ять.

"Це буде її тополя",- подумав я. Вона знала, що всі хлопці нашого випускного люблять її. Знала й те, що кожного дня я пишу про неї вірші. Але нікому з нас не давала переваги.

...Улітку сорок першого війна розкидала нас по всіх фронтах. Я думав про домівку, згадував матір і її. Кому тепер пише листи вона?

Лист був короткий. Та ні від кого й ніколи кращого я не одержував.

"Володю! Чого не пишеш мені? Ти ж любиш мене. Цілую. Вертайся живий! Хоч який, аби живий. Я жду - не діждуся тебе. Твоя "кароока Настуся", як писав ти у віршах

¹ Зоря В. Садили тополі // Сільські вісті.- 1989.- 3 січня.

(мені дівчата, сміючись, передавали їх, а я бережу, бережу всі)“.

Я, щасливий, в окопі, до каски, писав відповідь. Не дописав: пішли в атаку.

Потім я одержав ще одного листа. Він був від товариша, що вдома через каліцтво лишився. “А що, Володю, напишу таке. Бачив, як учора Настя листа тобі відправляла. Адресу вона у матері твоєї взяла, бо ходить до неї, твої листи до матері, кажуть, читає, та ще й ділянку буряків у полі полоти матері допомагає, бо свою вже виполола. Тільки ти не вір їй, бо заміж виходить. А що матері помагає, так сусіди ж”.

Листа до Насті я не дописав, не відправив.

Минули роки. Багато років. Я довго лежав у госпіталі. Мама переїхала жити до сестри, і в рідне село я не навідувався. А оце приїхав і зустрівся з Настею. Живе вона сама. Чекала з війни мене, не дочекалась.

“Ото, Володю, твоя тополя росте. Я її для тебе посадила”.

Я не сказав, що поруч з тією тополею росте і її, посаджена мною.

У неї тепер лише тополя. А у мене - дружина, син, дві дочки (і внуки підрастають) та два пожовклих листи воєнних років...

Зустріч

Струна вмить забриніла коротко і лунко. Смичок зупинився раптово, на півдорозі. За скрипкою замовкли цимбали. Цимбаліст долонями зняв із струн останній акорд танцю. Ще раз бомкнув бубон і також замовк. Зупинились на півоберті танцюючі.

В хаті на мить запало мовчання. Та раптом хтось голосно схлипнув у кутку.

Четверо молодих чоловіків витерли піт із чола, взяли в руки приготовлені заздалегіть наплечники, коротко, аби не шматувати серце, попрощались і пішли в ніч. Настінний

годинник вибив 12 разів. Всі розійшлись. Починався новий весняний день сорок четвертого року.

... Я лишилась сама. Хата для мене стала пустою. Ти пішов. Пішов за трьома товаришами-гімназистами, втікаючи від фронту, що наближався і не обіцяв для вас нічого доброго. Пішов крізь ніч, Пішов, щоб повернутись, як зміняться часи, або навіки загубитись десь у незаних світах. На прощання ви знайшли собі музику, аби ще потанцювати. Тяглю, як нині, як ти, трохи змінюючи коломийку, заспівав у танці:

*Ой заграй ми, музиченько,
Най сі раз оберну.
Зараз з вами попрощаюсь,
Може, я й не верну.*

Плакали дівчата. Схлипували молодіці, лиш я стояла, як задубіла. У свої двадцять років я втрачала тебе, а з тобою все: сім'ю, молодість, захист, любов, щастя - втрачала, не звідавши цього всього.

Струнка сива жінка сідає на лаву, присувається ближче до вікна, де стоїть миска із васильком-зіллям, торкається стебла, легенько вдихає густий аромат, приплющує очі. На лиці її давня краса: гарне обличчя, рівні брови, голубі очі, довгі вії, рівний ніс, ледь припухлі губи із неспитим рум'янцем - все збереглося, як і колись давно, тільки втратило жвавність і блиск, випромінюючи чарівність, стало тужливо байдужим, болючо постарілим, далеким.

Пливе - гойдається васильок у кімнаті, вихлопує запаморочливі запахи душного літнього різнотрав'я, плывуть і губляться в давно минулих роках гадки...

Отак щороку, коли зацвітає васильок, вона сідає біля нього і веде то мовчазну, то тиху словесну розмову.

- Що, розраднику мій єдиний? Сьогодні п'ятдесятий раз ти зацвітаєш на цьому вікні. Як пішов мій Василь, я тієї весни посіяла тебе в оцій череп'яній мисці, що мама колись виміняла за катрани у заїжджого мініялика, посіяла щоб ти ріс, аби хата не була без Василя.

Піввіку... Давно повернулись чоловіки, хлопці з війни, багатьом жінкам, дівчатам усміхнулось сонечко у заплакане віконце, лише вдови німотно тужили та я з ними - ні вдова, ні дівка.

¹ Томашук В. Останній танець // Поліття. - 1995. - № 17. - С.2.

В селі грали весілля, робили хрестини, по місячних вулицях розлягалась парубоча пісня, а я сідала біля вікна у загашеній хаті сама-самісінька і дивилась на ту стежку від порога до воріт, котрою пішов ти у світі. Як і колись, обабіч стежки - трави, трохи похилі, обважнілі від роси. Місячний промінь біжить по них і залишає за собою розсіяний діамантовий слід.

Промінь заглядає і до мене, тільки не обцілює мене, як колись разом із тобою серед отих трав. Тепер я відгороджена від нього часом і холодним склом, він тільки блищить на двох тоненьких доріжках на моїм лиці.

Ховається за стодолю місяць. Десь понад берегом річки бринить самотня пісня. Пригадую, як ти любив казати, як чув таке, що то співає "від неї йдучи". Нам було смішно і радісно. Ти тулив мене до себе, губами знімав крапельки роси з моїх вій, а я шептала: "І нам пора. Добраніч, Васильку, до завтра". А ти сміявся: "Та то вже нині..."

Жінка встає від вікна, торкається зілля, шепче йому "Добраніч, васильку" і йде до ліжка на самотню подушку.

Спогади, спогади... Незадовго до твого відходу ми звінчалися. Ти не залишив мені ні сина, ні дочки, казав, що нині тяжкі часи, війна, а діти - то клопіт. Ти жалів мене, промовляючи, що я сама ще, як дитина. Брав мене за руки, я обхоплювала твою шию, тулилась до тебе, а ти палав коханням, злегка тремтів і обцілював мої плечі, груди. Я відчувала, як пружиниться твоє тіло, як стукає в грудях серце. Ми були сплетені, як грабок з черешенькою.

Колись на вакаціях, як ти приїхав з гімназії, а я з семінарії, ми пішли у ліс, за грибами. І тут ти показав мені диво природи: сплелись воедино грабок з черешенькою. Видно, десь птахи занесли кісточку черешні, вона впала у підніжжя молоденького грабка, прийнялась, проросла, а він заопікувався нею, прикривав від вітрів, захищав від зимової стужі. Черешенька тулилась до свого друга і так засинала на цілу зиму. А навесні вже не відхилялась, а ще міцніше обнімала стан його. Так сплетені личко до личка, виростили вони. Щовесни грабок був обплетений вінком білого цвіту, влітку - гронами ягід. Сюди приходили люди, дивувались і милувались закоханою парою.

Після того ти називав мене своєю черешенькою, бо й я отак тулилась до тебе, шукаючи тепла, ласки й захисту.

Тебе нема. Є мій вірний товариш - васильок. Є ще листи, які пишу до тебе і складаю у шафі. Пишу часто, а особливо тоді, коли зацвітає васильок. Отак пишу щороку - п'ятдесят літ.

Рипнули двері. Оглянулась - на порозі став...

- Боженьку! Василечку мій!!! Як довго я тебе чек... - не показала, зів'яла, зсунулась, не донесла йому ні простягнутих рук, ні себе - впала майже біля його запорошених ніг.

Став на коліна, підняв її, взяв на руки.

- Черешенько моя! - повільно, обережно, як дорогоцінний скарб, віднайдений за п'ятдесят літ, поніс і поклав на "їхнє" ліжко. Опустився на коліна біля неї. Із стулених її вій скотилась самотня сльоза і впала на самотню подушку, як падала не раз і не два за довгі роки розлуки.

Скотилась ще одна сльоза і розтанула у зморшках змученого обличчя.

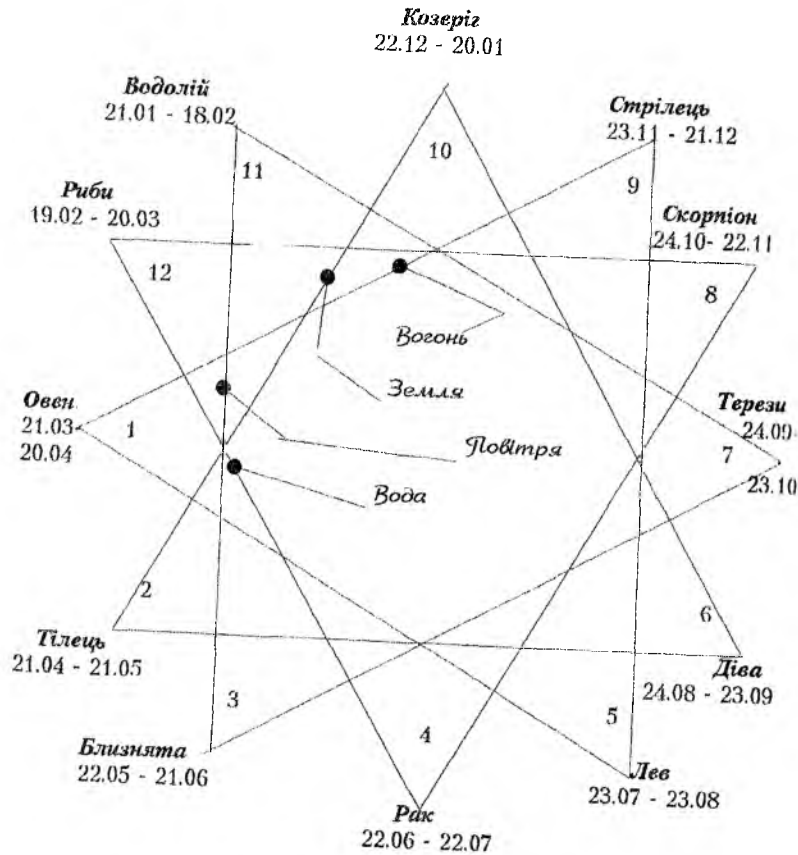
- О, війна! Будь проклята на віки!

А на столі здригався від протягу листок паперу - її лист до чоловіка, недописаний, останній. П'ятдесятий...

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ ЗА ЗНАКАМИ ЗОДІАКУ

Дуже часто людина втомлюється і дратується від спілкування з людьми, які несумісні з нею. Часто це зустрічається в сім'ях, коли подружжя не може знайти спільної мови. Для цього є багато причин. Одно з них - несумісність за знаками Зодіаку

Не зовсім сумісні особи, що знаходяться в знаку після знаку даної особи (наприклад, особі під знаком Овна треба обмежувати контакти з людьми під знаком Риб і Тільця). Добра сумісність з особами у своєму трикутнику і в протилежному трикутнику даної особи (в Овна взаємна симпатія із знаками Овна, Лева, Стрільця, а також із знаками Терезів, Водолія і Близнят - тобто, зі своїм знаком і через знак, якщо йти за зодіакальним колом). З особами інших чотирьох знаків - "нейтральна сумісність" (в Овна зі знаками Рака, Діви, Скорпіона і Козерога можуть бути налагоджені відносини при бажанні обидвох сторін).

**МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ
СІМ'ЯНИНА**

Логана¹

Тільки аж тепер... Тепер, коли вже час з веселого дівчатка переробив мене на бабусю, покреслену морщинами та вкрити сивиною... Тільки от сьогодні впало мені в мою голову сиву: як зможе одно лихе слово... лише одно слово, що вирветься з уст через хвилевий гнів, як зможе те слово опустошити ціле життя!..

Я була погана. Але ж тому, що мала шовкові кучері, що пурхали, мов перстні з хмарок, довколо мого обличчя; але ж тому, що мої дрібні, рівні й білі, як перлини в намисті, зуби раз-у-раз блищали поміж розтулених свіжих уст - тому всі мені говорили, що я дуже, дуже мила. Цього мені вистачало, бо ж тоді я не спіяла своєї думки над тим, що мила й гарна, це не одно й те саме.

І коли прийшла моя двадцята весна, мала збутись моя мрія: я вже стояла на порозі свого особистого щастя. Як же ж? - коли той, кого я кохала всією силою свого чистого серця, простяг мені свою руку, щоб повести мене спільною дорогою до щастя. В дуку я вже бачила свою будуччину. Цілком ясно уявляла собі, як ось йдемо ми вдвох, схилившись до купи головами й тримаючись за руки, апеями троянд, облитих місячним світлом. Як сидимо задумані перед чудовими творами мистецтва в пишних музеях та галереях... Як впорядковуємо наше привітне гніздечко... Як, нарешті, між нами втручаються дві маленькі голівки - темна й світла, - мов янголятка з образів, котрі може й роздвоюють наші тіла, але зливають в одно наші душі, що теремтять одним спільним тремтінням над маленькими колісочками-ліжками, захованими мов у царській піні, в мережках, мереживах та вишиванках на муслинах та

газах... Все це бачила я в своїй уяві так ясно, ніби в дійсності все те вже пережила.

І от, одного вечора, розлучившись з "Ним", повна передчуттям вже близького щастя, я впурхнула в наш дім. Була там лише одна мама. Її лице було темне, а очі рвучкі. Я знала, що тому за причина: знову тато подався геть з дому, наговоривши мамі прикрих слів. Я знала, що в такий час ліпше бути непомітною, без зайвих розмов і запитань. А от же - моє серце було таке повне любов'ю до всього, я почувала таку глибоку ніжність і спочуття до бідної ображеної матусі, - що не втрималась й повисла їй на шії...

- Мамусю любя! Не будь така смутна... В світі повно радощів!..

- Облиш мене! - була суха відповідь. - На світі є самий сум!

- Але ж, мамцю любя! Що ти говориш?.. Колись же ти кохала й зазнала радості!

Мама спинила на хвилину свою працю й затримала незадоволений погляд на моїм сяючим обличчю.

- Кохання? Радість?.. От саме ти могла б про те говорити найменше. І хто тебе кохатиме, коли така погана?!.. - Вираз її очей, більш як сказане слово, підкреслив всю правду того, що вона сказала...

Я знала, що мама мене любила. Знала, що різкі слова, котрі часом зірвуться з її язика, коли вона ображена, втомлена чи розгнівана, - власне - нічого не означають і зникають з наших взаємин, як зникає чад від пролитого на плиту молока... Я знала. Все те знала...

А от же з тої хвили охопило мене почуття, що я не варта людини, в котрій закохана.

- Я - погана! - повторила я в думці, а в моїх грудях щось розірвалось. Мовчки увійшла я до своєї кімнатки й мовчки, здавалось, ніби вперше, почала розглядати обличчя в люстрі. Прудким рухом відкинула назад свої кучері, що звисали на моє чоло. Затулила рожеві, повні губи, і так позбавлена своїх оадоб - безперечно передсвідчилась, що мама сказала повну правду: я була погана! Відчула ще раз, що крізь моє серце пройшов гострий біль, немов його наскрізь проткнули списом.

¹ Жіноча доля. - 1932. - № 5. - С. 12.

З того часу моя вдача цілком змінилась. Я втратила причину до веселоців, що прикрашували мою молодість.

Мій жених враз те помітив. Він захвилювався. Питавсь. Дошукувавсь. А я уперто мовчала. Тим часом думка про те, що я погана, переслідувала мене до такої міри, що я не витримувала й випадкового погляду на моє обличчя. Коли ж я йшла вулицею попліч мого Нареченого, а його очі збочували на одну мить вбік якоїсь гарної жінки, - я вже вірила, що він спинив на ній свій погляд, щоб відпочити від огидности, яку бачив у мені. І так я мучилась безперестанку. Нарешті, одного вечора, коли вже була остаточно заморена тією вічною думкою про свою огидність, - я не пішла назустріч до свого коханого - і вже більше ніколи не здібалась з ним.

- "Я ж бо найменше можу сподіватись радощів кохання!" - стояло в моїх вухах. - Бо ж я - погана.

А коли це так, то ж може ще й до шлюбу колись він скаже мені це у вічі. А по шлюбі - вже й надто. Скаже, бо ж буде гірко жаліти, що пов'язав зі мною свою долю, особливо ж, коли йому вступить в дорогу гарна жінка!.. І з того часу всі красні, хороші, гарні й гарненькі жінки стали мені ненависними. А тим часом майже кожну жінку я узявала тепер за гарну. Невже ж тільки я одна була погана на світі? За що? Навіщо це йому було потрібно?

Моя душа ставала терпкою. Серце кам'яніло. В ньому наростала холодна, чорна ненависть. Моє життя було цілком зломане...

І ось, нині... Тільки сьогодні... Сьогодні, коли час зробив з мене - веселого колись дівчатка - бабусю, покреслену морщинами та вкриту сивиною, сьогодні я зрозуміла...

Позавчора до мене, в мій хутір, приїхала моя племінниця з маленьким синочком, - "відвідати бабусю". Так говорилось, хоч я й напевне знала, що приїхали мої гості довідатись, чи довго ще бабуся вештатиметься на цім світі й чи довго ще її самітній хуторок буде в її руках. А, знаючи це, не могла бути надто веселою й надто ласкавою та зичливою до моїх гостей.

Та ж той милий хлопчик, що мав чисте серце, прийшов сьогодні вранці вітати мене "з добрим ранком" й потягся своїми пухкими губками до мого зморщеного обличчя.

- Не цілуй мене, сказала я, - ти ж бачиш, що я така погана!

А він стулив рученята й засміявся, як янголятко:

- Хто сказав тобі таке, бабусю? Ти така гарна! Така гарна! І я так хочу поцілувати тебе!.. Дозволь мені!..

І знов замкнулась я в своїй кімнаті й відкинула сиве волосся з мого чола, й затулила вузькі, висохлі уста рукою, й дивилась - вдивлялася в люстро, як колись... І побачила я, що не була я гіршою за інших моїх ровесниць, за сотки таких же бабусь, як я, а може ще й помітно молодших; не була я гіршою навіть за тих, що колись видавались мені надзвичайними красунями...

І подумала я:

- Так от, нема вже різниці між ними й мною. Але ж яка різниця в тому, що зажили вони, й що зажила я! Скільки радості зазнали вони в своєму житті, - й скільки туги, чорного смутку й гіркоти випила я з мого келиха життя!.. Та ж, коли я не змогла чи не зуміла нічого для себе взяти від життя, то чом же принаймні я ніколи не спробувала нічого дати іншим?..

Прецінь радість буває не тільки в тім, щоб брати, а й у тім, щоб дати?!..

Хіба ж не могла я бути корисною людям, громаді, - а через їх і собі?!..

І наповнились морщини мого обличчя теплими слізьми.- Що більш липось їх по моїх щоках, то м'ягче ставало моє зачерствіле серце...

І зрозуміла я сьогодні, зрозуміла за одну мить більше за все життя. Та... було вже пізно.

Але ж ні! Принаймні наприкінці мого життя, моє серце, як і на початку, є здібне прийняти радість та відгукнутись на радість другого...

- Онучку мій дорогий! Іди поцілуй свою погану бабусю, що любить тебе більш за всіх людей на світі!..

Розмова з сином¹

Одна з ранніх чоловічих розмов, яка так мені запам'яталася, відбулася у нас, коли ти був у 4-му класі. Це пора, коли авторитет дорослих в очах підлітка йде на спад. Вони часто не підкоряються дорослим, бунтують, поведуться свавільно. Ти також не був винятком. І ось, будучи на такому рівні розвитку, ти нагрубив мені: став кричати на неї через те, що вона не пустила тебе гуляти. Я вирішив не втручатися. Схвильована мати заплакала. Я також нахмурився, але не сказав тобі жодного слова. Після цього конфлікту минуло кілька днів. Усе лишилося позаду, все було забуто і мамою, і тобою. Але за ці дні я обдумав, що тобі сказати, щоб відбулася наша чоловіча розмова.

- Давай підемо в парк!

Ти розважався вдома і не хотів йти.

- Слухай, у мене справа до тебе, чоловіча розмова, - я сказав це тобі на вухо й дуже серйозно.

- Про що? - Ти насторожився.

- Не можу сказати вдома. Ходімо краще на вулицю!

Ти вже знав, що наша чоловіча розмова - справа серйозна. Я помітив: ти пишався тим, що в нас бували такі чоловічі розмови; після них ти помітно дорослішав: брав нас себе обов'язки дбати про рідних і близьких.

Був кінець зими. Наближався твій день народження. Ми йшли вулицею мовчки, не зважаючи почати нашу розмову.

- Послухай, скільки тобі років виповниться?

- Десять.

- Так сподіваюсь, у цьому віці ти зможеш мене зрозуміти. Можна бути з тобою відвертим?

- Так.

Ми йшли по парку. Сіли на лавку. Я дивився тобі в очі і намагався говорити голосом, який викликав би в тобі співчуття. Говорив з тобою, як говорять з другом, шукаючи в ньому підтримки, пораду й допомогу.

- Десять років тому я закохався в одну дівчину. Дуже закохався і пообіцяв тоді їй, що коли вона одружиться зі мною, я завжди її кохатиму і захищатиму. Не дам нікому її скривдити. Ти ж розумієш, що означає дати слово коханій дівчині?

Я дав тобі змогу осмислити мої слова й повірити в мою відвертість. Тому промовляю повільно, підкреслюючи кожную фразу.

- Скажи, що б ти сказав про людину, котра порушила свою клятву?

- Це погана людина... Нечесна... Боягуз...

- Згоден з тобою. А як ти вважаєш, що могла б подумати жінка про чоловіка, який не додержав свого слова?

- Вона, мабуть, розлюбила б його!

- Так ось, я обіцяв твоїй мамі, яка для мене найближчий друг і яку я дуже люблю, додержати своєї клятви. Що ти про це скажеш?

- Що треба обов'язково додержити слово. Інакше буде нечесно з твого боку.

- Той, хто кривдитиме її, матиме справу зі мною. Чи не так?

Ти погоджуєшся.

- А тепер я не знаю, як мені бути із сином, що скривдив жінку, яку я люблю. Тобі скоро десять. Ти повинен порадити мені, чи можу я залишити кривдника моєї супутниці життя? Чи можу я прийняти виправдання від сина, що образив маму? Як ти вважаєш?

Ти мовчав.

- Я більше не буду... Але ти можеш покарати мене!

- Я тебе не каратиму. Ти сам себе можеш покарати. Але я кажу тобі як чоловік чоловікові: не смій кривдити та образати людину, яку я люблю. Більше я цього не допущу... А ще краще, щоб ти допомагав мені захищати маму, Нінульку, бабусю... Берегти їх і турбуватися про них. Раніше я був у сім'ї один чоловік, тепер нас двоє... Пішли додому. Більше в нас такої розмови не повинно бути.

¹ Пер. за: Амонашвили Ш.А. Созидание человека. - М.: Знание, 1982. - С. 81-83.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА

Казка про гуску¹

... Жаркого весняного дня вивела Гуска своїх маленьких жовтеньких гусенят на прогулянку. Вона вперше показувала їм світ. Цей світ був яскравим, зеленим, радісним: перед гусенятами розкинувся великий луг. Гуска стала вчити гусенят щипати ніжні стеблинки молодій трави. Стеблинки були солодкі, сонечко тепле й ласкаве, трава м'яка, світ затишний і добрий, він співав численними голосами бджіл, жучків, джмелів. Гусенята були щасливі. Вони забули про матір і стали розходитися в зеленому лузі. Коли життя щасливе, коли на душі спокій, про матір часто забувають. Тривожним голосом Гуска стала скликати дітей, та не всі вони слухались.

Раптом насунули чорні хмари, на землю впали перші краплини дощу. Гусенята подумали: світ не такий затишний і добрий, як здавалося. І як тільки вони про це подумали, кожне з них згадало про матір. Для кожного з них мати стала потрібна, ой, як потрібна! Вони підняли маленькі голівки й побігли до неї. А тим часом з неба посипалися, мов горобині яєчка, градини. Гусенята ледве встигли прибігти до матері, вона підняла крила й прикрила ними діток. Бо крила існують передусім для того, щоб прикривати дітей - це відомо кожній матері; а потім уже для того, щоб літати. Під крилами було тепло й безпечно; гусенята чули, як ніби десь здалеку доноситься гуркіт грому, завивання вітру й стукіт граду. Їм навіть стало весело: за материнськими крилами коїться щось страшне, а вони в затишку й теплі. Їм і на думку не спадало, що крило має два боки: один теплий і затишний, а другий - холодний і небезпечний.

Потім усе затихло. Гусенятам хотілося швидше на зелений луг, а мати не піднімала крил. Маленькі діти Гуски вимогливо запищали: випускай нас, мамусю. Так, вони не просили, а вимагали, бо коли дитя відчуває міцну, сильну материнську руку, воно не просить, а вимагає. Гусенята вибігли на траву. Вони побачили: в матері поранені крила, вирвано багато пір'їн. Гуска важко дихала. Вона намагалася розправити крила й не могла цього зробити. Гусенята все це бачили, але світ знову став таким радісним і добрим, сонечко сяяло ласкаво й ясно, бджоли, джмелі й жуки співали так гарно, що гусенятам і на думку не спало запитати: матусю, що з тобою? І коли одне, найменше й найслабкіше гусенятко підійшло до матері й запитало: тобі боляче мамо? - вона тихо відповіла, мов би соромлячись свого болю: все добре, сину. Жовті гусенята розсипалися по траві, і мати була щаслива.

ТЕСТ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ЕМОЦІЙНО-ІНТИМНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ¹

Пропонуємо вам ознайомитися з текстом, який дозволяє визначити важливу для поведінки батьків рису їх спілкування з дітьми - вміння співчувати і співпереживати, гуманно ставитися до дитини. Психологи назвали цю рису "емпатією".

Слід відмітити, що не у всіх людей це вміння достатньо яскраво виражене, в деякого в певні періоди життя емпатія спадає, або навпаки, посилюється. Причиною цього можуть бути різні події: перевтома, депресія, конфлікти в сім'ї, проблеми на роботі, розлучення, смерть близької людини, досвід спілкування в дитинстві, низька емоційність.

ІНСТРУКЦІЯ.

Прочитайте запитання тесту і згадайте, як ви реагуєте, що переживаєте, як поводити себе в ситуаціях, які пропонуються в

¹ Сухомлинський В. Казка про гуску // Батьківська педагогіка.- К.: Рад.школа, 1978.- 212-213.

¹ Кіндратюк Б., Литвин С. Організація самовиховання майбутніх вчителів на основі діагностики схильності до професійної діяльності. Методичні рекомендації.- Івано-Франківськ, 1992.- С. 15-17.

твердженнях. Якщо частіше так, як в запитанні-судженні, то в протокольному листі вкажіть "+", якщо інакше, то напишіть "-".

ЗМІСТ ТЕСТУ

1. Мене засмучує, коли я бачу, що хтось незнайомий відчуває себе серед людей самотнім.
2. Люди перебільшують сприйнятливість тварин та їх здатність почувати.
3. Мені неприємно, коли люди, не криючись, виявляють свої почуття.
4. Мене дратує, коли нещасна людина жаліє себе.
5. Я починаю нервувати, коли хто-небудь поряд зі мною нервується.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я переймаюся проблемами своїх друзів.
8. Інколи пісні про кохання дуже хвилюють мене.
9. Я дуже хвилююся, коли змушений (змушена) повідомити людям неприємну звістку.
10. Мій настрій значною мірою залежить від людей, які мене оточують.
11. Своєю більшістю іноземці холодні і байдужі.
12. Я хотіла би (хотіла б) набути професію, пов'язану зі спілкуванням із людьми.
13. Я не дуже засмучуюся, коли мій друг діє необдуманно.
14. Я люблю спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. Одинокі люди часто бувають недобрими.
16. Коли я бачу людину, яка плаче, то сам (сама) засмучуюся.
17. Слухаючи деякі пісні, я відчуваю себе щасливим (щасливою).
18. Коли я читаю книгу (роман, повість та інше), то так переживаю про що читаю, ніби це відбувається насправді.
19. Я завжди серджуся, коли бачу, що з кимось погано поводяться.
20. Я можу залишитися спокійним (спокійною) навіть тоді, коли всі навколо мене хвилюються.
21. Якщо мій друг починає обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

22. Мені незрозуміло, чому дивлячись кінофільм, деякі люди зітхають і плачуть.
23. Чужий сміх не діє на мене заразливо.
24. Коли я приймаю рішення, почуття інших людей на це, як правило, не впливають.
25. Я втрачаю душевний спокій (рівновагу), якщо оточуючі чимось пригнічені.
26. Мене вражає, якщо люди засмучуються через дрібниці.
27. Мене прикро вражає страждання тварин.
28. Незрозуміло, чому переживають через те, що відбувається в кінофільмі або книзі.
29. Я дуже засмучуюся, коли бачу безпомічних старих людей.
30. Чужі сльози викликають у мене скоріше роздратування, ніж співчуття.
31. Я дуже переживаю, коли дивлюся кінофільми.
32. Я можу залишатися байдужим, не зважаючи на те, що навколо хвилюються.
33. Маленькі діти іноді плачуть безпричинно.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ

Аналіз результатів тестування проводиться на основі порівняння відповідей учасників дослідження та ключа, який додається до тесту. Чим більша кількість відповідей у протокольному листку співпадає з шифром відповідей у ключі, тим вищий бал отримує учасник дослідження.

КЛЮЧ ДО ТЕСТУ

1. Так	2. Ні	3. Ні	4. Ні	5. Так
6. Ні	7. Так	8. Так	9. Так	10. Так
11. Ні	12. Так	13. Ні	14. Так	15. Ні
16. Так	17. Так	18. Так	19. Так	20. Ні
21. Ні	22. Ні	23. Ні	24. Ні	25. Так
26. Так	27. Так	28. Ні	29. Так	30. Ні
31. Так	32. Ні	33. Ні		

ВАРІАНТИ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТІВ:

Користуючись варіантами оцінки результатів для пояснення даних окремої людини зауважте, що показники розрізняються за статевою ознакою, тобто для юнаків і дівчат не співпадають. Дівчата відрізняються дещо вищим рівнем емпатії, ніж юнаки.

1) 0-12 балів (юнаки),

0-14 балів (дівчата) - низький, мінімальний рівень. Низька емоційність, іноколи проявляється, як емоційна стриманість, загальмованість, часом черствість.

2) 13-18 балів (юнаки),

15-20 балів (дівчата) - помірний рівень, нижчий середнього. Більше раціональна, ніж емоційна поведінка. Проявляються, як емоційна стриманість, коректність; співчуття до іншої людини проявляють вибірково.

3) 19-23 бали (юнаки),

21-25 балів (дівчата) - середній рівень. Середня емоційність, увага до думок і переживань інших людей в основному стійка. У випадку нормального стану здоров'я та внутрішнього душевного комфорту достатньо яскраво проявляється схильність відгукнутися на настрої інших людей, співчувати й співпереживати з дітьми і дорослими.

4) 24-28 балів (юнаки),

26-30 балів (дівчата) - оптимальний рівень, вищий середнього. Виражена емоційність. Стійка схильність до співпереживання та співчуття. Високий рівень чутливості й емоційного відгуку. Вірні реакції на настрої інших людей незалежно їх статі і віку.

5) 29-33 бали (юнаки),

31-33 бали (дівчата) - високий, максимальний рівень. Дуже висока емоційність. Високий рівень чутливості, здатність відчувати нюанси в настроях інших людей, високий душевний відгук, що може деколи привести до внутрішнього спустошення, депресії.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ІНТИМНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА¹

Яблунька

Молоденька самовпевнена нетерпляча яблунька жила у великому саду. Незважаючи на всі перестороги старших, досвідчених яблунь, вона вирішила обов'язково весною зацвісти. Правда, зацвіла вона маленькими жалюгідними, рідкими квіточками, бо звідки ж було взяти юній красуні сили й соків для справжнього цвітіння: треба ж було зміцнити свій стовбур і корону. Квіти скоро втратили пелюстки, і щасливе яблунька відчула зав'язь плодів на своїх гілках. Ось тут і збулося пророцтво старих яблунь. Хоч плодів було небагато, але й вони були заважкі для молодого деревця. Тонкі гілки гнулися від непосильного тягаря, корені ледь встигали живити плоди своїми соками. Деякі яблука, недозрівши, попадали. Яблунька перестала рости, оскільки всі свої сили вона віддала плодам. Її ровесниці в призначений час зацвіпи, вирости стрункими, сильними й гарними. Їхнім гілкам нічого було боятися тягаря плодів, їх зміцніле коріння могло живити і яблука, і яблуню. А та яблунька, що рано зацвіла, так і лишилася низькорослою, стала негарною, застарилася в юності. Всі жаліли її, але ніяк не могли допомогти.

Кватирка

Легковажна Кватирка виглянула у двір (цікаво, за ким це сохне Простирadlo?). У дворі, ламаючи гілля дерев і відбиваючи штукатурку від стін, літав великий футбольний м'яч. М'яч був в ударі і Кватирка замилювалася ним: "Яка краса... Яка сила..."

¹ Говорун Т., Шарган О. Батькам про статеве виховання дітей. - К.: Радянська школа, 1990. - С. 89-90, 134-135.

Квартирка дуже хотіла познайомитися з м'ячем, але він усе літав і літав...

Квартирка плескала так голосно, що м'яч нарешті помітив її. Звикнувши до легких перемог, він зневажливо підлетів до Квартирки, і зустріч відбулася.

Потім усі сварили м'яч і жаліли Квартирку, в якій таким чином, було розбите життя.

А наступного дня м'яч знову літав по повітрю, і інша легковажна Квартирка голосно плескала і з нетерпінням чекала на зустріч.

Скелі

Гарні прибережні скелі, особливо, коли сідає сонце, але кораблі, що заходять у порт, обминають їх стороною. Скелі лякають їх своєю неприступністю.

Насправді ж скелі зовсім не такі неприступні. Кожна з них таємно мріє про свій корабель, який прийде колись і залишиться з нею навіки. Але ж ви знаєте, які нині кораблі! Їм подавай Причальну Тумбу, Веселу Тумбу, Покірну Тумбу, для якої будь-який корабель прикриває все море!

Прибувають і відходять кораблі. Десь там, посередині океану, вони забувають про тих, кого залишили на березі, і мріють про інші береги - далекі й неznані. Але у важку хвилину, коли налітають шторми і океан розкриває чорну пашу, кораблі згадують. І не Тумбу, ні, не Тумбу згадують вони. Кораблі згадують неприступні скелі рідного берега.

МЕТОДИКА Б.ДОДОНОВА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СУМІСНОСТІ МАЙБУТНЬОЇ ПОДРУЖНЬОЇ ПАРИ¹

ІНСТРУКЦІЯ

Прорангуйте, будь ласка, в порядку значимості для Вас нижче вказані десять емоційних станів, тобто, розташуйте по-порядку те, що Вам подобається по-перше, по-друге,, по-десяте.

Опис почуттів	Ранг
1. Почуття незвичайного, таємничого, незвіданого, яке з'являється у невідомій місцевості, обстановці	
2. Радісне переживання, нетерпіння у придбанні нових речей, предметів колекціонування, задоволення від думки, що незабаром їх стане ще більше	
3. Радісне збудження, піднесеність, захопленість, коли робота йде добре, коли бачиш, що добиваєшся успішних результатів	
4. Задоволеність, гордість, душевне піднесення, коли можна довести свою цінність чи перевагу над суперниками, коли тобою всі захоплюються	
5. Веселість, безтурботність, хороше фізичне самопочуття, насолода смачною їжею; відпочинком, невимушеною обстановкою, безпечністю, спокоєм життя	
6. Почуття радості і задоволення, коли вдається тобі зробити що-небудь для дорогих тобі людей	
7. Гарячий інтерес, насолода при пізнанні нового, при знайомстві з вражаючими науковими фактами. Радість і глибоке задоволення при з'ясуванні суті явищ, які підтверджують припущення і пропозиції	
8. Бойове збудження, почуття ризику, азарт, гострі відчуття в хвилини боротьби, небезпеки	
9. Радість, хороший настрій, симпатія, вдячність, коли спілкуєшся з людьми, яких поважави і любиви, коли бачиви дружбу і взаєморозуміння, коли сам отримували допомогу і схвалення з боку інших людей	
10. Своєрідне солодке і красиве почуття, яке виникає при сприйнятті природи або музики, картин, віршів та інших витворів мистецтва	

¹ Див.: Ковалев С. Підготовка старшокласників к семейной жизни.- М.: Прсвещение. 1991.- С.40, 120.

Розрахунок коефіцієнту рангової кореляції в даній методиці здійснюється за формулою:

$$r = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n^3 - n^2},$$

у якій d_i - різниця рангів i -ої ознаки;

n - кількість рангованих ознак (у даному випадку - 10).

Результати співставляються:

при $r < -0,564$ - негативна сумісність;

при $-0,564 < r < 0,564$ - посередня сумісність;

при $r > 0,564$ - висока сумісність.

Монолог батька¹

Пам'ятаєш, я говорив про статеві гормони, які починають надходити з дозрілих сім'яників у кровеносне русло? Май на увазі ось що: коли сперматозоїдів в яєчках стає досить багато і статевих гормонів у крові також дуже багато, ці наші чоловічі гормони діють на організм так, що час від часу ніби сам відкривається клапан для виходу сперматозоїдів назовні. Найчастіше це трапляється уві сні. Ти спиш, і тобі сниться таке, що не кожному розкажеш... Прокинувся і бачиш: на трусах і на простирадлі щось липке. Це сперма - рідина, в якій зайві сперматозоїди, що накопичились у сім'яниках. Отже, організм працює добре й сам виводить назовні зайве. Такий мимовільний вихід сперми (звичайно уві сні) називається "полюція". Це одна з вірних ознак статевого дозрівання. В усіх хлопців у твоєму віці починаються "полюції". В них немає нічого ненормального...

... Ти ростеш, і, можливо, тобі вже знайомий статевий потяг. Я скажу в двох словах, у чому його суть, а ти сам визначиш, є він у тебе чи ще не розвинувся і з'явиться у недалекому майбутньому.

Статевий потяг також проявляється у тому, що хлопчика починають хвилювати дівчатка. Одна не викликає ніяких почуттів, а то й просто неприємна. А від другої може в жар кинути, хоча й доторкнувся ледь-ледь рукою до її руки... Дівчата приваблюють, пестощі з якоюсь із них іноді сняться вночі.

¹ Див.: Добрович А. Беседи о половом воспитании. - М.: Знание, 1982. - С.48-52.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'ЯНИНА¹

Розмова з сином

І ти будеш щасливий, і люди будуть вдячні тобі повік...

Хочу нагадати тобі один епізод. Пам'ятаєш, ми робили ремонт і тобі було доручено пофарбувати двері зовні. Ти їх пофарбував олійною фарбою досить непогано, але ненароком налив фарби в щілину електричного дзвінка, і він майже перестав працювати. Щоб дзвінок задзвонив, треба було довго шукати таке положення кнопки, при якому контакт хоч як-небудь замикався б. Кілька разів я просив тебе вичистити із дзвінка фарбу, але щось тобі весь час заважало, та й взагалі: подумаєш, яка дрібниця, кому треба, той додзвониться...

І ось, коли наприкінці літа ми з тобою залишилися вдвох дома, тебе схопив страшний приступ гострого болю в животі. Це трапилося близько одинадцятої години вечора. Добре, що станція невідкладної допомоги недалеко від нас, я збігав туди, мені відповіли, що всі машини зараз у роз'їзді, та тільки-но повернеться якась, одразу прибуде. Очікуючи машину і для того, щоб відвернути твою увагу від нестерпного болю, ми заходилися грати в шахи. Проте час минав, а машини все не було. А біль ставав дедалі більший і нестерпніший. І ось, не знаю вже яким чудом, близько першої години ночі ми почули стукіт у вхідні двері. Я кинувся до дверей, розчинив їх навстіж і побачив на площадці лікаря у білому халаті. Він стояв і дивився на мене: "Послухайте, ви викликали лікаря?" - "Так, викликали, - відповів я. - Дуже давно чекаємо. Справи в нас зовсім погані". - "Цікаво виходить, - хитнув головою лікар. - Я ж уже приїжджав і піднімався до вас годину тому. Дзвонив,

¹ Андреев Ю. Скажу тобі, сину... - К.: Молодь, 1981.- С. 92-95.

дзвонив, але ніхто не відповідав. Я поїхав на інший виклик, уже повернувся і ось зараз кинув погляд на ваш будинок з двору. Побачив, що зверху одне-єдине вікно серед багатьох темних світиться вночі, і подумав: може, там усе-таки чекають на мене? Ще раз піднявся на шостий поверх, ще раз подзвонив. Знову ніхто не підійшов. Тоді я заходився стукати у двері. І ось ви їх відчинили..."

Зрозуміло, тоді було не до нотацій на твою адресу з приводу злощасного дзвінка. Оглянувши тебе, лікар визначив: гострий приступ апендициту. Тебе відвезли "швидкою допомогою" в лікарню, одразу ж оперували, і виявилося, що коли б прогаяли з півгодини, то настав би перитоніт, запалення черевини, а що було б потім, це вже баба надвоє ворожила... Спасибі, лікар був сумлінною людиною, не полінувався подивитись угору, не полінувався вдруге підняти і все-таки достукався до нас. Ну, а якби на його місті був інший, засмиканий чи неуважний?.. Страшно подумати! От і виходить, що будь-яка навіть незначна недбалість - чи ти ба, яка дрібниця: фарба попала в електричний дзвінок! - може обернутися дуже великим горем і для тебе, і для твоїх близьких, і для твоїх далеких.

Думаю, що цей випадок став тобі доброю наукою, хотілося б, щоб надовго, на все життя!

Я признаюсь у ненависті, у ненависті до будь-якої халтурно, несумлінно виконаної роботи! Мов той снаряд, випущений на осліп, вона може уразити найрізноманітніших людей, які ні в чому не винні.

Хтось один недбалий не засипав, не розривняв ями після ремонту магістральної труби, і тисячі людей місяцями місять грязюку, а він - він біля свого будинку ходить по асфальту.

Хтось один, що не має совісті, схалтурив на заводі, не закрутив болт, а просто засунув заготовку в отвір - так швидше - і в гарячу пору жнив цілу добу безпорадно простояв у полі покалічений комбайн і поряд осипалася пшениця, а він - він у цей час дома спокійно їв хліб.

Хтось один на базі полінувався перевірити страхові канати, і гинуть двоє молодих, повних сил людей, хлопець і дівчина, і гасне, мине в муках життя їх рідних, а він з піною

на губах доводить, що вони самі винні, бо, мовляв, самі взяли для сходження не ті канати, і живе, благоденствує, а їхні трупи не змогли навіть витягти з безодні...

... Ми живемо в суспільстві, у якому розподіл праці робить нас залежними одне від одного. Мій спокій, благополуччя, саме мое життя залежить від того, як працюють багато інших людей, навіть коли між ними тисячі кілометрів. І їхнє здоров'я, благополуччя, дозвілля залежить від того, наскільки доброякісно працюю я.

Можна працювати красиво, працювати вміло, працювати надійно. Така робота дає задоволення і самому працівникові, і тому, хто користується наслідками цієї роботи.

А можна і халтурити, вбиваючи свою живу душу і викликаючи зневагу, прокляття і ненависть людей.

Поки ти молодий, поки кора знеохочення й байдужості не скувала твою совість, прошу тебе, виховай у собі активну ненависть до халтурної роботи, потворної і по суті, і по формі!

**КАРТотеКА ФОРМ ПОЗАКЛАСНИХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ
ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ СІМ'ЯНИНА**

Обговорення висловлювань, афоризмів про сім'ю, родину, батьків.

Коментоване читання фрагментів текстів з питань сімейних взаємин.

Складання родовідного дерева, виготовлення альбомів пам'яті родоводу.

Розповідь про родовідні реліквії.

Коментований перегляд фотоальбому родини

Бесіди про значення сім'ї, роль батьків, взаємини в сім'ї, кохання тощо.

Виставка репродукцій картин художників про сім'ю, родину, батьків, дітей.

Виставка творчих робіт учнів на теми типу: "Навіщо людині мама".

Виставка зразків художніх творів, в яких оспівано роль матері, батька, кохання, взаємовідносин в сім'ї.

Читацька конференція на теми типу "Мої улюблені чоловічі і жіночі образи в літературі і кіно"

Конкурси улюблених віршів, пісень про маму, тата, родину.

Конкурси-змагання на знання прислів'їв про маму, тата, родину

Перегляд і обговорення кінофільмів та спектаклів на сімейні теми. Вечори-конкурси "Нумо, дівчата", "Нумо, хлопці".

Виставка "Сімейні захоплення, саморобки".

Зустріні представників поколінь.

Цікаві зустрічі з подружніми парами з різним сімейним стажем.

Диспути на теми "Як зберегти кохання", "Кохання і ревність" тощо.

Турніри знавців "Що? Як? Чому?" на теми типу "Як бути коханим?".

Конкурси-змагання "Мама, тато, я - спортивна сім'я".

Практикуми типу "Мистецтво приготування страв в домашніх умовах", "Експлуатація та ремонт найпростіших побутових приладів"

Сюжетно-рольові, орієнтаційно-рольові ігри типу "Сім'я".

Обговорення педагогічних задач-ситуацій типу "Непроханий гість"

Загальношкільні свята "День Матері", "Прославимо жінку-матір".

Проведення "Тижня матері".

Батьківські конференції "Ми і наші діти"

Дитячі ранки "Подарунок мамі зробимо самі"

Огляд талантів (конкурс сімейних газет, саморобок тощо).

Вшанування золотих, срібних ювілярів, молодого подружжя, новонародженого, багатодітних сімей, сімейних династій.

Святкові загальношкільні концерти "Улюблені пісні моєї мами".

Усний журнал "Іменем Матері...".

Естафета, інтерв'ю з щасливими сім'ями.

Інсценізація колискових пісень.

Виготовлення фотопланшету "Тато, мама і я"

Випуск стінної газети "Думки великих про кохання".

Бесіди сексолога, гінеколога "Висока єдність кохання та інтимної близькості", "Вірність та невірність подружжя", "Материнство, шкідливість абортів".

Загальношкільні вечори типу "Ти вміла чекати".

Заняття клубу "Дівчачі інтереси".

Засідання круглого столу "Етика взаємовідносин юнаків та дівчат".

Вечір "Посвята у лицарі"

Вечір добрих манер

Класні години "Ми перед матір'ю у вічному боргу".

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Подолання негативних тенденцій у формуванні сім'янина - нагальна потреба часу	5
Розділ II. Основні народно-педагогічні традиції у формуванні сім'янина	15
Традиції дошлюбного спілкування українців	16
Становлення культури міжстатевих взаємин юнаків і дівчат	22
Соціалізаційні форми становлення сім'янина у календарних звичаях та обрядах українців	30
Розділ III. Характеристика елементів різноаспектної підготовки сім'янина	47
Розвиток психічно-інтелектуальної сфери особи-сім'янина	48
Формування соціально-правової культури сім'янина	58
Морально-психологічне становлення сім'янина	65
Розвиток комунікативної культури сім'янина	72
Педагогічне становлення сім'янина	80
Формування емоційно-інтимної культури сім'янина	85
Становлення господарсько-економічної культури сім'янина	100
Розвиток дозвільно-оздоровчої культури сім'янина	105
Розділ IV. Реалізація сучасних тенденцій перспектив у формуванні сім'янина	113
Забезпечення сприятливих умов для становлення сім'янина у сім'ї, суспільстві, громаді	114
Системне використання можливостей навчальних і позанавчальних видів діяльності у формуванні сім'янина	119
Розділ V. Підготовка батьків до реалізації функцій збереження і передачі традиційного досвіду сімейних взаємовідносин	129

Висновки	140
Список рекомендованої літератури	142
Додаток № 1. <i>Сватання - відповідальне передшлюбне дійство</i>	146
Додаток № 2. <i>Парубочі та дівочі громади - школа формування майбутнього сім'яника</i>	151
Додаток № 3. <i>Тест для визначення привоївої готовності старшокласників до сімейного життя</i>	157
Додаток № 4. <i>Матеріали для формування морально-психологічної культури сім'яника</i>	163
Додаток № 5. <i>Методика визначення рівня психофізіологічної сумісності за знаками Зодіаку</i>	172
Додаток № 6. <i>Матеріали для формування комунікативної культури сім'янина</i>	174
Додаток № 7. <i>Матеріали для формування педагогічної культури сім'янина</i>	180
Додаток № 8. <i>Матеріали для формування емоційно-інтимної культури сім'янина</i>	185
Додаток № 9. <i>Матеріали для формування господарсько-економічної культури сім'янина</i>	189
Додаток № 10. <i>Картотека форм позакласних і позашкільних виховних заходів для формування якостей сім'яника</i>	192